

**SOBIRJON TOHIROV
SAODAT YULDOSHEVA**

**ASIRIY VA UNING
“SAID NASIMIY” QISSASASI**

Tadqiqot va matn

Samarqand -2019

УЎК 891.709

ББК 83.3У3

Ю 31

Toxirov Sobir, Yuldosheva Saodat. Asiriy va uning “Said Nasimiy” qissasasi. – Samarqand: SamDU, 2020. – бет.

Mazkur monografiyada Asiriyning ijodiy faoliyati hamda uning “Said Nasimiy” qissasasi, qissaning mazmun-mohiyati, badiiy-uslubiy xususiyati, kompozitsion va poetik tahlili, obrazlar tasviri tadqiq etilgan.

Mas’ul muharrir:

G.Xoliqovq - Samarqanda davlat universiteti dotsenti

Taqrizchilar:

J. Hamroyev – Samarqanda davlat universiteti professori

E.Musurmonov – Samarqanda davlat universiteti dotsenti

Samarqand viloyat xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi Ilmiy-uslubiy kengashining 2019-yil 28-dekabrdagi 4.6.2-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

So'z boshi

Keyingi yillarda adabiyotshunoslik fanida o'ziga xos yo'nalishdagi qator ishlar maydonga kelmoqdaki, ular insonni ma'naviy komillikka yetaklovchi adabiy merosimizni yangicha ruhda tadqiq etishga turtki vazifasini o'taydi. Milliy tariximiz va umumbashariy taraqqiyot rivojiga katta hissa qo'shgan ajdodlarimizning ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-irfoniy, diniy-madaniy merosi va saboqlarga boy umrini har tomonlama tadqiq etish adabiyotshunosligimizning ham dolzarb vazifalaridan biriga aylangan. Ayniqsa, hozirgi kunda yosh avlodni ruhan sog'lom, ajdodlar merosini qadrlaydigan qilib tarbiyalashda mumtoz adabiy-badiiy adabiyotni chuqurroq bilish, unga xolisona yondashib tahlil etish katta ahamiyatga ega.

Insoniyat tarixi va adabiyotida o'lmas iz qoldirgan buyuk siymolar ko'plab yashab o'tgan. Ular umr bo'yi o'z dunyoqarashlari hamda ijod namunalari bo'lgan badiiy va san'at asarlari bilan xalq tafakkurini boyitib ketganlar. Shu bilan birga ularning nomlari mangulikka muhrlanib, adabiyotda badiiy timsol sifatida umrboqiylik kasb etgan. Mansuri Xalloy, Said Nasimiy, Boborahim Mashrab... . Ularning ziddiyatli voqealarga boy faoliyati bilan bog'liq hodisalar ham xalq orasida hikoyat, rivoyat tarzida yaratilib, davrlar o'tishi bilan tobora sayqallanib, adabiy ishlov berilib qissa, doston va boshqa janrdagi asarlarning yaratilishiga asos bo'lgan. Ana shunday insonlardan biri Sayid Imodiddin Nasimiy bo'lib, uni ko'plab turkiy xalqlar o'zining ajdodi, millatining buyuk farzandi sifatida ko'rsatib kelmoqda.

Xususan, turkman olimlari Nasimiy she'riyatidan

Arab nutqi tutilmishdir tilingden,

Seni kimdir deyin kim turkmen sen .¹

kabi satrlarini keltirib, turkman xalqining vakili deb, ozarbayjon olimlari "Ozarbayjon she'r madaniyatining ko'rkamli namoyondalaridan biri bo'lgan Sayid Imodiddin Nasimiy Nasimiyning tarixiy xizmatlaridan biri uning tug'ma ozarbayjon tilida yozgani..." kabi jumllarini keltirish bilan ozar farzandi qilib ko'rsatishga urinadilar. Bu, albatta, bejizga emas. Nasimiy ijodi va butun dunyoqarashi bilan chegarasiz mohiyatga ega bo'lib, barcha turkiy xalqlarni adabiyoti , tarixiga daxldor siymodir. Zero, hozirgi

¹ *Туркмен эдебиятининг тарыхы. Ашгабат, 1975, 168-бет*

kunga qadar ham uning qaysi xalqning vakili ekanligini tasdiqlaydigan aniq bir dalil mavjud emas. Mazkur monografiyada Asiriy qalamiga mansub Said Nasimiy to'g'risidagi badiiy asar tadqiqot doirasiga tortilgan.

Shoir Asiriy va uning taxallusdoshlari

O'zbek va fors-tojik adabiyotida taxallusdoshlik an'anasi odatiy hol. Jumladan, Jomiy, Lutfiy, Navoiy, Mashrab kabi taxalluslarning bir necha shoir tomonidan ko'llanilganligi ma'lum. Bunday holat ba'zan mashhur shoirga hurmat nuqtai nazaridan yuzaga kelsa, ba'zan chuqur va ko'p qirrali mazmunga ega bo'lgan so'zlar shunday holatga sabab bo'lgan.

SHulardan biri «asir» so'zidir. «Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati»da «asir» so'zining o'ndan ortiq ma'nosi ko'rsatilgan. Jumladan, tutqun, bandi, muftalo, mushtoq, qaram, mute, muhtoj, maftun bo'lmoq ayriliq giriftor bo'lmoq, g'arq bo'lmoq, bog'lanmoq, o'ldirmoq halok etmoq, rom etmoq, nafsni o'ldirmoq g'olib kelmoq, majbur qilmoq va hokazo. Ushbu so'zning nihoyatda chuqur majoziy ma'noga ega bo'lishi va so'fiyona irfoniy holatlarni tasvirlashda qo'l kelishi tufayli bir necha ijodkor uni taxallus sifatida qabul qdlishdi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Asiriy taxallusi bilan ijod qilgan dastlabki shoir XV asrning II yarmi XVI asrning boshlarida Xurosonda yashab ijod etgan. Bu shoir haqida Alisher Navoiy «Majolis-un nafois» tazkirasining uchinchi majlisida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan:

-...emdi zuhur qilg'on shuarodindur. Ammo nazmi hanuz shuhrat tutmaydur va she'rida masal ravishi bor. Bu matla' aningdurkim:

SHudam az yor judovu ba balo uftodam,

Chi balo bud ki az yor judo uftodam

(Mazmuni: Yordin judo bo'ldimu, baloga yuzlandim. Bu qanday balo ediki, yordin judo bo'ldim).

Bu shoirning asarlari hozirda aniqlanmagan va u hakda bundan boshqa manbalarda ma'lumot uchramaydi.

«Ozarbayjon adabiyoti tarixi» va «Turkman adabiyoti tarixi» tadqiqotlarida, turkman adabiyotshunoslari G.Nazarov hamda B.Axundov, T.Nafasov, A.Meredov, N.Gullaev ilmiy ishlarida XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida yashab ijod etgan o'zbek shoiri Asiriy haqida xabar berilgan. Mazkur manbalarda Asiriyning Qo'qon saroy shoiri ekanligi, hijriy 1189 (melodiy 1775) yilda «Nasimiy» dostonini yozganligi, ba'zi fikrlarga ko'ra kitobat qilganligi tilga olinadi.

XIX-XX asr boshlari adabiy muhitining o'ziga xos antologiyasi bo'lgan «Tazkirai Qayyumiy»da Asiriy taxallusi bilan ijod qilgan ikki shoir tilga olinadi. SHulardan birinchisi o'zbek va tojik she'riyatida ancha shuhrat

qozongan Toshxo'ja Asiriy bo'lib, u haqda Po'latxon Domla quyidagi ma'lumotni keltiradi:

«Bu kishi asli Buxoroli bo'lgani holda Xo'jand shahrida nash'u namo etmish baland shoirlardandur. Nomi Toshxo'ja eshon. Aning alamli, zo'r qayg'uli hayotida ham shoir fig'onli nolasining turkiy tilda aytib yig'lagani ajoyib turkigo'y shoir ekanligini ochiq ko'rsatur... 1916 yilda vafot etmishdur» (72. 438). Toshxo'ja Asiriyning ko'pgina she'rlari «Armug'oni Xislat», «To'hfayi Xislat», «Bayozi Muhallo», singari bosma bayozlardan, shuningdek, ko'lyozma manbalardan joy olgan. Asosan tojik tilida ijod qilgan bu shoir o'zbek adabiyoti tarixida Zokirjon Furqat bilan she'riy yozishmalari va o'zbek tilidagi bir necha g'azallari bilan ma'lum va mashhur bo'lib, shu davr tadqiqiga bag'ishlangan ko'plab darslik va qo'llanmalarda tilga olingan. Jumladan:

Zihi sarvo, mazorim uzra raftor aylamaysizmu,

Meni xobi adamdin endi bedor aylamaysizmu?

-matla'i bilan boshlanadigan g'azali o'zbek shuarosi orasida katta shuhrat qozongan va naziralar bitilganligi ta'kidlanadi. Tazkirada tilga olingan yana bir Asiriy haqida quyidagi ma'lumotni o'qiydiz: «Bu kishi Xo'qand shahrining Marg'ilon dahasiga tobe' sobiq SHahrisabz mahallada kosib oilasida dunyog'a kelmishdur; Masjidida bo'lmish usuli qadim maktabida o'qib xat-savodli bo'lmishdur. Nomi Mullo Muhammadxon bo'lub, usto Iskandar o'g'lidir. Adabiy ijod ishida Usmonxo'ja eshon Zoriyning shogirdi... 1918 yilda 49 yoshinda vafot etmish». Demak, hozirgacha olib borilgan izlanishlar natijasiga ko'ra, Asiriy taxallusi bilan ijod qilgan to'rtta shoir ma'lum. Ulardan uchta yozilgan davri (til va uslubiy xususiyatlariga ko'ra asar XVIII-XIX asrlar adabiyotiga mansub ekanligi haqiqatga yaqin) nuqtai nazaridan «No'h manzar» qissasining muallifi bo'lishi mumkin. Ammo bu masalaga ham bir qadar aniqlik kiritmoqchimiz. Toshxo'ja Asiriyning bu tarkibdan chiqarish uchun etarli asoslar bor. Birinchidan, uning tarjimai holi va adabiy merosi bizgacha nisbatan to'liq etib kelgan. Bu borada qator tadqiqotlar ham mavjud. Uning adabiy merosida «No'h manzar» yoxud shunga yaqin nomdagi asar tilga olinmaydi. Ikkinchidan, uning she'rlari vazn, shakl va umuman badiiylik nuqtai nazaridan yuksak saviyada, mumtoz yozma she'riyatning eng ilg'or an'alariga mos tarzda yozilgan, binobarin, uslub jihatidan «No'h manzar» qissasi tarkibidagi she'rlardan tamoman farq qiladi.

Mullo Muhammadxon Iskandar o'g'li Asiriyning ham mazkur qissa muallifi ekanligi ehtimoli juda oz. Zero, uning 1869-1918-yillarda yashaganligini inobatga olsak, shoir sifatida shakllangan balog'at davri asr oxiriga to'g'ri keladi. Bu davrda esa mazkur syujet asosidagi qissalar ko'plab nusxalarda tarqalgan va litografik nashr etilgan. Asiriyning «No'h manzar» qissasi oldinroq yozilgan va keyingi asarlar uchun manba vazifasini o'tagan bo'lishi lozim. SHularni inobatga olganda, «No'h manzar» qissasining muallifi XVIII asrning II yarmi va XIX asr boshlarida yashab ijod etgan hamda «Said Nasimiy» qissasi atrofidagi munozaralarga sabab bo'lgan shoir Asiriy bo'lishi hiaqiqatga yaqinroq degan xulosaga keldik, Mazkur masala bizning mavzuimizga bevosita aloqador bo'lganligini inobatga olib, «Nasimiy» yoki «Said Nasimiy» qissasining muallifi masalasini oydinlashtirishga, boshqacha qilib aytganda, munozaraga ko'shilishga jazm etdik.

Turkiy xalqlarning yirik mutafakkiri, shoir va faylasuf Said Imoduddin Nasimiy (1370-1417) ajoyib g'azallari, jasorati va fojeasi tufayli sharqda nihoyatda katta shuhrat qozongan. Buni shoir haqida yozilgan har xil janr va shakldagi asarlar misolida ko'rish mumkin. Nurmuhammad Andalib hamda Asiriya nisbat beriladigan she'riy qissa shular jumlasidan. Bu qissaning ikkita qo'lyozma nusxasi mavjud. SHulardan biri Turkm FA Maxtumquli nomidagi Til va adabiyot institutining ko'lyozmalar fondida 487-inventar raqami ostida sakdanadi. 583 sahifadan iborat bo'lgan bu ko'lyozmada yuqoridagi qissadan tashqari Xoja Ahmad YAssaviy, Fuzuliy, Saydi, Kamina va G'oyibiy kabi shoirlarning asarlari ham mavjud. Ko'lyozma hijriy 1301 (1883)-yilda ko'chirilgan.

Ikkinchi nusxa M.E.Saltikov-SHchedrin nomidagi Sankt-Peterburg Davlat kutubxonasida TNS 85 raqami ostida saqlanadi. Bu nusxa 96 sahifadan iborat bo'lib, hijriy 1287 (1870)-yilda ko'chirilgan. SHu ikkala nusxa asosida turkman adabiyotshunosi G.Nazarov qissaning arab yozuvidagi tanqidiy matnini ham nashr ettirgan (100).

Asar va uning muallifi haqidagi dastlabki ma'lumot 1960 yilda nashr etilgan «Ozarbayjon adabiyoti tarixi» tadqiqotidagi H.Araslining maqolasida keltirilgan: «O'zbek shoiri Asiriy 1775 yilda (hijriy 1189) yozilgan dostonini (asarning janri haqida ikki xil fikr bor) Nasimiy hayoti va fojeasiga bag'ishladi hamda ozarbayjon shoiriga nisbatan yuksak muhabbatini ifoda etdi» (matn o'zbekchalashtirildi -T.S.).

XX asrning 70-yillari turkman adabiyotshunosligida bu masalaga doir jiddiy munozara bo'lganligi kuzatiladi. 1972-yilda Nasimiyning she'rlar to'plamini nashr ettirgan N. Gullaev mazkur asarning muallifi Nurmuhammad Andalib ekanligini qayd etdi.

A. Nuryagdiev 1975-yilda nashr etilgan «Turkman adabiyoti tarixi» tadqiqotida qissaning ikkita nusxasidagi jiddiy tafovutlarni inobatga olib, ular boshqa-boshqa mualliflarga tegishli, degan xulosaga keladi. Uning fikricha, TNS 85 ko'lyozmaning dastlabki muallifi Andalib bo'lib, u bu asarni 1765-68 yillarda yozgan. 487 raqamli qo'lyozma esa Asiriy qalamiga mansub bo'lishi mumkin. Unda u o'z asarini 1774-75 yillarda yozgan bo'ladi. TNS 85 raqamli ko'lyozmaning kotibi Asiriy va Andalibning boshqa-boshqa shoirlar ekanligini bilmagan.

B.Axundov 1976 yilda nashr etilgan (T.Nafasov va A.Meredov bilan hammualliflikda) «Andalib ham Asiriy» maqolasida H.Araslining fikrini tasdiqlab, qissaning muallifi Asiriy ekanligini aytadi. Ammo u bu xulosasini aniq faktlar, matniy tahlil bilan asoslamagani uchun, ushbu qissaning arab yozuvidagi tanqidiy matnini tuzib nashr ettirgan G.Nazarov uning fikrini rad etadi va yana «Nasimiy» qissasining muallifi Nurmuhammad Andalib degan to'xtamga keladi. Bu munozaralarning asosiy sabablari nimada?

Asarning Andalibga nisbat berilishiga quyidagi holatlar sabab bo'lgan deb o'ylaymiz: Birinchidan, TNS 85 inventar raqamli qo'lyozmaning boshida kichik nasriy muqaddima hamda Andalib qalamiga mansub bo'lgan yuz baytli masnaviy mavjud. Bu masnaviy mazmuniga ko'ra hamd, na't va asarning yozilish sababi kabi kirish boblari hiisoblanadi. SHu bilan birga, qissaning oxirida Andalibning "Navbat siza etdi" radifli muxammasi ilova qilingan.

Ikkinchidan, qissaning xotimasida keltirilgan quyidagi baytlar, aniqrog'i, ulardagi «kitobat» so'zi Asiriyning ko'chiruvchi kotib ekanligiga asos qilib olingan:

Asiriy xoksori bebizoat,

YUrutub xomani qildi kitobat...

Asiriy ilgida bo'ldi kitobat,

Bo'lub Karrux arosinda bu tammam.

Uchinchidan, aynan o'sha ko'lyozma nusxada Nasimiy va boshqa obrazlar tilidan keltirilgan she'riy parchalarning tili va uslubi Andalib she'riyatiga yaqin, degan xulosa bildirilgan. Ikkala ko'lyozma nusxani qiyosan o'rganish natijasida «Said Nasimiy» qissasining muallifi

masalasiga oydinlik kiritishi mumkin bo'lgan quyidagi holatlar ma'lum bo'ldi:

TNS 85-nventar raqamli qo'lyozmaning boshidagi masnaviy quyidagi misralar bilan boshlanadi:

Hazrati G'affor egam zuljalol,
Yo'qtur oning birligina qiylu qol;

Ta'kidlaganimizdek, mazmunan hamd, na't hamda sababi nazm bo'lgan bu masnaviy aruzning sari'i musaddasi matviyi makshuf (mufta'ilun, mufta'ilun, fo'ilun) vaznida yozilgan. Masnaviy quyidagi bayt bilan tugaydi:

Andalib(n)ing barcha ishidur xato,
Garchi xato Haqdin erur ko'p ato.

SHundan keyin, qissa boshqa vaznda, ya'ni hazaji musaddasi mahzuf (mafo'iylun, mafo'iylun, fa'uvlun) vaznida davom etadi:

Siposi beqiyos ul zuljalola,
Sitoyish benihoyat loyazola.

Vujudi vojib ul Xalloqi Olam,
Murabbiy moliki arzu samo ham...

Durudi sad hazoron Mustafog'a,
Muhammad afzali koni safog'a...

Ki andin so'ng qilay bir qissa og'oz,
Xudodin bo'lsa tavrifiq sarafroz.

E'tibor berilsa, bu va bundan keyingi baytlar ham hamd (Allohniulug'lash) va na't (Muhammad s.a.v. maqtoviga bag'ishlangan) boblar hisoblanadi.

Turkiy va fors-tojik adabiyoti tarixida asarning boshini boshqa vaznda, davomini boshqa vaznda yozish an'anasi bo'lmaganidek, bir asarda har xil vazndagi ikkita hamd va na't boblarini keltirish holati ham uchramaydi. Muhimi shundaki, bu masnaviy Andalibning "YUsuf va Zulayho" dostonida ham mavjud. Faqatgina undagi: «...YUsufi Siddiqdin rivoyat bo'lar» misrasi o'rniga, «...Said Nasimiydin rivoyat bo'lar» misrasi kiritilgan. "YUsuf va Zulayqo" dostoni an'anaga binoan sari' bahrida yozilganligini inobatga oladigan bo'lsak, bu masnaviy aynan shu asarning muqaddimasi ekanligi oydinlashadi. 487 inventar raqamli qo'lyozma nusxada yuqoridagi masnaviy ham, oxirgi muxammas ham yo'q, Bu nusxa «Siposi beqiyos ul zuljalola» misrasi bilan boshlanadi, binobarin, unda Andalib taxallusi ham qo'llanmagan.

Demak, «Said Nasimiy» qissasining Andalibga nisbat berilishida asos qilib olingan bu masnaviy bilan muxammas chindan ham turkman shoiri qalamiga mansub bo'lsa-da, bu asar tarkibiga anglashilmovchilik yoki o'sha davrda mavjud bo'lgan an'ana natijasida ko'chiruvchi kotib tomonidan ko'shilgan. Zero, muxammasdan oldin Sayqaliy qalamiga mansub bo'lgan «yig'langizlar» radifli g'azal ham ilova qilingan. Bu esa yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi.

Asiriyning yuqorida aytilgan "kitobat qildim" iborasi faqatgina kotib tilidan aytilishi mumkin, degan fikr ham to'g'ri emas. Chunki, bu ibora ko'pgina muallif yoki tarjimonlar tilida ham qo'llangan, bunga mumtoz adabiyotimizda misollar talaygina. Jumladan, Xorazmiy "Muhabbatnoma"si haqida:

Kitobat boshladim anjoma etgay,
Muhabbatnoma Misru SHoma etgay, - deb yozadi.

YOki Xo'jandiyning «Latofatnoma»sidagi:

Kitobat qilmadim behuda so'zlar,
So'zumni bilmagan behuda so'zlar,

-baytini keltirish ham mumkin. Darvesh Bahriy ham «No'h manzar» dostonida («Bitildi turki tilga bu kitobat») bu so'zni ko'llaganini ko'rgan edik.

Asar xotimasidagi quyidagi baytlarga e'tibor qaratsak, Asiriyning kotibgina emas, balki boshqa bir manba asosida qissani qayta ishlagan yoki ijodiy tarjima qilgan muallif ekanligi ayon bo'ladi;

G'araz mendin ki qolgay yodgore,
O'kug'onda yana ham do'stu yore.
Musohiblar faromush etmasun deb,
Maning nomu nishonim ketmasun deb,
Qilibdur bir necha so'zlarni manzum,
Umid aylab Asiriy ismi ma'dum.
Duo birla qilinglar daftarim sayr,
Biayn Alloh, bo'ldi tammat al xayr.
Bilib bilmas so'zni etdim ma'lam,
Kechur yozuqlarim vallohu a'lam.

487 raqamli nusxa shu misralar bilan yakun topadi. TNS 85 raqamli ko'lyozmada shundan keyin Sayqaliyning g'azali va Andalibning muxammasi keltirilgan.

«Vallohu a'lam» (Alloh bilguvchidir) iborasi har qanday asarning nuqtasi ekanligi ma'lum. Undan keyingi qismlar asarning dastlabki nusxasiga daxldor emas.

Asiriy muallif emas kotib bo'ladigan bo'lsa, unda muallif nutqi bilan kotib nutqining chegarasini aniqlash lozim bo'ladi. SHu fikr tarafdorlarining aytishicha, qissaning o'zi:

Nasimiy ruhidin ham etdi imdod,

Maqosadnomani yozdim qilib yod,

- bayti bilan yakunlanadi. SHarq qissachilik va dostonchilik an'analariga tayangan holda bu bayt syujet xotimasi bo'lib, umumiy itmom emas, deb ishonch bilan aytish mumkin.

Ikki nusxa ikki muallifga tegishli, degan fikr ham shubhali. CHunki Asiriy taxallusi qo'llangan xotima baytlar ikkala nusxada ham bor. 487 inventar nusxada bu qismlar ancha kengaytirilgan.

YUqoridagilarni umumlashtirgan holda quyidagicha xulosa qilish mumkin:

"Said Nasimiy" qissasining muallifi Asiriy taxallusli o'zbek shoiri. TNS 85 inventar raqamli ko'lyozmaga kirib qolgan Andalib va boshqa shoirlarning she'riy asarlari aslida qissaning birlamchi varianti bilan aloqador emas.

Garchand aniq fakt va ma'lumotlar hozircha mavjud bo'lmasa-da, yuqoridagi belgilar ikki qissaning, ya'ni «Said Nasimiy» va «No'h manzar» qissalarining bitta shoir qalamiga mansubligi va bu XVIII asrning II yarmi XIX asr boshlarida yashab ijod etgan o'zbek shoiri Asiriy ekanligini ko'rsatadi.

Asiriy va uning "Said Nasimiy" qissasi

Sharq adabiyotida qahramonlik hamda mardlikning timsoli sifatida yaratilgan Sayid Imodiddin Nasimiy haqida bir qancha asarlar yozilgan. U tarixiy shaxs bo'lib, XIV asrning oxirlari va XV asr boshlarida yashab o'tgan. Uning shaxsiyati va ijodiyoti ozarbayjon olimlari tomonidan kengroq tadqiq etilgan. Jumladan, M. Guluzada (Азэрбајчан эдебијјаты тарихи. Бакы, 1960), H.Arasli (Имомиддин Насимий, Тошкент, «Фан»,1973) kabi tadqiqotchilar tomonidan uning hayoti va ijodi o'rganilgan va qolaversa, turkman olimlari A.Nuryagdiyev (Туркмен эдебиятининг тарыхы. Ашгабат, 1975), G.Nazarov (Андалып, Несими. Ашгабат, 1978)lar Nasimiy shaxsiyati va ijodiga chizgilar berishgan. Yuqorida keltirilgan olimlarning tadqiqotlariga asoslanib Sayid Imodiddin Nasimiy haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirish mumkin:

Shoirning ismi va sharifi masalasida har xillik mavjud. Oldingi tadqiqot-tazkiralarda Imodiddin va Nasimiddin deb qayd qilinadi. Vaholanki, bu shoirning oti emas, balki laqabidir. Lekin Halab tarixi yuzasidan bahs yurituvchi arab manbalarida uning oti Ali deb ko`rsatiladiki, bu haqiqatga uyg`undir. Chunki, Fazlulloh Naimiyning "Vasiyatnoma" asarida Ali-Sayidali nomini ham keltiradiki, bu faktlar shoirga zamondosh bo`lgan arab tarixchilarining ma`lumotlarini tasdiqlaydi.

Nasimiyning tug`ilgan yeri ham turlicha ko`rsatiladi. Jumladan, Bag`dod, Diyorbakir, Tabriz, Sheroz, Shamohi, Boku... . Keyingi tadqiqotlarda ma`lum bo`lishicha, u XIV asrda- taxminan 1369-1370 yillarda Shamohi shahrida dunyoga kelgan. Bo`lajak shoir ilk tahsilni ham shu yerdagi maktabdan boshlagan. Ustozi Naimiyning "Vasiyatnoma" sidan aniqlanishicha, u Sayid Muhammadning o`g`li bo`lib, otasi ham o`sha davrda keng yoyilgan hurufiylik ta`limotiga yaqin shaxs bo`lgan.

Shoir tahsilning dastlabki davridanoq arab, fors-tojik tillarini, mantiq, riyoziyot, tabiat va astronomiyaga doir ilmlarni mukammal darajada o`rgangan. Nasimiy Yaqin Sharqning mashhur tariqat olimlari badiiy asarlarini yaxshi o`rganib, arab, fors-tojik va boshqa xalq yozuvchilarining asarlarini yaqindan bilgan. Uning she`rlarida Jaloliddin Rumiy, Shams Tabriziy, Sa`diy Sheroziy, Farididdun Attor nomlari qatorida Ibn Sino, Muhyiddin Arabiy, Shibliy, Karxiy kabi Sharqning buyuk-mashhur faylasuf olimlari va shoirlarining nomlari tilga olinadi.

Nizomiy, Hoqoniy, Falakiy, Zulfiqor Shirvoniy, Avhadiy Marog`oiy, Shayx Mahmud Shabustariy va Orif Ardabiliy kabi shoirlarning merosi ta`sirida tarbiyalangan Nasimiy ilk asarlarini "Husayniy" taxallusi bilan yozadi. Shoirning bu taxallusni olishi "Analhaq" degani uchun dorga osilgan Husayn Mansur Xalloy tariqatiga bo`lgan muhabbati tufaylidir. Nasimiy "Sayid" taxallusi bilan ham she`rlar yozgan edi. O`rta asrlarda vujudga kelgan hurufiylik tariqatiga asos solgan tabrizlik Fazlulloh Naimiy Sharqning ko`pgina shaharlarini kezib, o`z fikrlarini yoyish uchun Bokuga keladi. Shu vaqtda Nasimiy u bilan uchrashadi va fikrlarini qabul qiladi. Shundan boshlab unga hurmat yuzasidan o`z she`rlarini "Nasimiy" taxallusi bilan yoza boshlaydi.

Ustozi Fazlulloh qatl etilgach, u Turkiyaga ketadi. U yerda yashagan vaqtda katta ta'sir quvvatiga ega bo'lgan she'rlar yozadi, xalqlar orasida kezib yuradi va shu asnosida uning g'oyalari keng yoyiladi. Hurufiyalar Turkiyada ham ta'qib ostiga olingani bois, Nasimiy Suriyaga ketadi. Shoir Halabda yashab, falsafiy-lirik she'riyati bilan ko'p do'st va tarafdorlar orttiradi. Shariat tarafidan ta'qib ostiga olingan panteizm va hurufiylik aqidalarini tadbiiq etgani bois dindorlarning g'azabiga duchor bo'ladi.

1417 yil Said Nasimiyni Halab shahrida fojiali bir tarzda qatl qilishadi.

Sharq xalqlari tarixida o'z maslaki uchun o'limga mahkum etilgan va o'lim qarshisida ham fikridan qaytmagan temir irodali shaxslar kam bo'lmagan. Lekin ularni hech birining o'limi buyuk g'oya fidoiysi Imodiddin Nasimiyning qatli kabi fojiali bo'lmagan. Shuning uchun ham besh yuz yildan ortiq vaqt va zamonlardan buyon uning sharafli nomi Yaqin Sharqda mardlik va temir iroda, fidokorlik va sadoqat ramzi sifatida hurmat bilan tilga olinadi, u haqida rivoyatlar va badiiy asarlar yaratib kelinmoqda. Asrlar mobaynida o'z maslagiga va g'oyasiga sadoqatini bildirmoqchi bo'lganlar, muhabbat to'g'risida charchamay bahs yuritganlar o'zlarini shu g'oya fidoiysiga o'xshatadilar, uning chidami, irodasi va o'limi fojiasini eslaydilar:

Koshki vasl qilib vaslingda o'ldirsa meni,
Ishqida rasvo qilib olamga kuldirsa meni,
Kim Nasimiydek kesib boshim so'ldirsa meni,
Tonmayman andog` kim osmonga oshiq bo'lmisham.

Berahmlar chun Nasimiydek terim so'ydirsalar,
Bu shirin jondan kecharman, yorim, sendan kechmasman.²

Boborahim Mashrab ijodida ham ta'sirli baytlar mavjud:

Kufr etti deb Nasimiyning terisin so'ydilar,
Go'shti po'stin so'zlatib olamga go'yo qildi ishq.³

Nasimiyning bu vahshiyona o'limi haqida har xil rivoyatlar va turli ma'lumotlar saqlanib qolingan.

² *Андалып, Несими. Ашгабат, 1978*

³ *Қиссаи Машраб. Тошкент: «Ёзувчи», 1992, 8-бет*

Rivoyatlardan birida hikoya qilinishicha, kunlardan bir kun Halab shahrida yosh bir hurufiy Nasimiyning bir she`rini baland ovoz bilan o`qiyotgan ekan. She`rda ifoda etilgan fikr ruhoniylarga yoqmay, uni hibsga olib, dorga osib o`ldirishga hukm etadilar. Shu vaqtda Nasimiy oyoq kiyimlarini yamayotgan edi. U hodisadan xabar topib jazo maydoniga yetib keladi va she`r o`zi tomonidan yozilganini aytib yosh do`stini ozod qiladi. Ruhoniylar uning hurufiylik murshidi ekanligini bilib, tiriklayin terisini shilib o`ldirishga fatvo beradilar. U o`limi oldidan ham o`z fikridan qaytmay "Analhaq" deydi. Shoirning bu matonatidan o`zini yo`qotib qo`ygan ruhoniylar istehzo bilan so`raydilar:

-Madomiki, sen haq esang, nega qoning oqdi deguncha sarg`ayasan?

Hozirjavob shoir:

-Men adabiyot ufqlarida tug`ilgan ishq quyoshiman. Quyosh esa, botayotganda sarg`ayadi, - deya jasorat bilan javob beradi.

Bu rivoyatda shunday qayd etiladiki, go`yo shoirning o`limiga fatvo bergan ruhoniylar degan emish:

-Bu shunday mal`undirki, uning qonidan qayerga sachrasa shu yerni kesib tashlamoq kerak.

Tasodifan shoirning qonidan bir tomchisi ruhoniylarning barmog`iga sachraydi. Jamoat undan barmog`ini kesib tashlashini talab qiladi.

U esa:

-Men shunchaki bu so`zni bir misol tarzida aytgan edim, - deydi va barmog`ini yashiradi.

Shu paytda qonga belangan shoir:

Zohiding bir barmog`in kessang tonib haqdin qochar,

Ko`r bu miskin oshiqi sarpo so`yarlar yig`lomas, -

deya o`zining isyonkor ovozini baland taratadi va o`z dushmanlarini ustidan ma`naviy g`alaba qozongan holda hayotdan ko`z yumadi.

Boshqa bir rivoyatda deyiladiki, Nasimiy Antobda valining yaqin do`sti ekan. Muxoliflar vali bilan uning orasini buzishga qasd qiladilar. Ular Qur`onning "Yosin" surasini ko`chirib shoirning kavishi ostiga joylab qo`yadilar. Valining huzurida undan oyog`ining ostida Qur`on surasini olib yurgan odam haqida fikri qanday ekanligini so`raydilar. Nasimiy bunday odamni tiriklayin terisini shilib rasvo qilish kerakligini aytadi. Unga sen o`zing fatvo berding, deydilar va

Nasimiyning kavshi ostidan “Yosin” surasini chiqaradilar va uning terisini shilib o`ldiradilar. Bular, albatta, rivoyatlarda badiiy talqin etilgan voqealardir. Aslida Nasimiyning maslagi, u ilgari surgan g`oyalar, diniy qarashlari o`sha davrdagi riyokor dindorlarga yoqmagan va shu bois ham turli ig`vo va tuhmatlar bilan o`ldirtirib yuborishgan. Shundan bo`lsa kerak xalq orasida tarqalgan rivoyatlarda uning o`limi sababi turlicha ko`rsatiladi.

Halab shahrida amalga oshirilgan bu noxush voqea butun Sharqni larzaga soladi va ilg`or fikrli kishilarni to`lqinlantiradi. Nasimiyning shogirdlari bo`lsa, uning g`oyalarini davom ettiradilar va uning she`rlarini xalq ichiga yoyadilar.

Nasimiyning bu fojiali o`limi uning nomini so`ndirmaydi, aksincha, uning shuhratini oldingidan-da yuqori ko`taradi. Nasimiyning o`z g`oyalaridan tonmay, mard va qahramonlarcha turishi butun dunyoni hayron qoldiradi. Shuning uchun ham Nasimiy mardlik va o`z idealiga sodiqlikning timsoli sifatida butun Sharqqa mashhur bo`lgandir.

Nasimiy shaxsiyati mardlik timsoli bo`lib kelishining yana bir sababi shundaki, uning chuqur falsafaga yo`g`rilgan asarlari ham o`z zamondoshlari va o`zidan keyingi shoirlarga ajoyib o`rnak bo`lib xizmat qiladi.

Nasimiy ijodida odamga baho berilganda uning millati yoki qaysi din vakili ekanligi hech rol o`ynamaydi. U o`z panteistik g`oyalarini targ`ib etar ekan, diniy e`tiqodlarga qarab insonlar orasiga adovat-nifoq soluvchi ruhoniylarni qattiq tanqid ostiga oladi. Uning fikricha, butun dinlarning mohiyati bir xildir. Haqiqiy inson bundan kelib chiqib insonlarni ajratmaydi:

Oshiq oldida kufr ila islom birdur,
Har qayda maskan aylasa oshiq-amirdur.
Butxona ila Ka`bani vahdatda farq etgan,
Ma`nida yetuk bo`lmadi u garchi pirdur.

Shoir insonlarning hammasini odam, dunyoda eng bir go`zal, eng bir qudratli zot sifatida qaraydi. Shuning uchun ham Nasimiyning asarlari bir necha xalqlar orasida keng tarqalgan. Misol uchun ozarbayjon adabiyotshunosi M.Sayidov o`z ishlarining birida Nasimiyni arman xalqining orasida ancha oldin shuhrat qozonganligini va Budax Mitetsi (XVI), Xachatur Digranagertsi kabi bir qancha arman shoir va sozandalarining davralarda Nasimiyning

she`rlarini aytganliklarini qayd qilgan. U Nasimiyning arman adabiyotiga kuchli ta`sir etganligi, XVII asrning mashhur shoiri Mironiy Nasimiyning shogirdi bo`lganligi, uning g`oyalarini davom ettirganligi haqida xabar beradi.⁴

Nasimiyning ijodi bir shoir yoki bir xalqning adabiyotiga emas, balki butun Sharq adabiyotiga kuchli ta`sir etgandir. Sharqning ko`p shoirlari u ilgari surgan g`oyalarni o`zlashtirib o`z asarlarini yaratgan bo`lsalar, bir nechalari Nasimiyning she`rlariga naziralar bog`laganlar. Nasimiyning yetuk shoirligi haqida Sharqning buyuk shoiri Alisher Navoiy fikrlari juda ahamiyatlidir. U o`zining "Majolis un-nafois" asarida Nasimiyning ijodiga yuqori baho bergandir. Bu haqda keyinroq to`xtalamiz.

Nasimiy shaxsiyati haqida tazkiralardagi ma`lumotlar e`tiborga molik. Shu ma`noda ilk mufassal axborot beruvchi tazkirachilardan biri sifatida Gestamonili Latifiyni qayd etmoq lozim. Latifiyning 1546-yilda (Nasimiy yashagan davrga yaqinligi bois ma`lumotlar aniqroq va ishonchliroq-N.O) yaratilgan "Mashahir ush-shuaro" tazkirasida berilgan ma`lumot ba`zi nuqsonlarini nazarga olmasa, ko`p ahamiyatlidir. Latifiy Nasimiyni "ishq maydonining qo`rqmas askari va muhabbat ka`basining fidoiysi –azimi", -deb ta`riflaydi.

Nasimiy hayoti haqida nisbatan mufassal ma`lumot Amir Kamoliddin Husaynning "Majolis ul-ushshoq" asaridan o`rganilgan. Bu asarning eng qiymatli jihati shundaki, Nasimiyning o`ldirilishini butun manbalardan kengroq bergandir. Keyingi manbalar Nasimiyning hayoti haqida bundagi berilgan ma`lumotlardan qayd etganlar.

XIX va XX asrlarda Turkiyada Nasimiy shaxsini o`rganmoq sohasida jiddiy qadamlar qo`yildi. Uning "Devon"i 1849-yilda Istambulda "Tasviri afkor" matbasida, ko`p o`tmay 1881-yilda "Axtar" matbaasida nashr etildi. Nasimiyning "Devon"ini ilk nashrlari bo`lgani e`tibori ila albatta bular ahamiyatlidir. Lekin bu nashrlar notamom, jiddiy nuqson va tuzatishlardan ozod emasdir. Bunda shoirning dil ifoda xususiyatlari buzilgandir.

Nasimiy to`g`risida tadqiqot olib borgan turk professor-olimi F.Kupruluzoda "Turk adabiyotida ilk mutasavvuflar" (1918), "Ozar adabiyotiga oid tadqiqotlar" (1926) va boshqa asarlarda shoir haqida ba`zi diqqatga loyiq fikrlarni ilgari surib, Nasimiyni "Ozariy adabiyotning eng buyuk shaxsiyati, ta`sirining ko`lami va davomiyligi

⁴ Сейидов М. Из истории азар-арменских литературных связей. Ереван, 1960

e`tibori bilan butun turkiy adabiyotning eng yuksak vasiylaridan” hisob etib, uni “usmonli turk adabiyotining osmonida-da porloq iz qoldirib” o`rganligini qayd etadi. Lekin, Kupruluzoda Nasimiyni faqat “vujudi so`fiyona ila she`rlar yozgan va hurufiylikning taraqqiyoti tarixida buyuk bir rol o`ynagan ilohiy san`atkor” bo`lganini qayd etadi. Uning lirikasidagi ijtimoiy – tarixiy mohiyatni, ijodidagi taraqqiyparvar g`oyalarni ochib ko`rsatmaydi.

Nasimiy Turkiya she`riyatining taraqqiyotiga katta ta`sir ko`rsatgan, asrlar davomida mashhur turk shoirlarining muallimi va ustози bo`lgandir. U ta`sir etgan shoirlarning ijodida panteizm, hurufiylikning qarashlarini keltirish barobarida ularni adolat va haqiqatparvarligi tarannum etilib, falsafiy lirika, saroy she`riyatining qasidachilik va madhiyabozlik ruhidan uzoqlashishga intilish aks etadi.

Turk shoirlaridan biri Rafiiy “Bashoratnoma” nomli asarida Nasimiya bo`lgan teran muhabbatini tarannum etadi.⁵

Shuningdek, Fuzuliyning she`rlaridan ham ko`rinadiki, u ham Nasimiyning asarlari-she`rlarini o`qib, ijodining boshidanoq ulardan muayyan darajada ta`sirlangandir. Lekin Fuzuliy buyuk bir iste`dodga molik dohiy bir san`atkor bo`lib yetishishida o`z salafalaridan va ustozidan ham o`tib ketgandir. U Nasimiy an`analarini taraqqiy ettirib Ozarbayjon she`riyatining tarixida yangi, original tuyg`ularga molik adabiy maktab yaratgandir.

Shu o`rinda Nasimiy ijodiga muxtasar tarzda to`xtalib o`tamiz. Bir so`z bilan aytganda uning ijodi tasavvufiy g`oyalarning badiiy tasviridir va shuningdek, unda dunyoviylikni ham kuzatamiz. Unga “dahriy”lik begona, bag`rikenglik mavjud. Nasimiy she`riyatida yorga muhabbat, bu dunyo go`zalliklaridan bahramand bo`lish, yashashga ishtiyoq hissiyotlari(aslini aytganda, bunda ham diniy- tasavvufiy qarashlar mavjud: “bu dunyoga hamma sinovdan o`tish uchun keladi”, “olamdagi yaratilgan jamiki narsalar inson uchun, shuning uchun undan bahra olish kerak”), riyokor ruhoniylar va zolimlarga nafrat, shu bilan birga ularga qarshi kurash, butun xalqlarni yaqinlashtirishga, bir maqsad uchun kurashishga da`vat tuyg`ulari ufuib turadi.

Sharh agar qilsam jamoling daftaridan bir varaq,
Har so`zi ming fasl o`lar, har fasli necha boblar.⁶

⁵ *Азербайжан эдебијјаты тарихи. Бакы, 1960.268-269 бетлар*

Ko`rinadiki, insondagi go`zallik beqiyos ekanligi tavsifu tasvir etilgan. Shoir bu yerda ajoyib mubolag`a qo`llab uning husnini ta`riflashdan ojizligini ta`kidlagan. Bunda ham majoziy ma`no mavjud bo`lib, so`fiyona qarashlar tasvirlangan.

Soching tunida yuzing ikki haftalik qamardur,
Buni bilguchi bilur juda ajab nazardur .
Qora zulfini nigorning ko`zim ustida ko`rarman,
Tun ila kunim hamisha g`amu shom ila sahardur.⁷

Shoir bir g`azalida

Ma`mur tut nishot ila jon mulkini mudom,
Bu umr nozaninki, bilursiz, qilur shitob.
Fursatni berma qo`ldinu aldanma bir nafas,
Bir kun kelurki, tufrog` o`lur chashmi dil xarob.

Fursat shudirki boda ichaylik bu kecha biz,
Sham` ila mutribu menu sen shohidu sharob.⁸ -

deya dunyo tashvishlaridan faryod etib, bu qisqa umrda uning lazzatidan foydalanishga insonlarni chaqiradi. Umuman olganda, oxiratni deb bu dunyodan kechmang, dunyoni deb oxiratni unutmang, degan qarashni ilgari suradi.

Bu dunyo turar joy emas, ey dil safar ayla,
Aldanma uning foliga, undan hazar ayla.⁹

Binobarin, bu kabi nekbinlik undagi hayotsevarlik va dunyoviylik bilan aloqadordir:

Nogahon bo`stonga kirdim subhidam,
Lolaning qo`lida ko`rdim jomi jam,
Savsan ayturki, eshitdim dam-badam,
Dam bu damdur, dam bu damdur, dam bu dam.¹⁰

Nasimiyning bu asarida ajoyib tashbih qo`llanilgan bo`lib, insonga kuchli ta`sir etish quvvatiga ega. Lolaning bargi uning qo`li, boshi jomga o`xshatilib, unga jon kiritmoqda, insoniy xususiyat bermoqda. Bu bilan dunyo bir bog`, undagi gullar shu hayotdan xushnud insonlardir, degan ma`no kasb etadi. Jomi jam ichida sharob emas, bu dunyoning hayotiy lazzatidir. Shoir ushbu qisqagina parchada

⁶ *Shu asar. 287-bet*

⁷ *Х.Арасли. Имодиндин Насимий, Тошкент, «Фан»,1973 48-bet*

⁸ *Shu asar. 29-bet*

⁹ *Shu asar. 31-bet*

¹⁰ *Shu asar. 30-bet*

olamcha ma`noni aks ettirib, subhidamdagi go`zal gullar kabi mana shu hayotiy lazzatdan totib yashash kerakligini ifoda etmoqda.

O`rta asrlar tarixida ruhoniylar, zohidlar yuqori mavqe kasb etib, xalqni avrab-aldab yo`liga solib, qul qilib ularni har tomonlama azoblab va shuning evaziga to`kin hayot kechirishga uringanlar. Mana shunday davrning barcha zulm-kirdikorlari ijodkorlar qalamida fosh etilgan, o`z ifodasini topgan. Ularning vositasida xalqning nafrati ifodalangan Nasimiyning ijodida ham jamiyatning takabbur, makrli-xiyonatkor kimsalariga bo`lgan cheksiz qarshiligi-nafrati in`ikos ettirilgan:

Faqih odamga qilmas sajda, hurkar,
Bu devning xilqati iblisga o`xshar.¹¹

Yoki boshqa bir joyda

Aytur mengaki, naqdni ber nasyaga zohid,
Hayvon erur ul asli bir zarra kam emas.

Ahsani taqvimni inkor aylar imonsiz faqih,
Ushbu zolimni otin haq dedikim, shayton budur.

Faqih , ey ahsani suvrat, seni masjid agar bilmas,
Bu osiy devu mal`unning xatosi rahbarindindur.¹²

Nasimiy o`z davrining faqihlariga nisbatan salbiy munosabat bildirib, ularga o`z g`azabini izhor qiladi. Qur`oni Karimda shunday yoziladi: “Laqod xolaqnal insana fi ahsani taqvim” ya`ni “Darhaqiqat, biz insonni eng g`ozal shaklu shamoyilda yaratdik”¹³. Shoir ahsani taqvim deganda shuni nazarda tutadi. Shu bois ham ahsani taqvimni inkor qilgan faqihlarni imonsiz deya haqoratlaydi. Ularni Olloh la`natlagan shaytoni la`in o`rnida ko`radi.

Shuningdek, faqihlarni ko`zsiz, haqiqatni bilmagan, quyoshdan bekingan ko`rshapalakka o`xshatadi:

Qaramoq chiroyli yuzga tilamas faqihu so`fiy,
Shul erur quyosh yuzidin ko`zi ko`rlarga nasiba.

Xullas, Nasimiyning diniy, tasavvufiy, axloqiy-falsafiy qarashlarga yo`g`rilgan yuksak she`riyati bordir. Unda insonparvarlik ,

¹¹ *Shu asar. 33-bet*

¹² *Shu asar. 33-bet*

¹³ *Куръони Карим. Ўзбекча изоҳли лугат.(Алоуддин Мансур таржимаси) –Т.: Чўлпон, 1992.-540 бет*

xalqparvarlik xislatlari ufurib turadi. Shoir bag`rikenglik, millatlararo totuvlik g`oyalarini ilgari suradi. She`riyati barcha millat, din vakillarini birday ko`rish kabi ajoyib fazilatlarining namoyon bo`lishi bilan ajralib turadi. Bu esa, yuksak axloqiy mohiyatga egadir.

Nasimiyning ijodi Navoiyning nazaridan ham chetda qolmagan. Bu haqda buyuk tanqidchi shoir "Nasoyim - ul muhabbat" nomli asarida Nasimiyning ajoyib san`atkor bo`lganligini qayd qilib o`tgan. Unda shunday yozilgan: "...mazkur bo`lgan mulk ahlig`a aning she`ri muqobalasida hamonoki she`r yo`qtur. Hamono taqlid ahli ani mazhabida qusur tuhmatig`a mutahham qilib, shahid qildilar. Mashhur shundoqdurki, terisini so`yar hukm bo`lubtur, ul holatda bu she`rni debdurki,

Nazm:

Qibladur yuzing, nigoro, qoshlaring mehroblar,
Surating mus`haf, vale xolu xating e`roblar.

Va bu she`rning taxallusi ushbu muddaog`a doldurkim, nazm:

Ey Nasimiy, chun muyassar bo`ldi iqboli visol,
Qo`y, teringni so`ysa so`ysin bu palid qassoblar."¹⁴

Hattoki, Navoiy Nasimiyning ijodiga yuksak baho berib, uni "Holoti Pahlavon Muhammad" asarida nazm bo`stonining sultoni-orifi Lutfiydan ham yuqoriroq o`rinda ko`rsatadi. Bu esa, she`riyati keng yoyilgani va purviqor mazmun kasb etganligi bois she`riyatning buyuk mutafakkirlari e`tirofiga muyassar bo`lganligini bildiradi. Nasimiy yashagan davrlardan boshlab yaqin o`tmishgacha uning hayoti va ijodiga har bir davrning ziyolilari o`z munosabatlarini bildirib, baho berib o`tishgan. Shu bilan birga u yaratgan buyuk falsafiy she`riyat va o`z g`oyasiga bo`lgan sobitlik, mardlik va jasorat uni xalqlar orasida mashhur qilib, shoirlar ijodida, xalq orasida tarqalgan rivoyatlarda badiiy timsol sifatida paydo bo`lishiga olib keldi. Shu ma`noda oldingi o`rinlarda keltirganimiz uning o`limi bilan bog`liq xalq rivoyatlari insonlarning bu shoir jasoratiga bo`lgan hurmati ifodasida yuzaga kelgandir. Shuningdek, shoirlar uning ijodidan ta`sirlanib, asarlarida, she`rlarida unga ergashib ijod qilganliklari, qolaversa, u haqida badiiy asarlar yozishganining guvohi bo`lamiz. Nasimiy haqida yaratilgan asarlar orqali ijodkorlar bir tomondan unga dilxohlik qilgan bo`lsa, ikkinchi bir maqsadi-o`zi aytgan so`zi-g`oyasiga qanchalik sodiqligini

¹⁴ *Навоий А. Асарлар. 15 томлик XV том, -Т.: Фафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти 182-183 betlar*

ko`rsatib, asarining emotsional ta`sirchanligini, g`oyaviy-estetik ahamiyatini oshirgan.

Mashhur turkman shoiri Maxtumquli o`z muassiri bo`lgan xivalik Durdi Shayx bilan bo`lgan mushoirasida Nasimiyning fojiasini xotirlaydi:

U nimadir yemadilar to`ydilar,
U nimadir qiyomatga qo`ydilar,
U kim edi, tovonidan so`ydilar,
Shoir bo`lsang shundan bizga xabar ber.

Durdi Shayx:

U diydordir, yemadilar, to`ydilar,
U nomozdir, qiyomatga qo`ydilar,
Nasimiyning tovonidan so`ydilar,
Bizdan salom bo`lsin, javob shundadir!

Ozarbayjon xalq og`zaki ijodida ham Nasimiyning olovli shoir, vafoli, sadoqatli oshiq bo`lib tanilgani quyidagi baytlarda namoyon bo`ladi:

Go`zallik soy ilandir,
Shahmarda soy ilandir.
Nasimiydek yolunda,
Bu oshig` soyulandir.¹⁵

Nasimiyning siymosi kichik asar-to`rtliklardan boshab katta epik asarlarda ham gavdalantirilgandir. U haqida qissa kabi yirik asarlar yozgan ijodkorlar o`zlaridan ajoyib yodgorlik qolishini va Nasimiy siymosini-nomini abadiylashtirishni maqsad qilganliklarini qayd qiladilar. Ular Nasimiyning badiiy siymosini yaratar ekanlar, uning keng qamrovli hayot yo`li, ijodi, dunyoqarashi bilan birgalikda tasvirlaydilar. Boisi shuki, ularning hammasi aniq bir manbaga asoslanib, bir insonning ma`lum bo`lgan dunyosini ochib beradilar. Zero, adabiyot tarixida bunday voqealar juda ko`plab uchraydi. Darhaqiqat, Nasimiyning badiiy timsolini yaratgan har qanday ijodkor o`z g`oyasi va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda yondashsa-da, ularda umumiy bir xususiyat-qo`rqmas, mard, jasoratli, qalbi teran valiysifat inson siymosini ko`ramiz.

Mana shunday asarlar qatoriga XVIII asr II yarmida vujudga kelgan "Said Nasimiy" qissasini kiritishimiz mumkin. "Said Nasimiy" qissasining muallifi masalasida noaniqliklar mavjud. Turkman

¹⁵ *Азербайжан эдебијјаты тарихи. Бакы, 1960. 292-бет*

adabiyotshunoslari uni Andalib yozgan deb qayd qiladilar. Xususan, adabiyotshunos olim G.Nazarov “Nasimiy” qissasining tanqidiy matnini tayyorlab, uning soʻz boshida bir necha faktlarni keltirib, Andalib qalamiga mansub qilib koʻrsatadi. Jumladan, unda shunday fikrlarni oʻqiymiz:

“...Nasimiyning ijodiga hurmat qoʻyib, uning mard hamda mashhur shaxsiyatiga yondashib Nurmuhammad Andalib Nasimiy haqida bir asar yaratib, uning otini abadiylashtirish yoʻlida harakat qilibdir. Ammo Andalibning “Nasimiy” poemasini koʻchirib yozgan va oʻzi uchun Asiriy taxallusini qoʻllagan kotib tarafidan poemaning oxirida shunday satrlar keltirilgan :

Asiriy xoksori bebizoat,
Yurutub xomani qildim kitobat.
... Asiriy ilgida boʻldi kitobat,
Boʻlub Karrux arosinda bu tammat.

Ana shu satrlarga asoslanib koʻchiruvchi kotib sifatida kelgan Asiriyni “Nasimiy” poemasining avtori yoki uni arabchadan turkiy tilga tarjima qilgan degan yanglish fikr mavjud. Bu yanglish fikrning tub sababi yuqorida keltirilgan misoldagi „Asiriy ilgida boʻldi kitobat“ satrining asl maʼnoda kelganligini koʻrsatmaslikdan kelib chiqadi. Agar „Nasimiy“ poemasi Asiriyning oʻz original asari boʻlgan boʻlsa, unda u „Asiriy ilgida boʻldi kitobat“ demay , unga avtor maʼnosini beruvchi „muallif“, „musannif“ der edi. Asiriyni „Nasimiy“ poemasini avtori hisoblamoqqa boshqa dalil yoʻq.”¹⁶

Aslini olganda, munaqqid masalaga bir tomonlama yondashganligi koʻzga tashlanadi. Yuqoridagi soʻzboshining keyingi oʻrinlarida „tarjima qildim“ jumlasini asliga nomuvofiq ekanligini, bunda original asar yaratilishini izohlagan¹⁷ ushbu tanqidchi olimning yuqoridagi misollarni keltirishi haqiqatdan yiroqlashganligini, fikrlarida mantiqsizlik mavjudligini koʻrsatadi. Zero, adabiyot tarixida „kitobat qildim“ jumlasini ham „tarjima qildim“ kabi oʻz maʼnosidan koʻchganligini bir necha misollar bilan asoslash mumkin. Jumladan, Xorazmiy „Muhabbatnoma“sining boshlanmasida:

Kitobat boshladim anjoma yetgay,
Muhabbatnoma Misru Shoma yetgay,-

¹⁶ *Андалып, Несими. Анзабат, 1978. 21-22 betlar*

¹⁷ *Shu kitob. 25-28 betlar.*

deb yozgan. Fikrimizni oydinlashtiradigan bo'lsak, olimning bu so'zdan asl ma'no "izlashi" noo'rindir. Yana shu xil yondashishni davom ettirib quyidagi fikrlarni bayon etadi:

"Asiriy so'zining asl ma'nosi haqida aytiladigan bo'lsa, u so'z "asir", "qul" ma'nosida bo'lib, u so'z adabiy yodgorliklarda ana shu ma'noni anglatgan. Misol uchun o'zbek klassik adabiyotining vakili Sayqaliyning "Yusuf va Zulayho" poemasida ko'rsatilishicha, Yusufni qul sifatida sotadilar.

"Nasimiy" poemasi oxirida "Yig'langizlar" radifli g'azal keltirilgan:

Qora kunlarni ko'rgan ul necha moh
Asiriy mubtaloga yig'langizlar.

Ko'ringani kabi "asiriy" so'zi bu yerda xos ot emas, "asir", "bandi" ma'nosida keladi."¹⁸

Xo'sh, bu yerda "asiriy" so'zi munaqqid aytganidek "asir", "bandi" ma'nosida ham deydik. Lekin bu bayot-g'azal asar qo'lyozmasining bir nusxasida bor, ikkinchisida yo'q. Qolaversa, olim shu o'rinda yana bir fakt keltiradiki, unga ko'ra, Sayqaliy "Yusuf va Zulayho" nomli dostonida Yusufning boshiga tushgan balolar Imom Husayn taqdiriga o'xshatilgani qayd qilinadi. Aynan Imom Husayn haqidagi bir she'r asar sujetiga umuman bog'liq bo'lmagan holda "Said Nasimiy" qissasining bir nusxasiga kirib qolgan. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, mana shu qo'lyozma nusxaga asoslanib olim bu asarni Andalibga nisbat bermoqda. Uning izohini keyingi o'rinlarda yoritamiz. Shularni e'tiborga olgan holda tadqiqotchilar Asiriy taxallusini tadqiq qilsa haqiqatga yaqinroq bo'lardi.

G.Nazarov, shuningdek, asarning kirish qismi biroz o'zgartirish bilan Andalibning "Yusuf va Zulayho" dostonidan olinganini ta'kidlaydi va asar tarkibida kelgan g'azallar shoir uslubiga yaqinligini hamda asar oxirida mavjud bo'lgan muxammas aynan Nurmuhammad Andalib qalamiga mansubligini qayd etadi. Shu faktlarni keltirish orqali o'z fikrini asoslab, qissa Andalib qalamiga mansub degan masalani oydinlashtirmoqchi bo'ladi. Afsuski, bu misollar "Said Nasimiy" qissasining muallifi aynan Andalib bo'lib, uning ijodiga mansub deyishga yetarli asos bo'la olmaydi. Sababi, Andalib uslubiga yaqin deyilgan g'azallar ham, kirish qismi ham va oxirida keltirilgan muxammas ham qo'lyozmaning munaqqid e'tirof etmagan boshqa bir

¹⁸ *Shu asar. 24-bet.*

nusxasida mavjud emas. Asarning asl nusxasi aynan ana shu-olim nazarga olmagan ikkinchi nusxa degan fikrni aytishimiz mumkin. Yuqorida tahlil etilgan sheʼrlar asarning umumiy sujeti bilan bogʻliq emas, balki ular koʻchiruvchi kotib tomonidan kirib qolgan boʻlishi mumkin. Imom Husayn fojiasi bilan bogʻliq sheʼriy matn ham shular jumlasidan boʻlib, G.Nazarovning “taʼkidlashicha”, Sayqaliyning “Yusuf va Zulayho” dostoniga aloqadordir. Olimning keltirishicha, qissaning kirish qismi Andalibning “Yusuf va Zulayho” dostonidan olingan ham deylik. Unda muallifning ikkala asarni ham bir vaqtda yaʼni 55 yoshda yozganligini qanday izohlash mumkin. “Said Nasimiy” qissasida ham, “Yusuf va Zulayho” dostonida ham bir xil misralarni oʻqiydiz:

Barcha xaloyiq ichida bad ishim,
Yetdi ellik beshga mening bu yoshim.¹⁹

Bu esa, ikki asarni bir vaqtda yozib boʻlmagani kabi qissani Andalib qalamiga mansub ekanligini ham inkor etadi. Shuningdek, Andalibning “Yusuf va Zulayho” dostonini bilan yaqindan tanishganimizda, uning yozilish uslubi bilan qissa uslubi oʻrtasida hech qanday oʻxshashlik mavjud emasligi ayon boʻldi. Andalibning “Yuzuf va Zulayho” asari xalq kitoblariga oʻxshash uslubda yaʼni koʻproq nasriy bayon bilan yozilib, muxammas shaklidagi sheʼriy parchalardan tashkil topgan. Andalibning boshqa asarlari haqida ham shunday fikr bildirish mumkin.²⁰ “Said Nasimiy” qissasi esa, asosan sheʼriy yoʻl bilan boshidan oxirigacha masnaviy shaklda bitilgan. Bu ham boʻlsa, asarni Andalib qalamiga mansub emasligini tasdiqlovchi holatdir.

Ozarbayjon adabiyoti tarixi kitobida ham Nasimiyning hayoti va fojiali oʻlimiga bagʻishlangan ushbu qissa haqida qayd etib oʻtilgan:

“Oʻzbek shoiri Asiriy 1775-yilda (hijriy 1189) yozilgan poemasini Nasimiyning hayotiga va fojiasiga bagʻishlangan va ozarbayjon shoiriga boʻlgan teran muhabbatini ifoda etgandir.”²¹ Koʻrinadiki, XVIII asrda yaratilgan ushbu qissa Asiriy tomonidan yozilganligini ozar adabiyotshunoslari ham eʼtirof etganlar.

Shu oʻrinda taʼkidlab oʻtish kerakki, adabiyot tarixida hech bir ijodkor ikki asarini bir xil jumlar-gaplar bilan boshlagan emas va bu narsa Andalib ijodida uchramasligi ham tabiiy holatdir. Zero, u ham

¹⁹ *Shu asar. 11-bet va H. Andalib. Дессанлар. Аш.: «Туркменистан». 1991. «Юсуп-Зулейха», 126-бет*

²⁰ *Qarang: Нурмухаммат Андальп. Дессанлар. Ашгабат: «Туркменистан». 1991*

²¹ *Азэрбайжан эдебијјаты тарихи. Бакы, 1960. 292-бет.*

o`z davrining talantli va mahoratli ijodkorlaridan biri edi. Bu esa , albatta, uning bunday takrorga yo`l qo`yib, bir xil boshlanmali ikki asar yaratgan degan yondashishga monelik qiladi.

Shuningdek, bu masalada o`zbek adabiyotshunosligida ham ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. S.Tohirov o`zining “O`zbek shoiri Asiriy va “Said Nasimiy” qissasi” va “Shoir Asiriylar” kabi maqolalarida shu masala yuzasidan bahs yuritadi. Jumladan, “O`zbek shoiri Asiriy va “Said Nasimiy” qissasi” maqolasida asarning muallifi kim ekanligini asoslovchi bir qancha dalillar keltiradi va fikrlarini aniq ilmiy xulosalar bilan izohlaydi:

“Ikkala qo`lyozma nusxani qiyosan o`rganish natijasida “Said Nasimiy” qissasining muallifi masalasiga oydinlik kiritish mumkin bo`lgan quyidagi holatlar ma`lum bo`ldi.

1.85- inventar raqamli qo`lyozmaning boshidagi masnaviy quyidagi misralar bilan boshlanadi:

Hazrati g`affor egam zuljalol,

Yo`qtur Oning birligiga qiylu qol.

Mazmunan hamd, na`t hamda sababi nazm bo`lgan bu masnaviy aruzning sari`i musaddasi matviyi makshuf vaznida yozilgan. Masnaviy quyidagi bayt bilan tugaydi:

Andalib(n)ing barcha ishidur xato,

Garchi xato haqdin erur ko`b ato.

Shundan keyin qissa boshqa vaznda ya`ni hazaji musaddasi mahzuf (mafoiylun, mafoiylun, fauvlun) vaznida davom etadi:

Siposi beqiyos ul zuljalola,

Sitoyish benihoyat loyazola!...

... bu va bundan keyingi baytlar ham mazmunan hamd va na`t boblari hisoblanadi. Turkiy va fors-tojik adabiyoti tarixida asarning boshini boshqa vaznda, davomini boshqa vaznda yozish an`anasi bo`lmaganidek, bir asarda har xil vazndagi ikkita hamd va na`t boblarini keltirish holati ham uchramaydi. Muhimi shundaki, bu masnaviy Andalibning „Yusuf va Zulayho“ dostonida ham mavjud...

Demak, “Said Nasimiy” qissasining Andalibga nisbat berilishida asos qilib olingan bu masnaviy chindan ham turkman shoiri qalamiga mansub bo`lsa-da, bu asar tarkibiga kotibning xatosi tufayli kirib qolgan. Bu fikrni tasdiqlovchi omillardan biri shuki, 487-inventar raqami ostidagi qo`lyozmada bu masnaviy umuman mavjud emas.

2. Asar xotimasidagi quyidagi baytlarga e`tibor qaratsak, Asiriyning

kotibgina emas, balki boshqa bir manba asosida qissani qayta ishlagan yoki tarjima qilgan muallif ekanligi ayon bo`ladi:

G`araz mendinki qolgay yodgore,
O`qug`onda yana ham do`stu yore...
Musohiblar faromush etmasin deb,
Maning nomu nishonim ketmasun deb.
Qilibdur bir necha so`zlarni manzum,
Umid aylab Asiriy ismi ma`dum.
Duo birla qilinglar daftarim sayr,
Biayn Olloh bo`ldi tammat al-xayr.

Ma`lum bo`ladiki, „Said Nasimiy“ qissasining muallifi Asiriy taxallusli o`zbek shoiri, Andalib qalamiga mansub bo`lgan masnaviy va muxammasning aslida qissa bilan aloqasi yo`q...”²²

Ko`rib o`tilgan ushbu maqolada qissaning muallifi Asiriy ekanligini isbotlovchi bir necha omillar keltirib o`tilgan. Biroq, bu yerda Asiriy taxallusli shoirlarning yashagan davri bilan asar vujudga kelgan vaqt bir-biriga mos kelmaydi. Qissa so`ngidagi

Edi tarix yuz sakson to`quzda,
Qo`yub ming ustina, shak yo`q bu so`zda.
Rabiussoni oyi qo`y yilinda,
Tamom bo`ldi Asiriyning qo`linda,-

misralariga e`tibor bersak, asar hijriy 1189-yil (mil.1774) da yaratilgan. Maqolada esa, Asiriy taxallusli shoirlar XV asrning oxiri-XVI asr boshlarida Xurosonda hamda XIX asr oxiri- XX asr boshlarida Toshkentda ijod etgan shoirlar ma`lumligi qayd etilgan. Binobarin, tadqiqotchi yana bir tadqiqot ishida XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Asiriy taxallusli bir shoir yashab ijod etganligi bayon etadi. Unga ko`ra, bu shoir „Sherzod va Gulshod“ nomli bir qissa yozgan bo`lib, uning til xususiyatlari „Said Nasimiy“ qissasiga yaqindir.²³

Qissaning muallifini aniqlashtirish tadqiqotimizning asosiy ob`ekti bo`lmasa-da, u adabiyotshunoslikda yechimini topishi kerak bo`lgan dolzarb masala bo`lgani uchun tadqiqotchilikda mavjud fikrlarni keltirib o`tdik. Va bunda o`ziga xos ilmiy va haqiqatga yaqin xulosalar chiqarishga intildik.

²² Тоҳиров С. Ўзбек шоири Асирий ва «Саид Насимий» қиссаси //Ўзбек тили ва адабиёти, 2003/4.71-73 бетлар//

²³ Тоҳиров С. Шоир Асирийлар //Мулоқот, 2004 42-43 бетлар//

„Said Nasimiy“ qissasini Asiriy yaratgan. Aniqroq aytadigan bo`lsak, u qissani avvaldan mavjud bo`lgan sujeti asosida yaxlit bir asarni vujudga keltirgan. Andalibga nisbat berilishi masalasiga kelsak, bunday xatoliklar va anglashilmovchiliklar adabiyotshunoslikda juda ko`p uchraydi. Shuningdek, XVIII-XIX asr xattotlik sohasida ham jiddiy nuqsonlar, o`zgartirib ko`chirishlar ro`y berib turgan. Xususan, xalq orasida mavjud bo`lgan “Qissai Mashrab” sujeti asosida kotiblar o`zlarining dunyoqarashlariga moslab qissaning bir necha matnini yaratganlar va shuning natijasida biroz farqli ravishda bu asarning nusxalari vujudga kelgan. “Said Nasimiy” qissasi ham shunday urinishlar mahsuli o`laroq, biror-bir kotib tomonidan qayta ishlanib Asiriyning asari(asosiy matn)ga Andalibning “Yusuf va Zulayho” dostonidagi boshlanma, voqealarga mos tushuvchi qahramonlar histuyg`ularini ochib berishga xizmat qiladigan Sayqaliyning g`azallarini va shuningdek, elegiya-fojialarga bag`ishlanib yozilgan “Yig`lar bu kun” radifli g`azalni keltirish bilan yangi bir ko`rinishdagi matnni yuzaga keltirgan. Darhaqiqat, bu matn(85-qo`lyozma) ustida keyingi boblarda batafsilroq to`xtalamiz.

“Said Nasimiy” qissasi Nasimiyning hayoti , dunyoqarashi, faoliyati va fojiasiga bag`ishlangan liro-epik asardir. Bu asarda hamd, na`t, munojot kabi an`anaviy kirish qismidan so`ng Mansur Xalloy hayoti tasviri bilan asosiy sujet boshlanadi. Qissa shu tarzda davom etib, Mansur vafotidan so`ng bir necha vaqtlar o`tib qayta Nasimiy bo`lib dunyoga keladi. Bu kabi boshlanmaning o`ziga xos mazmuni shundaki, bosh qahramon Nasimiy obrazi Mansur Xalloy shaxsiyatiga muvofiqlashtirilgan. Uningdek adolatsizlik va zulmga qarshi kurashishi, o`z so`zidan voz kechmasligi, shuningdek, dinni pesh qilib xalqni aldab kelayotgan riyokor kimsalarni ham o`ziga tik boqib so`zlashi, ham she`riyati orqali fosh etishi kabi qator o`xshash jihatlarini ko`rsatishga ishoradir.

IX asrda yashab o`tgan xalloyiya ta`limotining asoschisi Mansur Xalloy “Analhaq” degani uchun shariyat peshvolari tomonidan qatl qilingan. Nasimiy esa, yoshligidan unga xayrixohlik bildirib, izdoshlik an`analarini davom ettirgan. Xuddi u kabi ziddiyatli og`ir qismatni boshidan kechirgan. Shu bois ushbu qissada uning badiiy timsolini yaratishda ana shu narsaga e`tibor qaratilgan. Orada 5 asrlik vaqt bo`lsa-da, Nasimiy Mansur Xalloyning zurriyodi sifatida yaratilgan. Shu o`rinda ta`kidlash joizki, muallif bu orqali katta muvaffaqiyatga

erishgan. Va bu esa, xalqimizdagi “ot izini toy bosadi” maqoliga to`g`ri keladi. Nasimiy hayotidagi izdoshlik an`analari butun umri davomida namoyon bo`ladiki, bu holat asar sujetida o`z tasvirini ajoyib mubolag`a vositasida in`ikos etgan.

Shuningdek, uning timsolida Mashrabga xos xususiyatlarni, xarakterlarni kuzatamiz. Mashrabning maktabda mullo o`rgatgan “alif”ni takrorlab “be”ni aytmasligi Nasimiyga ham xos xususiyat bo`lib, o`xshashlikni vujudga keltirgan.

Nasimiy haqida so`z borayotganda uning tilidan g`azallar keltirilgan. Bu esa, sujetning ichki bog`lanishini yuzaga chiqarish hamda obrazni jonlantirish uchun xizmat qilgan. Туркмен эдебиятининг тарыхы kitobida ta`kidlanganidek, “Nasimiy” qissasida Nasimiyning obrazi mifik qahramon sifatida, islom dinini buzganlar tomonidan o`ldirilgan mard, mashhur odam sifatida tasvirlanadi.

...qahramonini mullolarning qarshisiga chiqarmog`ining va halok etmog`ining sababi, birinchidan, tarixiy fakt bo`lsa, ikkinchidan, shoirning islom dinining ustunlariga o`zining ham noroziligi, Nasimiyga tuyg`udoshligi, qolaversa, uning ijodini ma`qullaganligi tufayli bo`lsa kerak.”²⁴

Nasimiyning majnunvor hayotini chizishda quyidagi misralar yordamga kelgan:

Gohi kelib o`ziga gohi behush,
Gohi alfozi kufr aylab gohi xush.
Necha yillar bo`lib cho`llar makoni,
Chu Majnun vahshiylar bilan ravoni...²⁵

Ko`rinadiki, Nasimiyning obrazi Majnun obraziga yaqin ko`rinishda berilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, Sayid Imodiddin Nasimiy tarixiy shaxs bo`lib, XIV-XV asrlarda yashab ijod etgan iste`dodli, otashnafas shoir bo`lgan. Undan bir devon qolgan. Xalloyiya va hurufiylik g`oyalari sobit va izdosh bo`lgan bu ijodkor nomi barhayot va boqiydir. Uning nomini barhayotlikka muhrlagan omil ham o`ziga xos falsafiy-tasavvufiy g`oyalari, purviqor she`riyatidir. Zero, insoniyat tarixida shahid ketgan kishilar ko`p bo`lgan, lekin ularning hayoti va faoliyati bu qadar ma`lum va mashhur emas.

²⁴ Туркмен эдебиятининг тарыхы. Ашгабат, 1975.171-172 betlar

²⁵ Андалып, Несими. Ашгабат, 1978. 68-bet

Badiiy adabiyot o'ziga qanchalik xalqqa tanilgan zotlarni qahramon qilib olsa, uning shuhrati-dovrug'i shu darajada ko'tariladi va emotsional ta'siri oshadi. Shu ma'noda shoirlar o'z asarlariga Nasimiy obrazini kiritib, o'zlari olg'a surgan g'oyalariga uningdek sodiqligini ko'rsatgan, qolaversa, asarning ta'sirdorligini kengaytirgan. Shuningdek, Nasimiyning g'oyalarini ma'qullagan va shu orqali jamiyatning riyokor kishilari va qabohat ishlariga o'z noroziliklarini izhor etganlar.

Xalq orasida-da keng tanilishi Nasimiyning mavqei naqadar yuksakligining dalilidir. Uning timsolini xalq rivoyatlari, ijodiyotida ham uchramiz:

Nasimiydek po'stin nohaq so'ydilar,
Sening o'g'ling ikki ko'zin o'ydilar.²⁶

Bundan ma'lum bo'ladiki, xalq ijodida ham unga nohaq jazolangan odam sifatida qaraladi. Nasimiyning "nafasi"ni bu qadar keng yoyilishining boisi ham uning xalq manfaatlariga uyg'un hayotiy she'riyati va g'oyalaridir.

Hatto, turkiy bo'lmagan xalqlar adabiyotida ham Nasimiyning timsolini yaratilishi uning dovrug'i naqadar yuksakligidan dalolatdir. Jumladan, rus adabiyotida vujudga kelgan Nasimiy haqidagi poema fikrimiz dalilidir. Sergey Ivanov tomonidan yaratilgan "Imadeddin Nasimiy" nomli bu asar Nasimiy jasoratiga bag'ishlangan doston bo'lib, she'riy usulda bitilgan. Unda shoirning butun borlig'ini aks ettirishga harakat qilingan. Nasimiyning falsafiy qarashlari insoniy yuksak fazilatlari bilan birlikda tasvirlangan. Asar 1941-yil yozilgan bo'lib davrining illatlaridan holi emas. Shuning uchun uni Nasimiy siymosini qanchalik e'tibor bilan yaratilishiga qaramasdan, tahsil va tadqiqida hayotiy haqiqatni esdan chiqarmaslik lozim. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bunda Nasimiy obrazi barcha insoniy go'zallik va fazilatlarga yo'g'rilgan holda yoritilgan.

Said Nasimiyning tarixiy shaxs sifatidagi badiiy talqini

Adabiyotimiz tarixida Said Nasimiy timsoliga murojaat qilingan asarlar ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Nasimiyning zamondoshi va shogirdi, turk shoiri Rafiy "Bashoratnoma" dostonida, Latifiy "Mashahir ush-shuaro" tazkirasida (1546 y.), Amir Kamoliddin Husayn

²⁶ *Андалып, Несими. Ашгабат, 1978. 8-бет*

“Majolis ul-ushshoq” tazkirasida, turkman shoiri Maxtumquli (XVIII asr), taniqli o‘zbek shoiri Asiriy (XVIII asr) o‘z she‘rlarida Nasimiyning hayoti va fojiali o‘limi to‘g‘risida alamli satrlarni bitishar ekan, ozarbayjonlik buyuk shoirga o‘zlarining samimiy munosabatlarini bildiradilar. Uning zamondoshlaridan Amir G‘iyosiddin ham “Istivonoma” asarida Nasimiyning o‘z davrining eng zakovatli darveshlaridan biri bo‘lganligini ta‘kidlaydi [16, 4-b.]. Nasimiy fors va arab tilida she‘r bitibgina qolmay, turkiy tilda ham ijod qilgan va mumtoz turkiy she‘riyatni fors va arab she‘riyati darajasiga ko‘tara olgan. Bu haqda Pahlavon Muhammad Navoiy bilan bo‘lgan suhbatida ta‘kidlagan. Navoiy ham o‘z navbatida bu fikrga qo‘shilgan [16, 27-b.]. Nasimiy haqida SHamsiddin Osiy, Oqmuhammad, Asiriylar she‘riy qissalar yozganlar. Bulardan Asiriyning qissasi shakli va g‘oyaviy-badiiy mazmuni jihatidan ancha mukammalligi bilan ajralib turadi.

“Qissai Said Nasimiy” asari hanuzgacha bugungi alifbo asosida nashr qilingan emas. Uning bir qancha qo‘lyozma nusxalari mavjud bo‘lib, arab yozuvida yozilgan va ko‘chirilgan. Ushbu qissaning birinchi nusxasi Rossiya Federatsiyasi M.E.Saltikov-SHchedrin nomidagi Sankt-Peterburg Davlat kutubxonasida inv.N^o T.II.S 85 raqami ostida saqlanayotgan qo‘lyozmadir. Bu qo‘lyozma 96 sahifadan iborat. Bu matnning fotonusxasi Turkmaniston FAning Maxtumquli nomidagi Til va adabiyot institutining qo‘lyozmalar fondida inv.N° 1138 “V” raqami ostida saqlanmoqda. Sankt-Peterburg Davlat kutubxonasida saqlanayotgan qissaning yana bir nusxasi – inv.N^o T.II.S 28 raqamli qo‘lyozma dotsent Q.Tohirov tomonidan transliteratsiya qilinib, Samarqandga olib kelingan. Qissaning uchinchi nusxasi Turkmaniston FA Maxtumquli nomidagi Til va adabiyot institutining qo‘lyozmalar fondida inv.N° 487 raqami ostida saqlanib turibdi, qo‘lyozma 583 sahifadan iborat. U bayoz-antologiya shaklida bo‘lib, Ahmad YAssaviy, Miskin SHarafiyy, Maxtumquli, SHaydoiy, Fuzuliy, Saidiy, Kamina, G‘oibiy kabi shoirlarning she‘rlaridan namunalarni ham o‘z ichiga olgan. Qo‘lyozma nusxaning 528-567- sahifalarida “Said Nasimiy” qissasi matni keltirilgan. Asar 1382 satrdan iborat bo‘lib, shundan 1092 satri muallif qalamiga mansub, 200 satri Nasimiyning she‘rlari va uning tilidan berilgan she‘riy namunalardan tashkil topgan. Asar masnaviyda yozilgan bo‘lib, qahramon tilidan aytilgan turli vazndagi g‘azallar lavhalarni “ulovchi” vosita vazifasini o‘tagan. SHu bilan birga 20 satr nasriy parcha ham keltirilgan Asar so‘ngida

hijriy 1301 (mel. 1883) yil sanasi qayd qilingan.

“Said Nasimiy” qissasi muallifi haqida olimlar va tadqiqotchilar turli nuqtai nazardan fikr bildirganlar. H.Orasli qissaning muallifi Asiriy deb qayd qilgan [58, 202-b.]. A.Nuryagdiev, N.Gullaev, G.Nazarov kabi turkman adabiyotshunoslari asar muallifini Andalib deb hisoblaydilar [60, 117-b.]. O‘zbek adabiyotshunosligida tadqiqotchi S.Tohirov ushbu masala bo‘yicha qissaning nusxalari asosida matniy tahlillaridan kelib chiqib, asarning ijodkori Asiriy degan fikrni bildirgan [106, 73-b.].

Tasavvuf tarixida chuqur iz qoldirgan siymolardan yana biri Sayid Imodiddin Nasimiy bo‘lib, Gestamonili Latifiy 1546 yilda yaratgan “Mashahir ush-shuaro” tazkirasida Nasimiyni: “...ishq maydonining qo‘rqmas askari va muhabbat ka‘basining fidoiysi – azimi”, – deb ta‘riflagan. SHoir hayoti va ijodi bo‘yicha izlanishlar olib borgan H. Orasli tazkirachilarning shoir nomini Imodiddin va Nasimiddin deb yuritganligini, vaholanki, bu ism emas, balki laqabligini aytadi. Fazlulloh Naimiyning “Vasiyatnoma” asaridagi ma‘lumotlarga asoslanib, uning haqiqiy ismi Ali-Sayidali ekanligini isbotlashga harakat qilgan [44, 5-b.]. Olim boshqa tadqiqotchilar ko‘rsatganidek, Said Nasimiy Bag‘dod yaqinidagi Nasim qishlog‘ida, Diyorbakirda, Tabriz, SHeroz, Bokuda emas, balki XIV asr o‘rtalarida – taxminan 1369-1370 yillarda SHamohi shahrida tug‘ilganligi va buni Fazlulloh Naimiyning 1394 yilda SHirvon qamoqxonasida yozgan “Vasiyatnoma” asaridagi ma‘lumotlar ham tasdiqlashini qayd qiladi. Ularda aytilishicha, u Sayid Muhammadning o‘g‘li bo‘lib, Sayid Muhammad hurufiyilarga yaqin kishilardan bo‘lgan.

“Said Nasimiy” qissasi inv. № T.II.S 85 matn nusxasi asosida Ashxobodda 1978 yilda G. Nazarov tomonidan “Nasimiy” nomi bilan arab yozuvida nashr etilgan bo‘lib, unda kirish qism (hamd, na‘t, yozilish sababi) mavjud. Nasriy parcha davomidan 96 misralik boshlanma aruzning *sari’ musaddasi matviy makshuf (muftailun muftailun foilun)* vaznida keltirilgan:

“Ammo qadim ayyomda Said Nasimiy degan bir buzrukvor o‘tubdur. Arab tilinda erdi. Turkiy tilina aylantirub necha kunlar mehnatu mashaqqat tortib nazm etarga bel bog‘lab, tarix moh jumodussoniyy oyinda o‘n birlanji kuni yozmoqqa mashg‘ul bo‘ldim.

*Hazrati g‘affor egam zuljalol,
Yo‘qtur oning birligina qilu qol.”* [123, 5-b.]

SHundan keyin boshqa vazn (*hazaji musaddasi mahzuf / mafoiylun mafoiylun fauvlun*)da davom etib, yana mazmunan hamd bo'lgan baytlar boshlanadi:

*Siposi beqiyos ul zuljalola,
Sitoyish benihoyat loyazola.*

Vujudi vojib ul xalloqi olam,

Murabbiy moliki arzi samo ham... [123, 12-b.]

Inv.N^o T.II.S 487 nusxasi ham shu misralar bilan boshlangan. Inv.N^o T.II.S 28 nusxasida esa bu qismlar mavjud emas. Noma'lum sababga ko'ra tashlab ketilgan va to'g'ridan to'g'ri:

Ki ondin so'ng qilay bir qissa og'oz,

Xudodin bo'lsa tavfiq sarafroz. [157, 7-b.]

deb boshlangan.

“Qissai Said Nasimiy” asarida voqealar ikki shaklda, ya'ni masnaviy va nasriy yo'l bilan bayon qilinadi. Asar tarkibida g'azal, mustahzod, muxammaslar epizodik obrazlar hamda bosh qahramon Nasimiy tilidan aytiladi. Ammo qissaga kiritilgan she'riy namunalarning barchasi Nasimiyga tegishli deyolmaymiz.

“Qissai Said Nasimiy”da qahramonning tug'ilgan yili zikr etilmagan. Asar Nasimiyning tug'ilishi, nasl-nasabi bilan bog'liq voqealar badiiy to'qimaga boyligi bilan ajralib turadi. Qissa boshlanishidayoq Nasimiy obrazi Mansur Hallojga bog'lab talqin qilinadi. Asar boshida xalq orasida fojiali hayoti afsonaga aylangan Mansur Halloj haqidagi rivoyat keltiriladi. Mansurning o'limiga sababchi bo'lgan “Anal Haq” iborasi badiiylashtirilib, lavha yaratilgan. Keyinchalik u shu iborani aytgani va o'z e'tiqodidan qaytmaganligi uchun qatl qilinib, kuli suvga oqizib yuborilgan. Ana shu suvdan ichgan Halab shohining qizi g'oyibdan homilador bo'lib qoladi. Qiz bo'yidagi bola aslida qayta zuhur bo'lgan Mansur Hallojdir, deb talqin qilinadi qissada. Nomus qilgan shoh qizi va nevarasidan voz kechadi. Sandiqda oqizib yuborilgan qiz va go'dak daryo oqimi bilan Bag'dodda bir baliqchining to'riga tushadi.

“Qissai Said Nasimiy”da qahramonning tug'ilgandagi hamda ulg'aygan vaqtdagi tashqi ko'rinishi tasviri haqida asarda:

“Bu sandiq ichida bir o'g'il bo'ldi,

Jamolidin bu sanduq nura to'ldi.”

...Borib uyga ochdi ko'rni bir nur,

YOninda mohivash o'g'lon bir hur” [159, 54-b.], –

tarzda ta'rif qisqa berilgan. Baliqchi ularni farzand qilib asrab oladi va bolaga Nasab deb nom qo'yadi. Asarda baliqchi zohiran Nasabning o'gay otasi deb tasvirlansa-da, Mansur Halloj botinan uning yaratuvchisi ekanligiga urg'u berilgan" [159, 14-55-b.]. Tarixiy haqiqatga ko'ra Nasimiyning dastlabki hurufiylik qarashlari otasi – Sayid Muhammad ta'sirida shakllangan bo'lsa, qissada botiniy rahnamosi Mansur Halloj izmidan borganligi tasvirlangan. Adabiyotshunos H. Oraslining ma'lumot berishicha, Nasimiyning yoshlik davri SHamohi shahrida o'tadi. U shahar madrasasida ta'lim oladi. Arab, fors-tojik tillarini, mantiq, riyoziyot, tabiat va astronomiyaga doir ilmlarni mukammal o'rganadi. YAqin SHarqda mashhur bo'lgan tariqat olimlarining badiiy asarlari bilan tanishadi [44, 8-b.]. SHE'rlarida Jaloliddin Rumiy, SHams Tabriziy, Sa'diy SHeroziy, Farididdin Attor kabi shoirlarning, Ibn Sino, Muhyiddin Arabiy, SHibliy, Karxiy kabi mashhur faylasuflarning nomlarini tilga oladi.

Badiiy asarda ham Nasabning tutingan ukasi Amir bilan madrasada tahsil olishi aytib o'tilib, uning yoshlikdanoq avliyolarga xos sifatlarni o'zida namoyon qilishi va u tug'ma valiyzot ekanligiga urg'u beriladi. Buning isboti uchun ayrim voqealar misol sifatida keltiriladi: madrasada tahsil olayotganda "Alif"ni o'qib, "be"ni o'qishdan bosh tortishi va uni izohlashida, ustoz qo'ygan shartlarni mohirona uddalashida ko'rinadi. Qalandarning maslahati bilan madrasa talabalari ikki shartni bajarishlari lozim bo'ladi. Birinchisi, chumchuqni hech kim ko'rmaydigan joyda so'yish, ikkinchisi, o'tinni puflab yondirish. Nasab har bir o'y-fikr, harakatimizni Olloh ko'rib, bilib turadi, deb bilgani bois chumchuqni so'ymaydi, o'tinni ho'llab kelgan bo'lsa-da, bir puflashdayoq yondirib yuboradi. SHu vaqt unga mullo Nasimiy deb yangi nom qo'yadi. Valiylik sifatlari oshkor bo'lgach, Nasimiy madrasadan bosh olib chiqib ketadi [159, 56-65-b.]. Tarixiy manbalarga ko'ra XIV asr o'rtalarida Ozarbayjon temuriylar tomonidan bosib olingan edi va unga qarshi turishga undovchi kuch sifatida paydo bo'lgan hurufiylik tariqati g'oyalari Nasimiyga ham ta'sir etmay qolmadi. "Harflarning ba'zi sir va haqiqatlarga ega ekaniga e'tiqod qiluvchi hurufiylik – islom olamida Fazlulloh Astrabodiy Hurufiy (mel. 1394 y.) tomonidan tartibga solingan. Eronda yashagan bu kishi ko'proq botiniylikdan, qisman tasavvufdan ta'sirlanib, o'z tartib-qoidasini joriy qilgan. Botil fikrlari uchun Amir

Temurning o'g'li tomonidan qatl ettirilganligiga qaramay, hurufiylik, ayniqsa, Onado'lida tarqalish imkonini topgan" [58, 34-b.]. Nasimiy bu davrda bir tomondan shiachilik ta'siri, ikkinchi tomondan Mansur Hallojga bo'lgan hurmati tufayli "Husayniy" taxallusi bilan ijod qiladi. Keyinchalik u Fazlulloh Naimiy bilan tanishadi va undan ilhomlanib "Nasimiy" taxallusini qabul qiladi. YUqoridagi ma'lumotlardan shuni e'tirof etish mumkinki, qissadagi va tarixiy manbadagi taxallus olish bilan bog'liq voqea o'zaro uyg'unlikni tashkil etgan.

H.Oraslining qayd etishicha, Nasimiy 1394 yilda Fazlullohning kichik qiziga uylanib, Bokudan chiqib ketadi. "Qissai Said Nasimiy" da esa Nasimiyning oila qurganligi haqida ma'lumot keltirilmagan. Asosiy e'tibor uning yolg'iz umr kechirganligiga va dashtu biyobonlar, tog'u toshlar tomonga yo'l olib, o'zi kabi darveshsifat kishilar bilan hamroh bo'lganligiga qaratilgan:

Nasimiy tog'u toshlarda yururdi,

Necha hikmat o'qub sayron qilurdi.

Qolurdi goh shahra, goh cho'la,

Ishi kechayu kunduz erdi yo'la.

Anga keldi, qo'shuldi ikki abdol,

Bu uch devona bo'ldi necha moh sol.

Banogoh keldi bu shahra uch yor,

Bularga pir yo'luqdi boyakbor... [159, 75-b.]

O'sha pir ularni ziyorat qilgach, ularning keyingi taqdiridan belgi beruvchi uchta narsa beradi: biriga non, ikkinchisiga olma, Nasimiyga esa qizil olmani pichoq bilan kesib beradi. So'ng pirning duoi fotihasini olib, uch yor-do'st o'z yo'lini davom ettiradilar. Bu voqea va uning natijasi quyidagicha tasvirlangan:

O'turub dam olib so'zlashti bular,

Bu so'zlar ma'nisin qo'zg'ashdi bular.

Nasimi aydi bu sirning ma'nisi bor,

Nega anglamadingiz, ey naku kor.

Ki etti kun o'tub bo'lg'on zamoni,

Bilurin birga ko'mub non oloni.

Urarlar to o'lancha tosh otibon,

Bu shahr o'rtosinda sangsor e'tibon.

YAna olma olamni doru osg'ay,

Soling'ay bo'ynig'a ib oni qilg'ay.

Qizil olmani so'yib manga berdi,

*Beklanglar ul alomat bizdin erdi.
Mani qo'ydek era bosib yiqarlar,
So'yubon terima samon tiqarlar.
Bu so'zni eshitib yig'lashurlar zor,
Bo'yunsundi xudo amrina nochor.
Ki o'tdi etti kunda ey neku kor,
Birini osdilar, birini sangsor.
Nasimi o'qub anda bu g'azalni,
Xalab shahrina bordi ko'r jadalni... [159, 77-79-b.]*

Nasimiy dunyoqarashi faqat shar'iy amallarni bajarish bilan cheklanib qolgan, harakatlarida shaxsiy manfaat ustun bo'lgan bir guruh din ahlining qarashidan keskin farq qilar edi. H.Oraslining ko'rsatishicha, shoirning keyingi hayoti quyidagicha kechgan: "...u bir muddat Bag'dod shahrida istiqomat qiladi, Iroq shaharlarida bo'ladi, Turkiyaga boradi va Onado'li shaharlaridan Tokat, Bursa va boshqa erlarda yashaydi. SHoir o'zi bo'lgan joylarda hurufiylikni targ'ib etganligi uchun bir necha daf'a qamoqqa olinadi, "bandu zindonlarga" mahkum etiladi. ...Nasimiy Halab shahriga kelgandan so'ng maslakdoshlarini to'plab hurufiylik ta'limotini keng yoyishga kirishadi. Bir qancha ta'qib etilgan xurufiyalar Boku va SHamohidan bu shaharga kela boshlaydi. SHoir Halabda uy-joy qilib, uzoq vaqt oilasi bilan yashaydi. Lekin shoirning bu shahardagi faoliyati ruhoniylar va Misr sultoni Muayyaddin nazaridan chetda emas edi. 1417 yilda shoir Halabda muhokama etilib, fojiali bir tarzda qatl qilinadi." [44, 11-12-b.] Amir Kamoliddin Husaynning "Majolis ul-ushshoq" tazkirasida Nasimiyning o'ldirilishi bilan bog'liq lavhalar boshqa manbalardagidan ko'ra kengroq yoritilgan.

Qissada ham Nasimiyning dushmanlari mullo-muftilarning anchasi to'planib, shohga arz qilib, unga oliy jazo berish kerakligini so'raydilar. Ma'lumki, Nasimiyning tutingan ukasi Amir kal Bag'dod shohi etib tayinlangandi. Nasimiy mudarris huzuridan chiqib ketganidan beri Amir u haqda biror xabarga ega emas edi. Arz qilinayotgan shaxs aynan Nasab – akasi ekanligi xayoliga ham kelmagandi va davlat ruhoniylarining g'azabini qo'zg'atgan, tinchini buzgan xurufiy shoir ustidan hukm chiqarib yuboradi. Farmoni oliyni bajarishga shay turganlar, darhol Nasimiyni tutib keladilar va Bag'dodning qoq markazida namoyishkorona qatl etadilar. Uning o'ldirilishi bilan bog'liq lavha ham Mansur Halloj o'limini eslatadi. Qissada bu holat

quyidagicha zikr qilinadi:

*Ki ba'd az etti kun qoziyu mufti,
YOninda muhtasib mullosin ko'rdi.
Kelibon jumla xona qildilar arz,*

Muning qatli erur shohim siza farz,

*CHu dora osmoq ila o'lmadi bu,
Magar bu o'rganibdur sehru jodu.*

Tilin kesib, ko'zin o'ymoq kerakdur,

YOturib er uza so'ymoq kerakdur.

Tutub xalqasidin oni bosinglar,

Terisini so'yub somon tiqinglar.

Bosib har erga urdilar fichoqni,

Tilindin qo'ymadi bu zikri haqni.

Pichoq kor etmadi hech eriga,

Ki xarchand zo'r etar o'tmas teriga.

Keltirdilar necha o'tkir pichoqni,

Bu qo'ymastur tilindin zikri haqni.

Anga kor etmadi har bir pichoqlar,

Anga o'tmas necha ursa tayoqlar.

CHekibon chora muncha necha jallod,

Qilur behad tayoqu g'ayr mu'tod.

Agar oxir dedi jallodi zolim,

Maning hech qolmadi bir zarra majolim.

Tabonimdan yorib, so'ying terimni,

Abas ta'zim etmang har rahbarimni.

Tabonim birla bosqonman najosat ,

Pichoq kesmak ila bo'lmish kasofat.

Tabonidan tutub so'ydi terisin,

Tamom a'zosidin qo'ymay birisin.

Solib somon ichiga tiqdi bosti,

Kelturub oni darvozag'a osti.

Amir kal bo xudo etisi banogoh,

SHikora chiqdi bo'lub erdi ul shoh.

Ani ko'rgach, o'qudi bu g'azalni,

Bayon aylab anga bo'lg'on jadalni... [159, 89-90-b.]

Qissadagi Amir kal – Nasimiyning tutingan ukasi to'qima obrazdir. Hukmdor bo'la turib inisini qutqara olmagani uchun ham o'zini kechira olmaydi. Amir kal ovdan qaytayotib, darvozadagi jasadga

ko'zi tushib, o'z akasi Nasab qatl etilganligini anglab, larzaga keladi. Ichidagi dard-alamni faryod chekish bilan ham engillata olmaydi. Nihoyat, ichki bir g'alayon uni barcha mullo-muftilardan qasd olishga undaydi. Ularni hiyla bilan saroyga taklif etib, hammasini qilichdan o'tkazadi. Qissa shu tarzda yakunlanadi. Qissanavis g'aflatdagi Amir kal o'rnida o'zini his etib, Nasimiyning dushmanlaridan shoh qo'li bilan o'chini oladi. Nasimiy bilan bog'liq aksar manbalarda, asosan, uning metin irodaga ega ekanligi, jasoratliligi va dovyurakligi tilga olinadi. Oxirgi daqiqada ham u o'z maslak-e'tiqodidan qaytmay, o'limni mardonavor qarshilagani va uning o'limi insoniyat tarixida yuz bergan eng dahshatli fojialardan biri ekanligi ta'kidlanadi.

“Qissai Said Nasimiy”da Nasimiy cho'rtkesar, hozirjavob, tili va dili bir bo'lmagan qoziyu mullolarning adabini berib, ularni hajv qila oladigan darajadagi kishilar deya ta'riflanadi. “Qissai Said Nasimiy”da Nasimiy xarakterini yorituvchi quyidagi parcha keltirilgan:

“ Ammo Nasimiy ko'rdi va besh yuz mulloyu oxun, qozi mufti yig'ildilar. Nasimiy maxduqla loya qul bo'lub maxzuq erdi, aydi: “Assalomu alaykum, ey ichi qaro, tish(tashqari)lari oq, juma kuni kalda kal, mullo musulmonda kal”. Bu so'zni mullolar eshitdilar, avvaldin ham darg'araz erdilar, tutdilar, ta'zir etdilar. YAna qo'ymadi, takror etdi. Mullolar bu ehtimola ketib edi. Bul aytur: “Juma kuni kun degil, mullo musulmon degil”,- der. “Juma kunlarning afzali bo'lsa, mulla musulmonlarning afzali bo'lsa, bu so'z bizga haqorat turur”- dedilar. Ammo Nasimiyning so'zi bu erdi: “Juma kuni kunlarning ichinda kal erur, mullo musulmonlarning kali erur”,- degan erdi, mullolar bu ehtimola bormadilar. Zeroki, avvaldin darg'araz erdilar. Tishoq deganda zikri ehtimola ketib erdilar. Mullalarning so'zi:

Bu so'zlarni eshitib mulla bari,

Dedi xona borib dodiyu zori.

Qilib bizlarga ko'p turluk haqorat,

Ki bu devona deb qildi ishorat.

Urubon, avvalo bisyor ta'zir,

Solib g'ul bo'ynig'a oyoqa zanjir.

Bu shoh qoshinda ham qildi iroda,

Kelib mullolarning qahri ziyoda.

Ihonatlar biza ko'p qildi tayin,

Bo'lub kofir kitob mujtahiddin.

Biza qildi haqoratu yana qildi,

Xudog'a qildi, rasulina qildi" [159, 85-86-b.].

Nasimiy siymosini qiyosiy o'rganishda ma'lum bo'ladiki, qissalarda har ikkila qahramon xalq orasidan etishib chiqqan kishilar manfaatini himoya qilishga urinuvchi isyonkorlar sifatida talqin qilingan.

Qissalarda qahramonlarning tilidan qator she'riy misralarning keltirilishi orqali ularning badiiy ijod sohibi ekanligiga ham urg'u berilgan. "Ijod ahllarining obrazlarini yaratishda esa muallif oldida "qahramonning ijtimoiy turmush bilan bevosita bog'liq bo'lgan faoliyatini va dardini tekshirish hamda ko'rsatishgina emas, balki uning ijodiyoti psixologiyasini, asarlarida keyinchalik ifoda qilingan poetik mayllarning tarixiy – real ildizini ham ochib ko'rsatish vazifasi turadi" [82, 19-b.]. "Qissai Said Nasimiy" da Nasimiyning ijodkorligiga urg'u berilib, qissada uning tilidan qator she'riy namunalar keltirilgan. Nasimiy ozarbayjon adabiyotining etuk shoirlaridan biri bo'lgan. Uning qator asarlari o'z davrida zamondoshlari tomonidan jamlanib kitobat qilingan, sevib o'rganilgan. Qissada Nasimiyning ijodkor shaxs bo'lganligi va uning she'riy namunalarini ixlosmand shogirdlari tomonidan jamlanganligi haqida quyidagi qayd mavjud:

G'azallar benihoyat aytib anda,

Ani yozsa jahona sig'mas anda.

YOzib bir nechasin tashladi g'ora,

Ki qolsun do'st yora yodgora.

Izidin izlab erlar bir nechani,

Topib manzum safha aylab oni.

Oni ham qildilar daftar kitobi,

Ki shoyad bo'lg'ay deb bizga savobi.

Biz andin bu risola ichra bir oz

G'azallarni solib qilduk bu dom soz

Birisi bu erur ey tolibi rox,

O'qug'il yaxshi ko'ngling birla tinglo, [159, 69-b.] –

deb, "G'azali Nasimiy" sarlavhasi ostida "sig'masam", "bor edim" radifli g'azallari keltirilgan. SHuningdek, qissada Nasimiy tilidan qator she'riy namunalar keltirilganki, ularni aynan Nasimiyning asarlari deb bo'lmaydi. Nasimiy yaratgan adabiy meros nafaqat ozarbayjon xalqlari orasida, balki butun SHarq xalqlari (turk, arman, o'zbek va hokazo) orasida keng yoyildi, o'rganildi. SHoir ilgari surgan g'oyalarga ergashgan, o'zlashtirib asarlar yaratgan hamda she'rlariga naziralar bog'lagan ijodkorlar soni ortib bordi. XVII asrning mashhur arman

shoiri Mironiy Nasimiyning shogirdi bo'lgan, uning g'oyalari davom ettirgan [53, 48-b.].

Tadqiq qilinayotgan qissada qahramon o'zi yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz berayotgan voqealarga o'z munosabatini bildirgan.

Said Nasimiyning manqabaviy hayoti badiiy talqini

Qissaning xususiyatlardan yana biri - manqabaviy lavhalarning mavjudligidir. Hozirgi kun estetik dunyoqarashimiz nuqtai nazaridan asar qahramonlarining g'ayriodatiy tuyulgan xatti-harakatlari, gap-so'zlari kishi diqqatini tortadi.

Said Nasimiy oddiy kishilardan farqli ravishda g'aroyib xususiyatlar, fe'l-atvorga ega. Uning tug'ilishidan tortib o'limiga qadar bosib o'tgan hayot yo'li ham oddiy kishilarnikidan farq qiladi. Qissalarda boshdan-oyoq ularning g'ayb olami bilan chambarchas bog'liq avliyolar ekanligiga alohida urg'u beriladi. Ma'lumki, valiy insonlarning hayoti, so'zlari va ezgu amallari ko'pchilikka ibrat va saboq bo'lgan. Qissada u komil insonlar - barcha ilmlardan, zohiriy va botiniy donishdan boxabar, qalbida g'ayb asrori jo'sh urib turgan zotlar sifatida tasvirlanib, siyrati va suratida ilohiylik va insoniylik mujassam etilgan. Albatta, qissalarni o'qigan oddiy kitobxon qahramonlarning o'ziga xos jihatlari, kashfu karomatlarini badiiy adabiyotga xos bo'lgan mubolag'a, bo'rttirish sifatida tushunishi mumkin. Qissalarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari haqida fikr yuritganda, qahramonlarning tarixiy-badiiy qiyofasi, xarakterini yoritib berishda ularning tasavvuf ahli vakili ekanligini yodda tutish lozim. Chunki voqealarni oldindan ko'ra bilish, o'zgaralar fikrini o'qish va fikran o'zgaralarga ta'sir o'tkazish, nafas quvvati, nazar quvvati, dil quvvati, bir fikr yoki hodisaning bir yo'la ikki-uch kishi qalbida paydo bo'lishi, holatga kirib, vujudan nur taratish, bir zumda boshqa joyda paydo bo'lish, ruhning jismdan ajralib sayr etishi va qaytib kelib jismga kirishi kabi favqulodda xislatlar namoyon etish tasavvuf ahliga xos xususiyatlar hisoblanadi. Bunday holatlarda folklor asarlariga xos poetik tasvir ta'siri ham ochiq seziladi.

Alisher Navoiy "Nasoyimul muhabbat" asarining debochasida ko'rsatishicha, "Avliyolarda zohir bo'ladigan g'ayritabiiy odatlar va karomatlar bayoni va avliyolarning martabalari ko'p bo'lganidek, bular ham ko'pdir. Chunki, bir nechtasini sanab o'taylik:

mavjudlikdan yo'q bo'lish va yo'qlikdan mavjud bo'lish va yashirin amrning izhori va ko'rishib turgan amrning yashirinishi va duoning ijobat bo'lishi va ozgina vaqt ichida uzoq yo'lni bosish va sezgilar (ko'rish, eshitish kabi) sezmaydigan ishlardan xabar topish va bir vaqtning o'zida bir necha xilma xil joylarda hozir bo'lmoq va o'likni tiriltirish va tirikni o'ldirish va jismlar, o'simliklar, hayvonlar tilini anglash, ularning xudoga tasbehini bilib turishi va taom, ichimlikka hojat paydo bo'lganday bularning sababsiz paydo bo'lishi va suv ustida yurish va havoda uchishdek va odamlar emaydigan narsalarni eb kun o'tkazish va hayvonlar bilan do'stlashish va badanda haddan ziyod quvvat paydo bo'lib, daraxtni ildizi bilan qo'porish va devorni barmoq ishorati bilan teshish va muxolifning boshini ilik ishorati bilan o'chirmoq va g'arq bo'layotgan kemalarni qutqarmoq. Odam ahli tilaganidek ishlar, masalan, yomg'ir yog'dirish, shamol qo'zg'atish, sel keltirish yoki selni daf' qilish va chigirtka ofatini daf' qilish va turli suratda ko'rinish. Biyobonda sarson bo'lganlarga rahnamolik qilish va yordam berish" [135, 22-23-b.].

Kashfu karomatlar ko'rsatish bilan atrofdagilarga ta'sir etish avliyolarga xos xususiyat bo'lgani bois qissalarda qahramonlarning ana shu xislatlarini tasvirlashga alohida e'tibor qilingan. Xo'sh, karomat deganda o'zi nimani tushunishimiz kerak? "Karomat – valiyolarga xos xususiyat. Avliyolar payg'ambarlarning vorisi o'laroq, g'ayriodatiy hodisalarni tushuntira olishi, namoyon eta olishi kerak. Olloh sidq egasiga ikrom qilib, g'ayb asrorini ochishi natijasida karomat hosil bo'ladi. Chunki eng ulug' karam sohibi Udir. ...Evropa sharqshunoslari karomatni favqulodda mo'jiza deb tushunib, tasavvuf mistikasining asosini shu g'ayritabiiy voqealar bilan bog'laganlar. Ammo karomatni sehru jodu o'rnida qabul qilish to'g'ri emas. CHindan ham ayrim manolibnavis muridlar o'z shayxlari obro'sini ko'tarish uchun har xil rivoyatlar keltirishga harakat qilganlar. CHunki manqabat etishdan maqsad, Mahmud Taroziy aytganidek, maqtashdir" [116, 48-b.]. SHuni e'tiborga olmoq kerakki, tahlil doirasiga tortilayotgan asarlar manolib emas, balki qissalardir. Ushbu qissalarda manqabaviy tasvirlarning keltirilishi qaysidir jihatdan manolib janri bilan uyg'unlikni hosil qilgan. Ijodkor qissanavislar bosh qahramon – valiy insonlarni maqtash maqsadida asarlarida ayrim o'rinlarda badiiy to'qimalardan foydalanganlar. Adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan qissalar syujetidagi badiiy

lavhalar xayoliy va hayotiy uydirmalardan tashkil topgan deyish mumkin. Uydirmalar o'zining xarakter-xususiyati, vazifasi, sifatiga ko'ra rang-barang bo'lganidek, syujetlar kompleksi ham xilma xildir. Ana shu xilma xil syujet va kompozitsion yo'nalishlarni chuqur o'rganish qissa janrini aniqlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Xayoliy uydirmalar asosiga qurilgan syujetlarda sehr-jodu, mo'jizalar hamda karomatlar bilan bog'liq voqea-hodisalar haqida hikoya qilinadi. Qissalarda quyidagi hayotiy uydirmalarni uchratamiz: "Qissai Said Nasimiy"da chiltonlar bilan Anolning uchrashuvi, Mansurning o'limidan so'ng to'fon bo'lishi va uni bostirishda "kul"ning ta'siri, sirli suvni ichgandan so'ng malikaning homilador bo'lib qolishi va Nasabning tug'ilishi, keyinchalik uning otashnafas ekanligi ayon bo'lishi, qatldan so'ng Nasimiy tana terisining tilga kirishi bilan bog'liq bo'lgan voqea-hodisalar hikoya qilinadi.

Hayotiy uydirmalar asosida qurilgan syujetlarda ko'proq ijtimoiy-siyosiy ruh ustunlik qiladi. "Qissai Said Nasimiy"da Zunnun Misriyning Mansur bilan Nasimiy taqdirini bog'lovchi rishta vazifasini o'tashi, qahramonning sandiqda oqizib yuborilishi, Nasabning yoshligidan ilmi g'aybdan voqif bo'lishi, o'z taqdirini oldindan bilishligi, davlat qushining Amirni tanlashi va uning xon bo'lishi, xon barcha mullolarni suv tegirmonidan o'tkazib, qatl qilishi, yillar o'tib bir cho'loq mullodan dunyoda mullolarning ko'payishi kabi syujetlarda esa mavjud hayotiy uydirmalar ko'proq ijtimoiy-siyosiy ma'noni talqin etadi. Hayotiy uydirmalar asos bo'lgan syujetlarda qahramon raqibini, muammoli vaziyatni yoki to'siqni ko'proq o'z kuchi, aql-idroki va jasorati bilan engib o'tadi. Element shaklida kelgan sirli vositalar, karomat sifatida talqin etilgan sehru mo'jizalar esa yordamchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Qissada Nasimiylarning nasl-nasabi mamlakat shohining farzandlari deb ta'riflanadi. Nasimiyning ona tomonidan Xalab yurtining malikasi (ismi qayd etilmagan), ota tomonidan esa g'oyiban Mansur Halloj deb ta'riflanadi. Fikrimizcha, qahramonni zotan mamlakat hukmdorlariga bog'lab tasvirlanishida ham ma'no bor. Islom teologiyasida hukmdorlar Xudoning nazariga tushgan va er yuzida davlatni hamda xalqni adolatli boshqaradigan Uning "soya"si deb tushunilgan. Hukmdor va farzandalarning har bir xatti-harakati keng omma nazaridan chetda qolmagan va ma'lum ta'sir kuchiga ega bo'lgan. Xalq ularda o'z idealini ko'rishga harakat qilgan. SHu nuqtai

nazardan qissanavislar ushbu qahramonlarni ideallashtiradilar, boshqa insonlardan farqlaydilar va mubolag'alarga boy lavhalarda ulardagi valiylik sifatlarini yoritib boradilar.

“Qissai Said Nasimiy” qahramoni - Nasimiy siymosi tug'ilmasdanoq Haq ishq bilan yo'g'rilgan avliyo zotlar sifatida ta'riflanadi. Nasimiy aslida qayta zuhur bo'lgan Mansur Hallojdir deb tasvirlanib, shoh qizining g'oyibdan homilador bo'lib qolishi va o'g'il farzand ko'rishi lavhalari Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” asaridagi Qaqnus qushi haqidagi voqea tasviriga hamohang [136, 169-b.]. Ma'lumki, Qaqnus – bu afsonaviy xushovoz qush, uning tumshug'ida juda ko'p teshikchalar (360 ta) bo'lib, bu teshikchalardan chiqqan unlardan yoqimli kuy taralarmish. Navoiyning hikoya qilishicha, bu qush ko'p jihatdan boshqa qushlarga o'xshamas ekan. Uning patlari turli ranglarda tovlanadigan, tumshug'ining teshiklaridan esa yangi-yangi un va kuylar taralar ekanki, eshitganlar mungli kuydan ta'sirlanib, bexush bo'lib qolarkan. Bu qush umr bo'yi yakkayu yolg'iz yashab, o'rmonda xas-o'tin yig'ish bilan mashg'ul bo'lar ekan. Xo'lmi-quruqmi yiqqan o'tinlari bir xirmon bo'lgach, ustiga chiqib shunday hazin ohanglar bilan nola tortib kuylar ekanki, eshitgan jamiki qushlar, vahshiy hayvonlar uning atrofiga to'planib, hatto jon ham taslim qilarmish. Qaqnusning navosidan uchqun chiqib ketib, uyulgan xirmon olovlanib ketadi va gulxan ichida Qaqnus ham yonib kulga aylanar ekan. Qizig'i shundaki, kul uyumidan yangi qaqnus bolasi dunyoga keladi va u ham yaratuvchisi kabi uning hayotini takrorlab umr kechiradi.

Ushbu lavha Nasimiyning tug'ilishi bilan aynan o'xshash. Mansur Hallojning sufiyona fikrlari, g'oyalari o'z davrida din peshvolari tomonidan qattiq qarshilikka uchragani bois uni vahshiyona qatl etganlar: tiriklayin gulxanda yoqib yuborganlar. Mansurning jismi yonib kulga aylanadi. Uning kuli ma'naviy piri – Zunnun Misriy (epizodik obraz) vositasida suvga oqizib yuboriladi va kul bora-bora shoh qizining hovuchiga tushadi. Xo'plangan bir hovuch kulli suv bois qiz homilador bo'lib qoladi va vaqti soati kelib Nasabni dunyoga keltiradi. YA'ni Mansur Halloj gulxanda yonib fojiali halok bo'lgan “Qaqnus” bo'lsa, Nasimiy uning kulidan yaralgan “qaqnus bolasi” – uning zurriyodi, ishining davomchisi.

Islomiy aqidalarga ko'ra olam, borliq ilohiy Ishq tufayli yaralgan. Ilohiy Ishq har qanday insonga ham nasib etavermaydi. Agar inson yaratuvchi va boriq haqida aqlga, mantiqqa asoslanib fikr yuritsa,

unda atrofni o'rab turgan olamdan narini bilishga, ruhiyatni, g'ayb olamini qalban seza olmaydi. Ishq esa inson ruhini tarbiyalaydi, dunyoviy-nafsoniy sifatlardan xalos ettirib, ilohiy sifatlarni kashf etishiga kuch bo'lib xizmat qiladi. Inson ruhan o'zini poklab, ilohiy ma'rifatni egallgach, Mutlaq Zotning o'ziga qo'shiladi, ya'ni foniy bo'ladi. U ilohiy Zotning bir qismiga aylanadi, tavhidga erishadi. YUqoridagi ikki lavhada Mansur Halloj va Qaqnus qushi ilohiy Ishq sohiblari sifatida talqin qilingan. Ikkala obrazning olov qa'rida yonib kulga aylanayotgani tasvirlansa-da, ular aslida allaqachon jismonan o'zligini unutgan va ruhan asl yaratuvchisiga qaytish uchun chekayotgan har qanday qiynoq va iztiroblar qahramonlar uchun hech gap emas. Moddiyundan xalos bo'lib, asl manbaiga tezroq qaytish ularning asl maqsadidir. Bunday kuchli ilohiy Ishq qudrati tufayligina yangi oshiq qalblar tug'ilishi mumkin. SHu boisdan ham Ishqdan ishq zarralari yaraldi. Ijodkor Mansur Halloj va Nasimiyning hayotdagi maqsad-e'tiqodi bir ekanligiga asoslanib, ularni uzviy bog'laydi. Bu bilan hayotdagi barcha narsa, shu qatorda insonlar izsiz yo'qolib ketmaydi, balki vaqt o'tib, ulardagi abadiy tirik ruh boshqa shakldagi narsa yoki kishida namoyon bo'ladi, degan hurufiyona fikrni tasdiqlaydi. Vaholanki, islomda ruhning ko'chib yurishi qoralanadi. Borliq haqidagi bu falsafiy fikr bevosita bosh qahramonning tavalludi bilan izohlanadi va shunisi bilan kitobxonni o'ziga jalb qiladi. Haqiqatda esa Nasimiy Mansur Hallojning ta'limoti va g'oyalarini eng ma'qul yo'l deb, unga ideal shaxs sifatida qaragan, umri davomida o'z idealiga muvofiq kelishiga harakat qilgan va bunga erishgan ham.

Nasimiyning chin oshiq ekanligi, yoshligidanoq Ollohning birligi va borligiga imon keltirishi maktabda savod chiqarishlari bilan bog'liq lavhalar mazmuniga singdirib yuborilgan. Bu lavhalar deyarli bir-biridan farq qilmaydi. "Qissai Said Nasimiy" da bu lavha she'riy tarzda quyidagicha bayon qilinadi:

*Baliqchi berdi mullog'a bularni,
O'qitur bo'ldi mullosi alarni.
Amira o'rgatib berdi saboqni,
Ul aytib boshda ham chun zikri haqni.
Ki andin so'ng Nasaba keldi navbat,
YOzib taxtag'a hushatdin necha xat.
O'quv avvalda ul nomi xudoni,
Kimga aytibon zikri samoni.*

Tiliga joriy qildi ul "alif"ni,
 O'qutmoq uchun ul damda Nasabni.
 Nasab "alif" dedi anga barobar,
 Desa mullosi "be" dedi sarosar.
 YAna takror aytib qildi ado,
 Nasab na derini qildi ziyoda.
 Ki hargiz "be" demas urdi yuziga,
 To'lub xunobdek boshi, ko'ziga.
 Dedi mullog'a: "O'ltursang o'zumni,
 Demasman ul so'zing eshit so'zimni.
 Kerakmas ul menga ta'lim xudoying,
 Menga o'qut agar bilsang Qur'oning".
 O'qutur bo'ldi mullo anda Qur'on,
 Ochib Qur'onni o'qi deb buyurg'on.
 Dedi ul damda: "Ma'nisin o'qutg'il,
 Ki andin so'ngra ul xatlarni tutg'il".
 Kelibon qahri mulloning u so'zga,
 Necha martaba shaffoti urdi yuzga.
 Nasab aydi: "Kishi ma'nini bilsun,
 Digar ma'nisi yo'q xatni na qilsun".
 Dedi bir necha tavsif anda ul on,
 Ko'rub oni ul mullo bo'ldi hayron.
 Ki ondin so'ng oni mullo o'qutmay,
 O'z oldiga qo'yaberdi bekitmay.
 Kelib-ketib yurur ul xizmat etib,
 O'qumas anda lekin taxta tutub, ...[159, 57-58-b.]

Qissada Nasimiy ning bashorat qila olish xususiyati ketma-ket lavhalarda ko'zga tashlanadi. Nasimiyning yoshlik davridayoq o'z qismatini ukasi Amirga bashorat qilishi aks etgan:

Nasim aydi Amira ey inim jon
 Bu Bag'dod shahrina sen xon bo'lursan.
 Siyosatlig' ulug' elga buyursan
 Mani sangsor etib ham dora osib
 So'yursan so'ngra terim erga bosib
 Terimga tiqdurub somoni bug'doy
 Osib darvozada o'n kuncha turg'ay [159, 56-b.]

Voqealarni oldindan ko'ra bilish bugungi kun ilm-fanida qisman o'z ifodasini topmoqda. SHu bois, lavhalardagi bashorat qilish hodisasi

hayotiy reallikka monandlikni kasb etgan desak bo'ldi. Qahramonda g'ayritabiiy odatlar va karomatlar namoyon bo'lishi kuzatiladi. Masalan, Nasimiyning otashnafaslik iqtidoriga e'tibor qaratilgan. Uning xo'l o'tinlarni bir oh urish bilan olovlantirib yuborishi, bir nafas bilan tandirda olov yoqishi tasvirlari keltirilgan. Qissadagi bir rivoyatda mudarris xotiniga tandirga o't yoqishga yordam berish uchun Nasimiyning jo'natadi. Nasimiy tandir ichiga faryod bilan nafas urganda tandir ichi olovlanadi. Bundan dovdirab qolgan xotin eriga voqeani aytganda, u xotiniga "Bu bola valiydur, undan sen ham ogoh bo'lgin deb yoningga jo'natgandim", – deydi. Ishqning qalbda zo'rayib ketishi, otash bo'lib vujud ichida yonishi bois oshiqning ahvoli oshkor bo'ldi. Uning nafasidan "uchqun" lar ufuradi. Ilohiy Ishq o'z ishini ko'rsata boshlaydi, vujudni kuydirib o'tib tashqariga intiladi. O'z holi ayon bo'lgach, oshiq solik tanholikni izlab, dashtu biyobonlarni o'ziga makon qiladi.

Mansur Hallojning qatli lavhasida mamlakatni suv bosishi va uni Mansurning o'limidan so'ng qolgan kul vositasida bartaraf etilishida ham katta ma'no bor. Oллоh ishqida yurgan insonni xalq vahshiylarcha qatl etgani uchun Tangri ularni jazolaydi:

*Xudoning qudratidan qo'pdi bir el,
Oning orqasidan jo'sh ayladi sel.
Misr shahrini tutdi sel g'arqob,
Necha lashkar bila shoh bo'ldi betob.
Ilojin tobmayin bechora bo'ldi,
Tengiz dardi bilan ovora bo'ldi.
Ki oxir jar chaqirtib har kishi huv,
Tengizni qaytarib nest aylabon suv.
Beroyin benihoyat mol bisyor,
Eshitdi onda Zunnuni neku kor.
Borib bir necha kul oldig'a soldi,
Ki qaytib ul tengiz bir damda ketdi. [159, 43-b.]*

Bu voqeani Mansur o'z ma'naviy piri Zunnun Misriy bashorat qilgan va mamlakat aholisini qutqarib qolish uchun o'z kulini sepib yuborish kerakligini so'ragan edi. Zunnun Misriy uning so'zini bajaradi va shahar xalqini qutqaradi. Lavhada Mansurning nechog'lik karamli, kechirimli ekanligiga urg'u berilgan.

"Qissai Said Nasimiy"da g'ayb kishilari obrazi mavjud. Asar boshida Mansur Hallojning qatli vaqtida Zunnun Misriy siymosi

kiritilib, u bir necha asr keyin yashagan Nasimiyning tug'ilishiga sabab bo'lgan vositachi rolini o'ynagan. SHuningdek, qissaga yana bir g'ayb kishisi obrazi kiritilgan. Asarda aytilishicha, Nasimiy tahsil olayotgan maktab mullosi sirli tush ko'rib hayron bo'lib turganda:

"Banogoh keldi maktabga bir abdol,

Munga dediki ravshan aylayin hol," – deya Nasimiyning valiy zot ekanligidan xabar beradi. Uning tavsiyasiga ko'ra mullo talabalarni sinab ko'radi. Nasimiy bu imtihondan muvaffaqiyatli o'tadi.

Xalq e'tiqodini rag'batlantirish uchun karomat va valiylik bilan bog'liq bo'lgan yuqoridagi zikr etilgan va to'qib chiqarilgan badiiy lavhalar xalq qissalarining tarixiy ahamiyatini kamaytirgan. Xayoliy va hayotiy uydirmalar vositasida ta'riflanayotgan obrazlar xalq tasavvurida ilohiy kuch-qudratga ega qahramonlarga aylangan. Kishilar ma'lum maqsad uchun yo'naltira olmayotgan o'zidagi jasoratni qahramonlarda ko'radi va o'z navbatida ularning xotirasini, g'oyalarini diliga tugadi. Qahramonlar kitobxon ko'z o'ngida individual, betakror siymo sifatida gavdalanadi. Tadqiqotning ushbu bobi bo'yicha quyidagi xulosalarga keldik:

1. Tarixiy va adabiy manbalarda Said Nasimiyning shaxsiyatini yorituvchi ma'lumotlar salmoqli miqdorni tashkil etgan. SHarq va g'arb adabiyotshunosligida ushbu shaxslar faoliyati va qarashlari haqida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan, qator maqola va risolalar bitilgan.

2. Qissalardagi bosh qahramon – Said Nasimiylar tarixiy shaxs sifatida badiiy talqin qilindi. CHunki asarlarda qahramonlarning aks ettirilgan hayot yo'li, voqea-hodisalarning asosiy qismi tarixiylik zaminida yaratilgan bo'lib, ular xayoliy va hayotiy to'qimalar, rivoyatlar orqali namoyon bo'lgan.

3. Qahramonlarning badiiy tasviri (tashqi qiyofasi, fe'l-atvori, badiiy ijod sohibi ekanligi) bilan tarixiy haqiqat orasida uyg'unlik borligi, ularning yashash davri va joyi, tariqati har xil bo'lsa-da, hayot haqiqatining asl mag'zini tushuntirishdagi fikrlarida, xatti-harakatlarida umumiylik mavjudligi qayd etib o'tildi.

4. "Qissai Said Nasimiy " asarining ilk marta o'rganilayotganligini hisobga olib, tadqiqotda uning mazmuni va Nasimiy siymosini batafsil yorituvchi lavhalar kengroq sharhlandi.

5. Qissada boshdan-oyoq qahramonlarning g'ayb olami bilan chambarchas bog'liq avliyolar ekanligiga alohida urg'u beriladi.

Ularning avliyo zotlar ekanligini ko'rsatish, bashoratlari va karomatlari mohiyatini oddiy xalqqa tushunarli bo'lishini ta'minlash maqsadida kiritilgan SHarq adabiyotiga xos syujet va lavhalar tarixiy haqiqat bilan qorishiq holda berilgan. Ushbu kiritma lavhalarning ramziy mohiyatini teran anglash orqali qahramonlarning ma'naviy ruhiyatini, ularning haqiqiy tarixiy qiyofasini oydinlashtirish mumkin bo'ladi.

6. Asarda manoqiblarga xos karomat bilan bog'liq qator manqabaviy lavhalar aks etgan: voqealarni oldindan ko'ra bilish, o'zgalar fikrini o'qish va fikran o'zgalarga ta'sir o'tkazish, nafas quvvati, nazar quvvati, duoning ijobat bo'lishi, hayvonlar tilini anglash va ular bilan do'stlashish, taom va ichimlikka hojat paydo bo'lganda bularning sababsiz paydo bo'lishi, suv va olovning insonga daxl qilmasligi kabilar. Ushbu lavhalardagi ramziy belgilar imkon qadar sharhlandi. Manqabaviylik xususiyati qissalarning asosiy negizini tashkil qilib, asarlarning badiiy jihatdan qimmatini oshirgan.

“Said Nasimiy”da boshqa janrlarga xos mushtarak jihatlarning aks etishi

Nasimiy tasavvufning ancha gullab-yashnagan, ilmiy-nazariy asoslari ishlab chiqilgan davrda faoliyat ko'rsatgan. Ular xalq orasidan chiqqan oddiy kishilardir ijodkor shaxslardir. Nasimiy XIV asrda Ozarbayjondagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'naviy ahvolga befarq qarab turolmagan. Nasimiy “aqli, ma'nan kuchli va erkin odam – shijoatli shaxs” [113, 92-b.] bo'lganliklari uchun hayotdan Haqiqatni axtaradilar, ochiq-oydin dilidagini so'zlaydi. Qaerda bo'lmasin nohaqlik va riyoni qoralaydilar, ayrim shayx-zohidlarni - dinni niqob qilib olib, o'z manfaatlarini va ehtiyojini qondirish uchun harakat qilayotganlarni shafqatsizlarcha masxara qiladilar. Nasimiy tasavvufona qarashlari bilan kishilarga haqiqiy yo'lni ko'rsatadi. Xurufiya tariqatiga mansub bo'lib, g'oyaviy maqsadi – pokiza, halol yashash, toat-ibodatlar qilish va Olloh rizoligiga erishish edi. Ijtimoiy tuzumdagi nohaqlik, tengsizlikka qarshi kurashish, jamiyatning yuqori tabaqa vakillarining ijtimoiy-siyosiy qarashlariga mos kelmasliklari tufayli ular saltanat tomonidan mudom quvg'in ostiga olinganlar va fojiali tarzda halok bo'lganlar. “Qaerdaki haqiqat axtarish boshlansa, o'sha joyda yangi hayot barq uradi. Tasavvuf ayni shu tarzda odamlar ongini o'zgartirish va hayotga yangilik olib kirish maqsadi bilan

maydonga chiqqan ta'limotdir. SHuning uchun tasavvuf ahli boshdanoq qattiq qarshilikka uchragan, biri biridan og'ir va qiynoqli sinovlarga duch kelgan. Ular Ishq va Ma'rifat bayrog'ini baland ko'targan cha ta'qibda yashagan, hibsonalarga tiqilgan, o'lim jazosiga hukm etilgan" [113, 93-b.].

"Qissai Said Nasimiy" asarining boshlanishidayoq qahramonlar kichikligidan Oллоhni sevgan bandalar sifatida ta'riflanadi. *"Xudoyi taborak va taolo azal kunda ruhlarini oshiq yaratibdur. SHul vajhdin aytgon baytlari oshiqonadur"* [152, 7-b.]. Mashrab tug'ilgach, g'ayritabiiy sifatlari ayon bo'lib boradi. Ota-onasi uni etti yoshga etganda mudarrisga, so'ng mullo Bozor ohund tarbiyasiga berganlarida, bolaning "devonae barhaq"ligi oshkor bo'lishligi lavhalari asarning dastlabki ekspozitsiya qismidir. Bu qism "Qissai Said Nasimiy"da birmuncha o'zgacharoq. Unda "Mansur Halloj va singlisi Anol", "Mansur Halloj va Zunnun Misriy" haqidagi rivoyatlar o'zaro ulanib, so'ngra bosh qahramonning g'ayritabiiy tug'ilishi, voyaga etishida avliyolik sifatlarining namoyon bo'lishi asar ekspozitsiyasini tashkil etgan. Qissalardagi bu ekspozitsiya qismlari o'ziga xos individuallikni kasb etgan.

"Qissai Said Nasimiy"da Mansur Hallojning qatl etilganidan so'nggi voqealar lavhasi ta'sirli etib tasvirlanib, undan qolgan bir hovuch "kul" badiiylashtirilib, mubolag'ali tarzda ifodalangan. Bu lavhada mifologik motivga xos "kul" misolida Mansurni ilohiylashtirish, ikkala dunyoda ham uning ruhi abadiy hayot bo'lishligi ko'rsatiladi. "Kul"ning suvga oqizib yuborilishi va uning girdob hosil qilib oqib borishi motivi hindlarga xos urf-odatlarini eslatadi. Qadimgi hind odatlariga ko'ra murda kuydirilgan va kuli suvga oqizilgan. Iskandar Zulqarnayn bilan bog'liq afsonalarni tadqiq qilgan K.Imomov ikki afsonadagi qahramon – Iskandarning dafn etilish jarayoni farqlanishini aytib o'tib: "Birinchi afsonada murda tuproqqa ko'milsa, keyingi afsonada esa katta tosh ustida kuydiriladi. Bundan tashqari, har ikki afsonada ham ko'mish yoki kuydirish suv bilan aloqador. Biri "dengiz suvidan ko'tarilib turgan tosh ustida", ikkinchisi esa "bir sharsharaning ostida ekan". Qizig'i shundaki, har ikki afsonada mavjud ko'mish yoki kuydirishning suv bilan bog'liq holda kelishi qadimiy hind urf-odatlarini bilan aloqador",-degan xulosaga keladi. Abu Rayhon Beruniy hind dinining nishoni bo'lgan tanosuxni ta'riflaydi. "...Jonning bir badandan ketib boshqasiga ko'chishi tanosux deyiladi" [122, 56-b.]. SHuningdek,

qadimiy hind kitoblarida ta'kidlanganidek, "jon... chiqib kelgan joyga qaytadi. Bu xuddi kunjut o'simligi gullab urug' boylaganidan keyin yog'dan ajralmagani singari ..." [122, 57-b.]. Abu Rayhon Beruniy ana shu tushunchaning boshqacha bir ta'rifini Suqrot kitobidan keltiradi: "Tirik o'liklardan paydo bo'ladi" [122, 59-b.] yoki hindlarning qadimiy "Braxman" dini shunday o'rgatadi: "Tabiatda mavjud barcha jonzot borki, ular o'z tanasiga aloqador bo'lmagan va o'limidan so'ng tana hujayralaridan chiqib boshqasiga ko'chib o'tadigan jonga ega" [26, 9-b.]. Demak, jon xaqidagi diniy tushunchalardan ayon bo'ladiki, xayoliy uydirmalardan tashkil topgan mazkur motiv va uning mazmuni aslida qadimgi mifologiya zaminidan kelib chiqqan. Mifologik tushunchaga ko'ra jon abadiy. U yoki bu yosh go'dakka nom qo'yish odati ham qadimda ana shu mifologik tushuncha zaminida tashkil topgan. Ma'lumki, qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari orasida tug'ilgan bolaga ajdodlar nomini qo'yish odat bo'lgan. Bu odatga ko'ra, tug'ilgan bolaga ajdodlardan birining nomi qo'yilsa, o'sha bolaga o'sha ajdod ruhi kiradi. YA'ni ruh o'sha ruh egasining nomini olgan yosh go'dakka ko'chadi" [27, 77-b.]. "Qissai Said Nasimiy" da ham Nasabning nomini qo'yishda uning jismida zuhur bo'lgan Mansur Xalloy ruhiga ishora qilingan. Nasab – asli qaysi nasl-nasabdan ekanligini ifodalaydi, ya'ni bir tarafdin Xalab shohining nevarasi – vorisi bo'lsa, ikkinchi tarafdin ruhan Mansur Xalloyning aksi sifatida namoyon bo'ladi. Qissada Nasimiyni ideallashtirish va betakror siymo sifatida tasvirlash maqsad qilib olingan. Ko'rib turganimizdek, tarixiy shaxs bilan bog'liq bo'lgan qissada mifologik personajlarga xos bo'lgan xususiyat Nasimiy obraziga singdirilgan.

"Qissai Said Nasimiy" da shoh qizining g'oyibdan paydo bo'lgan homilasi tufayli ota-onasi or-nomus qilib, uni maxsus yasatilgan sandiqqa joylab dengizga oqizib yuboradilar. Ushbu lavha qator o'zbek xalq ertaklariga xos bo'lib, "sandiqlik" detali aksariyat hollarda qahramonning jonini saqlab qoluvchi vosita rolini o'ynagan. "Sandiqlik" detali eron, arab, slavyan va afrika ertaklarida ham mavjud bo'lib, uning ham mo'jizaviy, ham ijtimoiy ahamiyatga egaligi namoyon bo'ladi. YA'ni, yog'och sandiqda bo'lgan inson husnda yanada go'zallashadi hamda o'zga yurtida, o'zga muhitda bo'lsa ham o'z baxtini topadi. V.Mikushevich slavyan va afrika ertaklarini tadqiq etar ekan, yog'och qo'g'irchoq, yog'och sandiq bilan bog'liq detallarga e'tiborini qaratadi. "Yog'och qiz" (afrika ertagi), "Yulianka yoki yog'ochning

siri” (ukrain ertagi) ertaklari mazmuni o‘xshash bo‘lib, ularda qizlar o‘z otasining tajovuzidan saqlanib qolish uchun yog‘och qo‘g‘irchoq ichiga yashirinadilar. SHunisi ahamiyatliki, ikkala ertakda ham qizlar yog‘och g‘ilofdan qutulgach, quyosh yanglig‘ yorqin rangli libosda tovlanib chiqadilar. “Xuddi shunday motiv “Sandiqdagi qiz” ertagida ham takrorlanadi. Qiz yog‘och sandiqda bo‘lgan taqdirdagina quyoshday nurafshon va go‘zal qiyofaga ega bo‘lib chiqadi. Ma‘lum bo‘ladiki, slavyan va afrika ertaklarida ham yog‘ochning xususiyati bir xil. YOg‘och inson qiyofasini o‘zgartirish xususiyatiga ega. Tengsiz go‘zallikka erishish uchun yog‘och orasidan o‘tish kerak” [52, 9-b.]. Bu motiv keyinchalik dostonlarga o‘tgan. “Qissai Said Nasimiy”da yosh Nasimiy: *“jamolidin bu sanduq nura to‘ldi”* deb qisqa ta‘riflanib, nurafshon yuzli ekanligiga urg‘u berilgan. Bu esa V.Mikushevichning fikrini tasdiqlaydi. SHuningdek, asarda “sandiq” vositasida malikaning oriyati saqlab qolinadi, farzandi bilan sog‘-omon qoladi. Bunda “sandiq” ijtimoiy rol vazifasini o‘tagan.

“Qissai Said Nasimiy”da ertak, rivoyat va afsonalarga xos muammoli masala, ya‘ni sinov motivi mavjud. Mudarris shogirdlaridan qay biri donishmand avliyo ekanligini aniqlash maqsadida muammoli topshiriqni beradi. CHumchuqni Xudoning nazari tushmagan erda so‘yish, o‘tinlarni bir ufurish bilan olovlantirib yuborish sinovli shartlarni bajarishda shogirdlaridan aynan Nasabning xatti-harakati uning diqqatini tortadi. Nasabning hech kimga ma‘lum bo‘lmagan yashirin sifatlari oshkor bo‘ladi. Ushbu sinov motivi dono aql va o‘tkir zehnli kishilarni ulug‘lab, kaltabinlik va nodonlikni qoralaydi.

“Qissai Said Nasimiy”da voqealar Misr, Halab, Bag‘dod shaharlarida bo‘lib, bosh qahramonlar Mansur Halloj, Nasab – Nasimiydir. Personajlarning nomlarini keltirishda ertaklarga xos tarzda aniq nomi keltirilmay, balki ularning laqabi yoki biror belgisi nomi bilan atalgan. Masalan: Halab shohining qizi, uning ota-onasi, baliqchi, baliqchining o‘g‘li Amir kal yoki Kal, mullo-muftilar.

Qissada SHarq xalqlari og‘zaki ijodiyoti an‘analariga rioya qilinib, qissa ichida qissa beriladi. “Qissai Said Nasimiy”da roviy Nasimiyning obro‘cini ko‘tarish, uning oddiy odamlar toifasidan emasligini ko‘rsatish maqsadida, shuningdek, xurufiya ta‘limoti g‘oyalaridan kelib chiqib qissaga Mansur Halloj voqeasini kiritadi. Asar boshida Mansur Halloj to‘g‘risida hikoya qilinib, u Nasimiy to‘g‘risidagi qissaga

ulab yuboriladi. Mansur Halloj haqidagi rivoyat Nasimiy qissasining mazmuniga singdirilgan. Davlat qushini uch marotaba qo'yib yuborib, mamlakat hukmdorini saylash kabi motiv ham qissalarga afsona, ertaklardan o'tgan. "Qissai Said Nasimiy"da Amir kal ota-onasidan etim qolgach, faqirona turmush kechirib, kunlik harajati uchun o'tin sotib kun kechirar edi. Bag'dod xoni vafot etgach, taxt egasiz qoladi. Vorisi bo'lmaganligi uchun bo'lsa kerakki, bu mamlakatda davlat qushini uchirish orqali davlat hukmdorini saylash rasmi mavjud edi. Xalq maydonga to'plangach, uch marotaba davlat qushini uchiradilar. Qush har safar Amir kalning boshiga qo'nib, uni tanlaydi. Noiloj qolgan saroy a'yonlari Amir kalni saroyga keltirib, yuvib-tarab, kiyintirib, mamlakat hukmdori etib tayinlaydilar. Sinfy tengsizlikni yo'q qilish maqsadida roviy oddiy xalq orasidan chiqqan faqirni hukmdor sifatida ko'rishni istaydi Bu nafaqat uning, balki o'sha davr mazlum xalqning istagi edi. Davlat qushi vositasida xalqning azaliy orzu-istagi namoyon bo'lgan: taxtda adolatli, xalq dardini tushunadigan, el-yurt farovonligi uchun kurashadigan insonparvar hukmdorni ko'rmoqchi edilar.

Qissalardagi uchlik motivi ham folklordan kirib kelgan. "Ma'lumki, sonlar ichida uch soni ibtidoiy odam xayolida baxtsizlik keltiradigan son sifatida o'rnashgan va shu ma'noda keng tarqalgan edi. Bu narsa ertaklarda aniq va ravshan ko'rinadi. Uchlik motivi qadimiy dualizm va feteshizm tushunchalari bilan bog'langan bo'lib, syujet chizig'ining turli qismlarida keladi. Syujetdagi uchlik bilan bog'liq bo'lgan narsa va hodisalarning uchinchi nihoyatda og'ir, mushkul hodisa. Uchinchi olma zaharlangan yoki uchinchi yo'l "borsa kelmas", aka-ukalarning uchinchi baxtsiz, uchinchi kecha mashaqqatli kecha va boshqalar" [27, 20-b.]. Dostonlarda an'anaviy uchlik motivi bilan bog'liq bo'lgan voqea va hodisalar juda kam. Borlari ham asosan ertaklardan o'tgan va alohida motiv shaklida namoyon bo'lgan. "Qissai Mashrab"ning so'ngida Mashrabni qatl etishga buyurgan Maxmudxon uch kundun keyin o'zi ham olamdan o'tadi. Bu haqda Mashrab bashorat qilgan edi va oxir-oqibat haqiqatan ham shunday bo'lgan.

"Qissai Said Nasimiy"da uchlik motivi Nasimiyning uch yor-do'sti bilan Bag'dodga kirib kelishi, ularga bir pirning yo'liqishi va uch narsani: non, olma va yarimta qizil olmani ularga berishida namoyon bo'ladi. Bu sirli ishning ma'nosini Nasimiy bayon qiladi:

Ki etti kun o'tib bo'lg'on zamoni,

*Belidin erga ko'mub non oloni,
 Urarlar to o'luncha tosh otibon,
 Bu shahr o'rtasida sangsor etibon.
 YAna olma olg'anni dora osg'ay
 Soling'ay bo'ynig'a ib oni qisg'ay.
 Qizil olmani so'yib manga berdi,
 Bilingkim ul alomat nedin erdi.
 Mani qo'ydek era bosib yiqarlar,
 So'yibon terima somon tiqarlar.
 Bu so'zni eshitib, yig'lashdilar zor,
 Bo'yusundi xudo amrina nochor. [159, 77-b.]*

Ushbu lavhada “olma” detali ham borki, u ertaklardagidan farqli ravishda insonning qatl etilishi bilan bog'lab sharhlanadi. Tushlar ta'biriga oid kitoblarda “olma” haqida quyidagi fikrlar mavjud: “*Olma* daraxti – o'lim haqida xabar; *olmalar* – kasallik; esa – ixlos qaytish, g'azab; ularni terish – xonadondagi noxushliklar; ko'rish – umuman noxushlik” [148, 49-b.]. Ertaklarda “olma” detali dunyoga yangi zurriyod kelishiga sabab bo'luvchi vosita sifatida kiritilgan. Masalan, “Tohir va Zuhra” ertagida shoh bilan vazir befarzand bo'lib, ziyoratga chiqadilar, ularga bir pir yo'liqib, holidan xabar oladi va ikkalasiga olma berib, xotinlari bilan eyishlarini tayinlaydi. Ular shunday qiladilar, ma'lum muddat o'tgach, shoh qizlik, vazir esa o'g'il farzandlik bo'ladi [129, 270-b.]. SHuningdek, ertaklarda Malikaning o'zi yoqtirgan kishisiga “*olma*” otishi lavhalarida, olma mehr-muhabbat ifodasi ramzini ham bildirgan. Umuman olganda, asarlarda “olma” detaliga turlicha yondoshilganligining guvohi bo'lamiz. Epizodda “non” detali ham borki, u ham insonga noxushlik keltirishi bilan izohlangan. Tushlar ta'birida “non” haqida: “*Non* – daladagi don holida – daromad; esa va ko'rsa – xursandchilik; yangilik; yopayotgan bo'lsa – baxtsizlik” – deb sharhlangan [148, 49-b.]. “YUsuf va Zulayho” syujetida bu detal mavjud. YUsuf zindonda ikki yigit bilan bo'ladi. Ular o'z tushlarining ta'birini YUsufdan so'raydilar. Yigitlardan biri: “*Tushumda zambilga non solib podshohga eltar erdim. Nogoh osmondin bir bo'lak qushlar kelib ul nonlarni olib ketdilar*”,-debdi. YUsuf alayhissalom aydilar: “*Seni uch kundin so'ng chiqorurlar, eltib dorga osorlar. Qushlar kelib go'shtingni uzub erlar*”, – deb turdi” [56, 86-b.]. Demak, “non” kundalik turmushimizda aziz ne'mat sifatida qadrlansada, asarlarda, ta'birlarda uni kimgadir berish – rizqini yo'qotish

ma'nosida tushunilgan, shu bois ko'chma ma'noda "noxushlik, baxtsizlik, xatto o'lim" tushunchalarini bildirgan.

Qissalarga folklarga xos "tush ko'rish" va uning ta'biri bilan bog'liq motiv ham kiritilgan. Xalq dostonlari va adabiy dostonlarda uchrovchi bu motiv qissalarda ham o'ziga xos vazifani o'tagan. "Qissai Said Nasimiy" da mudarrisning tushida:

Tushinda maktab ichinda bir daraxti

Ko'korib nurbar ko'plarga yoxti.

Erur bo'yi oning misli chinori

To'la oltun kumushdin shoxalari.

Oning yaprog'lari la'li zabarjad,

SHakardin mevalari anda behad.

Uyondi bu na tush bo'ldi hayron,

Bu tush shukronasi chun qildi ehson [159, 60-b.]

Bu tushning ta'birini bir yo'lovchi darvesh aytib beradi, ya'ni mo'jizaviy daraxtni ko'rishing maktabingda bir valiy bolaning borligidan dalolatdur, deydi. Sinovli topshiriq yordamida mudarris valiy bolani aniqlaydi. Nasab o'zining ahvoli fosh etilganidan so'ng bu dargohdan bosh olib chiqib ketadi. Qissada "tush" qahramonni ko'pchilik ichidan aniqlash, fosh etish vazifasini o'tagan. "Tush" va sinovli shartlar Nasimiy hayotini tubdan burib, darveshona turmush kechirishiga turtki bo'ladi.

"Qissai Said Nasimiy"larining so'ngida Mashrab, Nasimiylar qatl etilganidan so'ng hukmdorlarning pushaymoni ikkala asarda o'zaro o'xshash bo'lib, ta'sirli tasvirlangan. "Qissai Mashrab" da: "*SHoh Mahmudxon aydiki: "Ey noinsoflar, man sizlarga shoh Mashrabni o'ldurunglar deganimda ko'zumni qisib, hazilu mutoiba qilib aytmadimmu?" Jallodlar aydilar: "Bizlar bilmaduk. Gardanlarig'a tanob ham solmaduk. O'zlari bur juftak urub, sakrab dorg'a osildilar va ham o'zlarini bir tig'lari bor ekan, ani berdilarki, shul tig' birlan urg'il deb. Bizlar o'shal tig' birla bir solduk. Ikki solg'onimiz yo'q." Andin so'ng podshoh Mahmudxon pushaymon va nadomatlar qilib zor-zor yig'ladi"* [152, 164-b.].

"Qissai Said Nasimiy" da Amir kal kimni qatl etganligini anglamay, shikordan qaytayotib darvozada osilib turgan jasadning ovozidan Nasimiy ukasini tanib qoladi:

...Buyurdi beklari motam qulig'a.

Borib izzat bilan darvozadin siz,

*Osilg'on on terini olib kelingiz.
Borib olib kelturdi oni eshon,
Oni ko'rgach, o'zidin ketdi bu xon.*

*YOqosin chok etib faryod qildi,
Ko'nglida g'am uyin obod qildi. [159, 97-b.]*

Amir Nasimiy jasadi ustida zor-zor yig'ladi, ogohsiz qilgan ishidan pushaymon bo'ladi va "naylayin vo Sayido" radifli [159, 98-b.] g'azalini o'qib, mullo-muftilardan qasd olishga ahd qiladi. Ular uchun "ziyofat" uyushtirib, barchasini tiriklayin suv tegirmonidan o'tkazib, jazosini beradi. Har ikkala lavhada ham ijtimoiy-siyosiy motiv ustunlik qilib, o'sha davr ayrim ruhoniylarining riyokorligi, qabih ishlarga qodirligi, haqiqiy Olloh ishqida riyozat chekuvchilarni ko'rolmasliklari fosh etilgan. Ularning yo'rig'iga yurgan hukmdor ham jazoga loyiq. SHu sabab uch kun o'tgach, Mahmudxon yotgan uyi qulab, ostida bosilib jon beradi. "Qissai Said Nasimiy"da xalq dilidagi nafrat tug'yoni Amir xonning mullo-muftilarni jazolashi orqali ifodalangan. Asarda bunday soxta, o'z manfaatlari yo'lida hech narsadan toymaydigan din peshvolarini er yuzidan sidirib tashlash orqali dunyoning pokligini saqlab qolish mumkin, degan g'oya ilgari suriladi. "Qissai Said Nasimiy" va "Qissai Mashrab"da esa faqat bosh qahramonning sarguzashtlari bilan bog'liq bo'lib, parallel tarzda keluvchi qo'shimcha epizodlar yo'q. SHu sabab bo'lsa kerakki, "Qissai Mashrab"da voqealar "alqissa", "andin so'ng" so'zi bilan boshlanib, "... qo'llarig'a setor olib, yo'lg'a ravon bo'lub, bu g'azalni o'qudilar", "...tarafg'a ravon bo'lub, borg'uncha yo'lda bu g'azalni o'qudilar", "...SHoh Mashrab boliklari birla bu baytni o'qudilar" kabi jumlar vositasida voqeadan voqeaga o'tilgan. "Qissai Said Nasimiy"ning nusxalari ikki xil shaklda: nazmda va nasru nazmda kitobat qilingan bo'lsa ham, ularda ham quyidagilarni uchratish mumkin: "ki andin so'ng qilay bir qissa og'oz", "rivoyat ba'zidin ul shayxi Zunnun", "andin so'ng onasi ham zor-zor yig'lab", "ki andin so'ng oni mullo o'qutmay", "ki andin so'ng Nasimiy bo'ldi ism, demadi so'ngra so'ze besh yo kam" nasriy va nazmiy jumlar bilan voqealar bog'langan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu faslda tadqiqot doirasidagi qissalarda boshqa janrlar bilan aloqador bo'lgan jihatlar bo'rtib turadi. Bu bilan biografik mavzudagi qissalarning taraqqiyotida o'zga janrlarning ta'siri qay darajada bo'lganligini ko'rish mumkin. Qissalarning g'oyaviy - mazmuniy va kompozitsion tuzilishiga ishlov

berish jarayonida xalq kitoblari turkumini tashkil etuvchi xalq qissalariga og'zaki va yozma adabiy janrlarning unsurlari, belgilari kiritilgan.

“ Said Nasimiy” qissasining uslubi va badiiy mahorat

Badiiy asarning jozibadorligi, sermazmunligi, ravon va puxtaligi birinchi galda yozuvchining nutqi orqali bilinadi. “Ma'lumki, nasriy asarlarda muallif nutqi ulkan badiiy vazifani bajaradi. Birinchi navbatda muallif nutqi bevosita tanishtiruv va axborot beruvchi xarakterda bo'lib, asar asosidagi g'oyani ochishga qaratiladi. ...Yozuvchi o'zining bevosita nutqi bilan asardagi barcha voqealar tasvirida qatnashadi. ...Kitobxon qahramon qiyofasi, xarakteri va ruhiy dunyosi bilan ana shu nutq orqali tanishadi” [107, 86-b.]. Muallif nutq vositasida axborot berish va tanishtirishda tasvirni obrazli jumlar bilan boyitadi va ta'sirchanligini oshiradi. Bu bilan o'ziga xoslikni yuzaga keltiradi hamda o'z individual uslubini namoyish qiladi.

Tadqiqot doirasidagi qissalar garchi xalq qissalari hisoblansa-da, bu manbalarni ijod qilgan qissanavislarning ham asarda o'z nutqi va uslubi bor. Qissanavislar qahramonlarni yaratar ekanlar, ularga munosabatini dastavval nutqi orqali bildirganlar. Qissalar roviy tilidan hikoya qilish usuli bilan yaratilgan. Qissalarda xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotiga xos xususiyatlar o'zaro uyg'unlashib, biri ikkinchisini to'ldirib, o'ziga xos ifoda uslubini vujudga keltirgan. “Qissai Said Nasimiy” ifoda uslubining oddiyligi, xalq tiliga xos sodda tarzda bayon qilinishi bilan ajralib turadi. Qissada o'g'iz lahjasi ta'siri yaqqol sezilib turadi: “...o'ton giton u erdin qildi sangsor”, “...bu na so'zdir, - dedi,- *jonim do'g'onim...*”, “...urarg'a keldi oni bir *yig'ochlan...*”, “*izindin* izlab erlar bir nechani”, “valilarning valisi *ullisi* bor” va sh.k. Qissada muallif nutqi bilan birga personajlar nutqi ham qorishiq holda kelganki, bu bayon qilish uslubining ishonarli bo'lishini ta'minlagan. Nasrda personajlarning savol-javobi ko'chirma gaplar tarzida berilib, “aydi”, “dedi” kabi muallif so'zlari bilan ifodalangan. She'riy namunalar asosan bosh qahramonlarning ruhiyati, quvonchi, qayg'uli holatini, axloqiy va falsafiy qarashlarini ifodalash uchun qo'llangan.

Nasimiy ijodkor ahlidan bo'lganligiga qissada ishora qilingan hamda ularning tilidan g'azallar, muxammaslar, mustahzodlar keltirilgan. Boshqa personajlar dialogi va so'zlari oddiy nasriy yo'l bilan ifodalangan. Demak, qissalarda she'riy namunalarning qorishiq

holda kelishi syujetning ichki bog'lanishini yuzaga chiqarish hamda obrazni jonlantirish uchun xizmat qilgan.

Nasimiyning haqiqatgo'y, hozirjavob va cho'rtkesar ekanligi haqida fikr bayon qilgan edik. Said Nasimiy siymosi tarixiy faktlar va hayot haqiqatiga mos keladigan badiiy to'qimalar asosida yaratilgan. Bu obraz o'z prototipidan ancha keng qilib tasvirlangan. "Qissai Said Nasimiy" asarlarida qissanavislar asosan qahramonlarning xarakterini ochib berishga katta e'tibor bergan. Nasimiyning o'z davrida maslak-e'tiqodi yo'lida sobitligi va jasoratligini yaqqol aks ettirilgan.

"Qissai Said Nasimiy"ning mavjud uch nusxasida she'riy matnning hajmi turlicha, ya'ni T.II.S 487 da 11ta g'azal 178 misrani; T.II.C 85 da jami 595 she'riy misradan, 1ta mustahzod 14 misra, 16 ta g'azal 236 misra, 28 misra murabba', 155 misra muxammas, 2 ta tarje'band 162 misrani tashkil etgan. T.II.C 28 ni transliteratsiya qilish jarayonida Q. Tohirov matndagi ayrim she'rlarni qisqartirib ketganlar va buni qayd qilganlar ham. SHuni hisobga olgan holda, transliteratsiya qilingan qissada jami 540 misra she'riy matn berilgan, shundan 16 ta g'azal 236 misra, 2 ta tarje'band 132 misra, 1 ta mustahzod 14 misra, 28 misra murabba', 130 misra muxammasdir. T.II.S 85 bilan T.II.S 28 qiyoslanganda ikkalasining matni hamda she'riy mundarijasi bir xil ekanligi ko'zga tashlanadi.

"Qissai Said Nasimiy" masnaviy shaklda, aruzning hazaji musaddasi mahzuf bahrida bitilgan:

*Ki andin so'ng/ qilay bir qis/sa og'oz,
Xudodin bo'l/sa tavfiq/ sarafroz.*

mafoiylun mafoiylun fauvlun

Unda asosiy matndan ko'ra emotsional, g'oyaviy ta'sirni oshirishga xizmat qiladigan she'riy parchalarning hajmi ortiqroqdir. Ularning ba'zilari bayon qilinayotgan voqea bilan ma'no-mazmun jihatidan uyg'unlikni tashkil etgan bo'lsa, ayrimlari asar mazmuniga umuman bog'lanmagan. Masalan, Mansur singlisi Anol ortidan borib, chiltanlarni ko'rganda bir mustahzod o'qiydi:

Hajringda men besaru somon bo'layozdim, dil xastayu abgor,

Parvona bo'lib ishq o'tina ham kuyayozdim, yo mehnati bisyor...[159, 21-b.]- deb boshlanuvchi mustahzod asar matni bilan uyg'unlikni hosil qilgan. Unda yor vaslining hajrida kuygan Majnunning ohu nolalari aks etgan bo'lib, majoziy ma'noda Haqqa bo'lgan muhabbatning hijron kechinmalari ifodasidir. Bunda Mansur

holatining tasviri keng berilgan. She'r uning his-tuyg'ulari, qarashlariga o'zgacha bir emotsional xususiyat qo'shgan. Inv. № T.II.S 28. qo'lyozma nusxada Mansur tilidan keltirilgan etti bandli murabba' esa asar syujeti bilan mantiqan bog'langan emas. Podshoh Mansurni qatl etishga buyurib turganida, Mansurning uning sha'niga "tasadduq" deb she'r o'qishi o'rinsizdir. Garchi shunday bo'lsa-da, she'rda o'zgacha joziba bor:

*Qaysi badan/ ravonisan/ jonisan,
Raftoringga/ ruhi ravon /tasadduq.*

mafoiylun mafoiylun foilun

v - - - v - - - - v -

Qaysi mehr anbarisan xokisan,

Ruxsoringga mohi Kan'on tasadduq. [157, 27-b.]

She'r shohga murojaat ruhida yozilgan bo'lib, unga nisbatan bo'lgan lutfu karam, hurmat, olqish izhor etilgan. Hakning diydorini tilagan oshiq uchun shohga maqtov bag'ishlash mumkin bo'lmagan holatdir. Ollohning haqiqiy shaydolari tezroq foniy dunyoga ravona bo'lish uchun hukmdorlarga nojoiz so'zlarni gapirganlar, aqlarini shoshirib, "gunohkor"liklari tufayli o'zlarini shahid qildirishlariga undaganlar. SHunday ekan, Mansur obrazi uchun bu monolog notabiiydir. YOki Mansurni dorga osganlarida keltirilgan "bu kun" radifli muxammasiga e'tiborni qaratsak. Marsiya mazmunidagi bu muxammas aslida payg'ambarning suyakli kuyovi Ali Murtazoga bag'ishlangan she'rdir. Uning oxirgi misralarida Saidiy tahallusi qayd qilingan bo'lib, she'r Sayqaliy qalamiga mansub bo'lishi mumkin (inv №TIIS 28dagi dots. Q.Tohirovning qaydlari asosida). Muxammasda qahramonning ichki hissiyotlari, do'stu yordan ayrilish iztiroblari aks etgan. Ushbu muxammasning asar bilan umuman aloqasi yo'q. Unda:

...Andalib gul/din judo, ey/ dod quridi/ durri nob,

Necha axzar/ bargi kul bo'l/di etib ax/gar bu kun... [157, 33-

b.]

- v - - - v - - - v - - - v -

foilotun foilotun foilotun foilun

keltirilgan band misralaridagi Andalib so'zi tufayli bu she'r asar tarkibiga kirib qolgan bo'lishi mumkin. Asarda yana bir o'nlik tarje'band mavjudki, u ham Imom Husaynning o'limini aks ettirgan marsiya mazmunidagi voqeaband she'rdir. Unga ko'ra, bir shoh sayrga

chiqqanida dushmanlari tomonidan o'ldiriladi va uning oti yolg'iz saroyga qaytadi. Tulpor shohning o'limi haqida xabar bergandan so'ng o'zi ham jon beradi. Tarje'band she'r ma'lum bir shohning vafotiga bag'ishlangan mustaqil asardir. Bu voqeaband she'rning qissaga hech qanday aloqasi yo'q. Tuzuvchi muallif she'rni qaysi jihati bilan asarga bog'laganligi bizga noma'lum. Darvoqe, bu she'r Turkman adabiyoti tarixi kitobida Andalibga, boshqa bir manbada (Q.Tohirovning transliteratsiyasida qayd etilishicha, № 5176 raqamli bizga noma'lum qo'lyozmada bu she'r) Sayqaliyga nisbat berilishi qayd etib o'tilgan.

Qissaning inv № 487 qulyozma nusxasida 11ta g'azaldan 10 tasi Nasimiy tilidan, 1 ta g'azal Amir shoh obrazi tomonidan keltirilgan. Inv. № TIIS 28 nusxasida esa kiritilgan 16 ta g'azaldan "G'azali Nasab" bilan birgalikda o'nta g'azal Nasimiy tilidan berilib, bittasi Nasab, ikkitasi Saidi, qolgani Nasimiy taxalluslari bilan keltirilgan. G'azallarning 5 tasi: "G'azali Bibixonim", "Munojoti duxtar" va Amir og'asi tomonidan aytilib, ularning dastlabki ikkitasida maqta' qismida taxallus qayd etilmagan, Amirga tegishli g'azallarda esa Amir hamda Saidi taxallusi berilgan. Inv. № TIIS 28 transliteratsiya nusxasida Q.Tohirov "Nasab", "Saidi" taxallusli she'rlarni Sayqaliy qalamiga mansubligiga ishora qilganlar. SHunga ko'ra bu kiritma g'azallar Nasimiy obraziga muvofiqlashtirilgan bo'lishi mumkin. G'azallar mazmuni qahramonlarning syujet davomidagi ruhiy xolatiga muvofiq holda joylashtirilgan.

Asarda Nasimiyning g'orda yashab, faqirona kun kechirib yurgan kezlarida she'rlar bitganligi aytib o'tilib, ijodidan namuna sifatida "sig'masam", "bor edim" radifli g'azallari keltirilgan. Nasimiyning bizgacha etib kelgan ijodiy merosida ushbu g'azallar qayd qilingan [141, 96-97-b.], "Sig'masam" radifli g'azalning qissa varianti bilan she'riy to'plamdagi variantini yonma-yon qiyoslaganda, matniy tafovutlari borligi ayon bo'ladi.

Bu kabi radifli she'r Mashrab ijodida ham mavjud. Nasimiyning "sig'mazam" radifli g'azaliga Mashrab "sig'mamdur" va "sig'madim" radifli ikki g'azalini nazira tarzida yaratgan. "Bor edim" radifli g'azalida tasavvufiy falsafaga asoslangan fikrlar nazm etilib, ya'ni Ruhning azaldan mavjudligi va boqiyliqi, o'zining oshig'i oliy mavjudot - insonning yaratilishi, Haqqa darkorligi va Uni barhaq deyishi, Mansur Hallojning yo'lini tutishi oqibatida qozilarning unga jazo berishi bayon qilingan.

Asarning inv. №TIIS 28 qo'lyozma nusxasi so'ngiga kiritilgan "Yig'langizlar" g'azali va "Navbat siza etdi" muxammasi tasodif yoki biron bir maqsad natijasidir. Turkman olimlari bu haqida quyidagicha fikr bildiradilar: "Bu g'azal to'liqligicha "Nasimiy" poemasi oxirida keltiriladi. Chunki bu g'azal shuning kabi fojialarga bag'ishlab yozilgan elegiya bo'lgani uchun ko'chiruvchi uni "Nasimiy" poemasining oxiriga qo'shgandir. Yana ko'chiruvchi kotib bu g'azalni Sayqaliyning oti bilan bog'langan so'nggi ikki satrida uning nomi o'rniga Nasimiyni o'ldirgan Amir otli xonning otini keltiradi:

*Kutilmas bu Amir dunyoda g'amdin,
Nasab baxtiqaroga yig'langizlar."* [123, 5-b.]

Andalibning "Navbat siza etdi" radifli muxammasi asarga xotima so'z sifatida kiritilib, asarni mazmunan xulosalagan:

*Ibrat oling ey xalq jahondin hama ketdi,
Kim olama keldi hama armon bila ketdi,
CHin bandalari oxirat asbobin etdi,
Ogoh bo'ling charx burung'ilari ketdi,
Voqif bo'ling ahbobki navbat siza etdi.* [156, 157, 112-116-

b.]

Umuman olganda, qissalarda kiritma g'azallarning ahamiyati shundaki, ular qahramonlarning o'z-o'zini so'zlatish orqali xarakterini ochishdek vazifani o'tagan bo'lib, asar obrazlarining nutqlari sifatida ifodalangan. Bugungi kunda obrazlarning nutqi orqali ularning xarakterini yaratish mahorati alohida e'tirof etilayotgan bir paytda, bu mumtoz adabiyotdan hozirgi zamon adabiyotiga kirib kelgan o'ziga xos an'ana, usul ekanligi namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xalq kitoblari qatoriga kiruvchi xalq qissalari alohida o'ziga xos adabiy jarayonni o'tagan. Tadqiqotda xalq qissalarining bir tarmog'i - badiiy-biografik qissalarning shakllanishi, rivojlanishi, kompozitsion, poetik rang-barang qirralarini yoritishga e'tibor berildi.

Tarixda hayotlari davomida o'z faoliyatlari, ijodi bilan xalq xotirasida o'chmas iz qoldirgan kishilarning nomlari asrlar davomida yod etilib, xalq og'zaki ijodida ular haqida hikoyalar, rivoyat va afsonalar yaratildi. Keyinchalik badiiy so'z ijodkorlari bunday xalq siymolarini o'z asarlariga, qissa va dostonlariga bosh qahramon qilib kiritganlar. Ularning tug'ilgan davridan to umrining so'ngigacha bo'lgan ibratli hayotini ta'rifu tavsif etganlar. Ibrohim Adham, Said Nasimiy, Boborahim Mashrab kabi tarixiy shaxslar to'g'risida "Qissai Ibrohim Adham", "Qissai Said Nasimiy", "Qissai Mashrab" badiiy-biografik qissalari ijod qilindi. Bu tarixiy shaxslar faoliyati bilan bog'liq qissalarning bir necha variantlari bugungi kunimizgacha saqlanib qolgan. Ular sodda, hamma tushunadigan tilda, ishonarli tarzda yaratilgan bo'lsa, ayrimlari esa juda badiiy, mubolag'alarga boy bo'lib, hayotiy, tarixiy haqiqatni aniqlab olishda tadqiqotchiga ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'dirishi tabiiy, albatta. Tadqiqotning har bir bobida ushbu vazifalar imkoniyat darajasida alohida-alohida tadqiq etildi. Ishning eng muhim xulosalari quyidagilar:

1. O'zbek adabiyotshunosligida xalq kitoblari uslubida yozilgan asarlarni aniqlash, o'rganish, nashr etish ishlari o'tgan asrning 60-70-yillarida keng tus olgan. V. Abdullaev, N.Mallaev, V.Zohidov, T.Mirzaev, R.Jumaniyozov, H.Oqbo'taev, B.Sarimsoqov kabi adabiyotshunoslar bu yo'nalishda tadqiqot olib borganlar. "Xalq qissasi" va "doston" atamalari yaqin-yaqingacha lingvistik jihatdan parallel qo'llanilib kelingan. Ikkala janrda ham bir xil syujet asosida ijod qilish hollari mavjud edi. Adabiyotshunos olarimizdan N.Mallaev, F.Ravshanov kabilar adabiy dostonlar asosida ishlangan xalq qissalarini o'sha dostonlar bilan o'zaro muqoyasa etib, xalq qissalarining xususiy belgilarini aniqlashtirishga harakat qilganlar.

2. Said Nasimiy haqida xalq orasida saqlanib qolgan adabiy manba "Qissai Said Nasimiy" asarining yaratilishiga zamin bo'lgan.

3. "Qissai Said Nasimiy" ikkita syujetdan iborat: biri ikkinchisidan unib chiqqan. YA'ni avval Mansur Halloj bilan bog'liq

bo'lgan voqea ikkinchi voqeaga turtki bergan.

4. Said Nasimiyning badiiy tasviri (tashqi qiyofasi, fe'l-atvori, badiiy ijod sohibi ekanligi) bilan tarixiy haqiqat orasida uyg'unlik bor.

5. Asarda manoziblarga xos karomat bilan bog'liq qator manqabaviy lavhalar aks etgan. Ushbu lavhalardagi ramziy belgilarni teran anglash va sharh etish orqali bosh qahramonlarning ma'naviy ruhiyati, botiniy qiyofasi oydinlashtirilib berildi. Manqabaviylik xususiyat qissalarning asosiy negizini tashkil qilib, asarlarning badiiy jihatdan qimmatini oshirgan.

6. Tadqiqot doirasiga olingan badiiy-biografik qissalarda o'zbek folklorini tashkil etuvchi ertak, rivoyat, afsona, latifalarga xos belgilarni hamda yozma adabiyotning nasriy va nazmiy jihatlarini uchratish mumkin. Bu holat adabiy jarayonda janrlarning o'zaro bir-biriga ta'siroti natijasida rivojlanganligini ko'rsatadi. Qissalarga xalq og'zaki ijodiga xos "sandiqlik", "uchlik", "olma", "go'zalning sehrli surati", "g'ayritabiiy tug'ilish", "tush ko'rish", "davlat qushini uchirish", "sinov shartlar" kabi detal va motivlar kiritilgan. Yozma adabiyotga xos Olloh nomi bilan, oyatlarni aytish bilan boshlash, qur'oniy syujetlarni kiritish, qissa ichida qissani keltirish, qahramonlarning savol-javobini she'riy tarzda berish kabi belgilar

**Asiriy. "Said Nasimiy" qissa
(matn)**

Bismillahir rohmahir rohiym

Siposi beqiyos ul zuljalola,
Sitoyish benihoyat loyazola.

Vujudi vojib ul xalloqi olam,
Mirabbiy moliki arzu samo ham.

Yaratdi "kof"-u "nun" din jumla ashyo,
Baqudrat "kun" degach, bo`ldi huvaydo.

Hama olamg`a rizq-u ro`zi berdi,
Sherigi yo`qki o`zi yolg`uz erdi.

Aning amrida ma`dan bo`ldi ma`dan,
Bo`lur zohir yana torik-u ravshan.

Yaratdi botafovut jumla xalqi,
Kimi bad xulq kimi pokiza xulqi.

Kimini anbiyo-yu avliyolar,
Kimini zuhd-u obid, atqiyolar.

Kimi osiy, kimi kofir chu shayton,
Kimi mo`min mute qildi bafarmon.

Egam avsofida yo`qtur nihoyat,
Biza tavfiq andin ham hidoyat.

Durudi benihoyat Mustafog`a,
Muhammad afzali koni safog`a.

Yana avlod-u as`hobi tamoma,
Yana to`rt yori o`n ikki imoma.

Alarg`a rahmati haq ro`za bis bor,
Aliyum al-qiyoma barcha bisyor.

Ki andin so`ng qilay bir qissa og`oz,
Xudodin bo`lsa tafviq-u sarafroz.

Ki qolsun bizdin ul kim yodgore,
O`qug`on yod qilg`ay do`st-u yore.
Maqomoti Nasimiy shayxi Mansur,
Qilay nazm turki tilga san o`qiy ko`r.

Bor erdikim Misr shahrinda bir nur,
Azaldin avliyo ul oti Mansur.

Kichiklikda xudoyim xub yaratqon,
Ibodat toata marg`ub yaratqon.

Kecha-kunduz toatda qilib zor,
Xudoning ishqida tinmay u yig`lor.

Jahon ashg`olidin aslo g`ami yo`q,
Xudoning xavfidin zarra kami yo`q.

Oning bir singlisi bor erdi chun hur,
Ibodat ishi erdi ro`zi mastur .

Anol erdi oning oti bilinglar,
Ular uchun duo takbir o`qinglar.

Anol bir qiz edi chun mahliqoye,
Jamoli olamoro peshvoye.

Xudoning yodidan bir lahza xoli,
Emas albatta ul sohib kamoli.

Bo`lur chiltanlara soqiy kechalar,
Sharobi haq tahurindan icharlar.

Qo`shulub shul Anol chiltanlar ila,
Tong otquncha xudo yodini qila.

Karoil yotqonda Mansurni yoturib,
Ketar erdi ul anda yakka turub.

Belin sochbog`i birla bog`labon ul,
Solib yaktay bosha yakka kezar ul.

Ulusdin ongladilar oni ishin,
Oning ishi edi bul yozu qishin.

Gumoni bad bilan bir necha badxu,
Dedilar nosazo so`zlarni onsu.
Qilib tuhmat necha turluk qabohat,
Ihonatlar qilib qildi malomat.

Xudo ishqida Mansur zor yig`lab,
Oning o`ti bilan bag`rini dog`lab.

Oshuq o`ynar edilar necha go`dak,
Oshuq o`ynar edilar necha birdak.

Oshiq otin eshitib ishq ma`shuq,
Bo`lib g`olib oshiqlarni olib cho`q.

Qaradi bir so`ngakdur hech sir yo`q,
Bu go`daklardin unga bir xabar yo`q.

Otar erdi oni olib ilikka,
Xudodin jazbaye tegib o`ziga.

Bor erdi anda bir kanfiru badxu,
Chalar erdi ki charxin tinmayin u.

Banogah bir oshuq charxa chiqdi,
O`shul kanfir ko`zi Mansurg`a erdi.

Dedikim yaxshi javonmard yigitsan,
Anol singling ishini xub eshit san.

Qovushub bir necha barzangi birla,
Yurumish ul o`zining tengi birla.

Kechalar fahshi fohisha qilurlar,
Oning ahvolini olam bilurlar.

Agar erman deyursan yig`g`il oni,
Maning charximda bor oning yamoni.

O`zi ham avvali andak sezardi,
Xaloyiq og`zida ul so`z kezardi.

Bu so`zni chun eshitdi, bag`ri kuydi,
Hayoti bu jahondin ko`ngli to`ydi.

Oni ongdug`oli etdi iroda,
Tafakkurda bo`lib ul yaxshi zoda.

Kecha bo`lg`ach kesib bir barmog`ini,
Namak sefdi ko`rar deb o`tg`a oni.

Oning og`rig`i birla uyqu kelmas,
Bu Mansur sirrini hech kimsa bilmas.

Dedi Mansur Anol uyqulab yotibdur,
Anol uxladi deb xayol etibdur.

Bo`lib kech kundagi kechadin o`tdi,
Xayol etdi Anol Mansur yotdi.

Yerindan asta-asta turdi singli,
Tilab ul damda chiltanlarni ko`ngli.

Belin sochbog`i birla bog`ladi ul,
Boshina soldo yaktay tushti chun yo`l.

Keta boshladi yolg`uz roh birla,

Ko`nglida chiltani iloh birla.

Turub yerindin asta yurdi Mansur,
Yetay deb ortidin chun ayladi zo`r.

Qarosidan qarab yetmay izindin,
Xayoli xom etib elni so`zindin.

Yetushti bir tog`aki anda nogah,
Muhabbat birla chiltanlarki ogah.

Yorildi ul tog`a ichkari kirdi,
Bari chiltanlarga ta`zim qildi.

Olarining ortidan Mansur yetushti,
Bu chiltanlarga oning ko`zi tushtu.

Adab saqlab bilib turdi u yerda,
Adab shartin tutub har qaysi erda.

Tedilar anda chiltanlar Anolga,
Nega kech qoldingiz kim bu mahalga.

Anol aydi og`om uxlatqina kech,
Qolib erdim vagarna vajah yo`q hech.

Anolga dedi chiltanlar o`shul dam,
Og`omni uxlatibman deb yema g`am.

Og`ong sening bila birga kelibdur,
Eshikdadur senga qarab turubdur.

Dedi Mansur ul damda valiydin,
Valiykim bo`lmag`ay misli valiydin.

G`azal

Hajringda men besaru somon bo`layozdim,
Dil xastayu abgor,
Parvona bo`lib ishq o`tina ham kuyayozdim,
Yo mehnati bisyor.

Yurdim men o`shal bodi sabodek chaman ichra,
Vaslingni topay deb,
Hargiz nazari marhamate bo`lmadi sandin,
Chun zolimi jabbor.

Bag`rim tutashib yonadur o`tdek na qiloyin,
Dardimni davosin,
Dardi mani bechoraga darmon keturgil,
Ey sho`xi sitamkor.

Majnun bo`lib ul dashti biyobonda yurubman,
Hargiz ajab ermas,
Qon bo`ldi yuragim sani hajringda, ayo do`st,
Yo va`dayi diydor.

Ko`rdimki hama olam aro, topmadim oxir,
Sendek guli ra`no,
Bir g`amza bila qildi mani volai shaydo,
Jonim sanga qurbon.

Xurshid sifat sham`i jamoling tutashubdur ,
G`amdiyda ko`ngulga,
Har shomu sahar yig`lab ishim ohu fig`ondur,
Ko`yingda mani zor.

Mushtoqi jamoling mani sargashta-u hayron,
Ey yori vafodor,
Qilsang nazare Nasimiyg`a lutfi inoyat
Ey lola uzorim.

Anol chiqdi eshikka ko`rdi oni,

Olib ichkari kirdi ul zamoni.

Salom ila olarg`a qildi ta`zim,
Javob oldi alarkim keldi takrim.

Qo`pubon oldi avlim ichra finnur,
Sharobi haq tahuri qildilar dur .

Shu soatda Anol kezdurdi kosa,
Gahi so`l yona berdi gohi rosa.

Alar dedi Anolga, ey hasiba,
Og`ongga kosa bergil bir nasiba.

Anol aydi agar bersam o`shul kas,
Tugal bir kosani ko`tora bilmas.

O`zi ichdi so`nginda qoldi bir oz,
Ki bir qultimcha xush berdi anga boz.

Keturib berdi og`osin qo`lig`a,
Olib ichdi qaramay o`ng so`lig`a.

Chu bo`ldi masti lo ya`qul o`shul dam,
Yiqildi yotdi lahza ul mukarram.

Zamondin so`ng bo`lub devona majnun,
Anol haq dedi yo`lg`a tushdi ul kun.

Ko`zi oqi qarorib rangi so`lib,
Tiliga kelgonin der ul yugurib.

Ayirmas kufr ila iymon so`zini,
Gahi kufr elidin aylar o`zini.

Anol haq der manol haq der mudoma,
O`qub alfoza ko`r ul subhu shoma.

Der alfoza ul og`zini ochib,
Ko`firtib og`zini ko`fikni sochib.

Qayu yerdaki mullolar chu ko`rdi,
Bu so`zni aymog`il deb oni urdi.

Olar urg`on sayin bu qildi takror,
Analhaq deb yurudi ko`cha bozor.

Eshitmas tinglamas mullo so`zini,
Gohi kufr ahlidin aylar o`zini.

Bu so`zni aymog`il deb qozi mufti,
Mudarris muhtasib ta`zirin aytdi.

Necha yo`l qildilar ta`zir bisyor
Alarning aytg`oni hech qilmadi kor.

Taqi qozi va mufti xon qoshig`a,
Borib ta`in qildi xon hazratig`a.
Bo`lubdur munda bir devona paydo
Qilur alfozi kufrin huvaydo
Oni o`lturmaguncha oni qo`ymas (24-bet)
Necha ta`zir qildiq or qilmas
Rivoyatlar yozibon benihoyat
Hadisi mo`tabar ham necha oyat
Salaflardin rivoyat qildi vofir
Bu so`zlarni desa kim bo`ldi kofir
Qilib tavba so`zindin tonmasa ul
Tutarlar ham solurlar bo`ynig`a g`ul
Agar oning bilan ul yonmasa bil
Uqubatlar bila oni qilib qatl
Xudoning qavli payg`ambar so`zi bu
Yana ajmo`i ummatlar so`zi bu
Muni shar`i sharif ila tutinglar
Shahar o`rtasida bardor etinglar (25-bet)
Eshitib oni sulton hukm qildi
Oni jallodlar tutg`oli bo`ldi

Tutub bo`ynig`a g`ul oyog`ig`a zanjir
Solib shoh oldig`a keldilar oxir
Ko`ring shoh oldida aytur analhaq
Taqi shah oldig`a keldilar ul xalq
Bu so`zni dedi kofir bo`ldi mutlaq
Yana qilibon ihtisob ul sulton
Bayakbor bo`lmag`ay bu so`z qabob ul
Dedi qozi va mufti sharh zohir
Bu so`z birla bo`lur albatta kofir
Buyurdi shoh tuting bozora elting
Ki ondin o`tkaribon dora elting
Ki ondin so`ng o`zin dora osingiz (26-bet)
Ki avvalda oning terin so`yingiz
Tutib dora olib bordilar oni
Egildi dor oni ko`rgan zamoni
Dedi ul hol tili birla analhaq
Ayo nodonlar haq sun`ina boq
Tutub jallodlar kim dora osdi
Itik xanjar qo`yub bo`ynig`a bosdi (28-bet)
Xudoning amri birla dor osmay
Ituk xanjar oning tilini kesmay
Ki yeti kecha kunduz turdi dora
Tilidadir analhaq ko`ngli pora
Yeti kun turg`on ila o`lmadi hech
Tanobi dorni ko`bkim qildilar pech
Yana shahga dedi qoziyu mufti
U shohning oldida onlar yer o`pdi
Tedilar podshoh o`lmadi ul
Ul ekan sehru jodu topdi bir yo`l
Shariat birla zohir o`ldi kofir
Uqubat birla shohim oni o`ltur (29-bet)
Buyurdi shoh ketur darvozag`a deb
Solib sudrang oni chun bo`ynig`a ib
Oni darvozada bardor etinglar
Osilg`on yerida sangsor etinglar
Uring sangsor ani ey ayyu hannos
Ki bo`lsa ushbu yerda om ham xos
Urung sangsor ango har kim ketarsiz

Ki har yona bu yerdin kim o`tarsiz
 Ki har kim hukmi shohdur ondin o`tdi
 Onga toshu kesakni otdi ketdi
 Onga kor etmadi ta`sir kesaklar
 Ki bo`ldi misli ko`hdek yo`lni beklar
 Oning parvoyi yo`q otg`on kesakdin (30-bet)
 Ziyon yetmas anga o`tmas so`ngakdin
 Banogoh shayx Zunnun ondin o`tdi
 Ki shoh amri deb ul bir tosh otdi
 Rivoyat ba`zidin ul shayxi Zunnun
 Qo`lida bir gul bor erdi ul kun
 Oning birla oni urdi bu sarvar
 O`shul holatda Mansur zor yig`lar
 Dedi ul shayx anga ne bo`ldi Mansur
 Ulus otar kesak toshlar qilib zo`r
 Olarg`a iltifot etmay turursan
 Ki man bir gulni otg`och oh urursan
 Dedi ul shayxg`a ul dam zor Mansur
 Maning holim siza kim erdi mastur
 Olarning otg`onidan hech ziyon yo`q
 Maning holim bilar san hech gumon yo`q (31-bet)
 Sizing otg`oningiz bizga pichoqdin
 Qatig`roq tegdi urg`oni tayoqdin
 Dedi Mansur yig`lab zor Mansur
 Muborak senga bo`lsun dor mashhur
 Sening bo`lsun nigohgoring xudovand
 Bu ishdin bo`lma g`amgin balki xursand
 Dedi Zunnun anga ul damda piri
 Ki mushkul tushsa sanga dastgiri
 Tedi onga xudoyim yoring o`lsun
 Muboraklar sanga doring o`lsun
 Bo`lib alqisa yeti kunda bardor
 O`tan kechon u yerda qildi sangsor
 Anolhaq derman alhaqdur hamisha
 Oning parvoyi yo`q qilg`on bu isha (32-bet)
 Tilindin qo`ymas aytar so`zini
 Chunin vosil qilur haqq`a yuzini (33-bet)
 Yana bo`lmadi deb qoziyu mufti

Boribon shoh oldida yer o`fti
 Bu qinliq birla o`lmadi bu sohir
 Shariat birla ul mashhur kofir
 Shahim o`lturmasang tongla tutilding
 Agar o`ltursang oni san qutilding
 Dedi bo`ynig`a oni if toqinglar (35-bet)
 Agar ul o`lmasa o`tg`a yoqinglar
 Yig`ishturub necha ulug` o`tunni
 Havo uzra chiqordilar tutunni
 O`rabon qoqarog`a otdilar o`tg`a
 Dedi ibrat o`lsun oshnoyu yotg`a
 Kishi kofir bo`lur oning jazosi
 Osib dora o`ta yoqmoq sazosi
 Bu ishlarni bilib avvalda Mansur
 Dedi Zunnuni misri ma`dani nur
 Meni o`tg`a yoqib kul bo`lg`animda
 Kulumdin bir ovuch ol ul zamonda
 Tutar to`fon kabi bu shahrni suv
 Oni bog`larg`a ojiz bo`lsa har ku
 Necha lashkar bilan xon jon chekarlar (36-bet)
 Oni qaytara bilmay qon yutarlar
 Ki oxir charlatur har kim bu suvni
 Agar qaytarsa bog`lasa bu yo`lni
 Xazinamni ochib man mol bisyor
 Berurman ul kishiga oxiri kor
 Kulumdin bir ovuch sol oldig`a bas
 Ketar qaytar bu suvlar bo`lubon pas
 Olursan anda moli benihoyat
 Necha kunlar sang obo`lg`ay kifoyat
 Yo`q ersa bu tengizga g`arq o`lurlar
 Ulug` kichik tamomi g`arq o`lurlar
 Yamonlar shumlig`idan qon ichurlar
 Yamon af`ol chun bad ro`siyohlar
 Kechurdumman xudoyim ham kechurgay (37-bet)
 Oning boshida mehnatni qochurg`ay (38-bet)
 Esiz Mansurni o`tg`a otdi ul el
 Yonib kul bo`ldi Mansur bir necha yo`l
 Olib Zunnun Misriy bir ovuch kul

Yonida saqladi aylab tavakkul
Xudoning qudratidan qo`pdi bir yel
Oning orqasidan jo`sh ayladi sel
Misr shahrini tutdi seli g`arqob
Necha lashkar bila shoh bo`ldi betob
Ilojin tobmayin bechora bo`ldi
Tengiz dardi bilan ovora bo`ldi
Ki oxir jar chaqirtib har kishi huv
Tengizni qaytarib nest aylabon suv
Beroyin benihoyat mol bisyor
Eshitdi onda Zunnuni neku kor (43-bet)

Borib bir necha kul oldig`a soldi
Ki qaytib ul tengiz bir damda ketdi
Olarg`a berdi shoh ko`p mol behad
Agar yesa tuganmas necha muddat
Bularni saqlamay ko`b benavog`a
Ulashturdi necha miskin gadog`a
Qilib Mansurni ko`b turluk duolar
O`qurdi fotiha aylab sanolar
Xudoning qudratidin ushbu daryo
Bo`lub girdob kul birla bahar jo
Sado aylab analhaq der bu Jayhun
Biroz kul aylanur chun charxi gardun (44-bet)
U gardun kul oqib bir necha yurdi
Ki oxirda oqib bir jo`ya kirdi
Xalab shahrinda shohning bog`ina ul
Oqib bordi topib ul o`zina yo`l
Bor erdi shohning bir kenja qizi
Ibodatda edi ul shabu ro`zi
Banogoh bog`a bormish ne kuxo`
Ki ko`rdi aylanur ovoz ila suv
Taajjubg`a qolib erdi munga qiz
Tutub muni kelinglarkim ko`ray biz
Necha jahd ayladilar bu kanizlar
Yana qo`llar uzotib jumla qizlar
Tuta bilmadilar ushbu ko`fukni
Bu qizlar oldig`a soldi silukni
Banogoh keldi bu qizning qoshig`a

Ne ishlarni solur tangri boshig`a (45-bet)
Boturub barmog`in og`zig`a soldi
Anolhaq deb u suv ichkari bordi
Qilib bir necha sayr ul bo`stoni
Yonib uyiga bordi ul ravoni
Oning ichiga ul suv bo`ldi vosil
Xudoning qudratidin bol`di homil
Qaborib qorniga hotir anosi
Bu ishni onglabon so`rdi onosi
Dedi qizman sayr etib bog`a bordim
Suv uzra oylanur bir narsa ko`rdim
Banogoh oldima ul keldi tutdim (46-bet)
Alimga oldimu og`zimg`a yutdum
Man andin o`zga narsa ko`rgonim yo`q
Oning yaxshi yomonin bilgonim yo`q
O`shul kundan beri man muftalog`a
Bu mushkul ish tushib qoldim balog`a
Anodin koshki bo`lmag`oy erdim
Muningdek ishni ko`rmag`oy erdim
Anosi eshitib ul mojaroni
Otasig`a qilib bir-bir bayoni
Atosi ham aning fikrinda bo`ldi
U qiz tun kun xudo zikrinda bo`ldi
Yetib oy ila kuni qorni qabordi
Oning qayg`usidin rangi sarardi
Otasi onasiga dedi ey jon
Bu isha aylali emdi na darmon
Agar jonday qizimdur ko`z bila qosh (47-bet)
Bu ish bo`lg`usi oxir olama fosh
Nechuk el og`zini man beklagayman
Bu noqisni nechuk man saqlag`ayman
Shahrlar qopusin bog`lasa bo`lur
Ichinda elini saqlasa bo`lur
Ulusning og`zini beklasa bo`lmas
Yoshurib ichida saqlasa bo`lmas
Masaldur er nadin mashhur erdi
Og`izdin chiqdi olamg`a yoyildi
Nedin yoyilibon ahli duog`a

Masaldur jovur ulustin shoha
 Deyurlar shoh qizi o`ynash etibdur
 Oni afsonida shoh berkitibdur (48-bet)
 Iloji ne bo`lur otosi oning
 Mening qizim seningdur sevchi joning
 Xaloyiq oldida sharmanda bo`ldum
 Bu ish dardi bila darmonda bo`ldim
 Agar o`ltursang oni xuni nohaq
 Tutar bizlarni oxir dunyoda haq
 Kengashub eru xotin birla yolg`uz
 Orasida bular ham bor ul qiz
 Sabohda podshoh usta chaqirdi
 Ulug` sanduq menga qil deb buyurdi
 Yasab kelturdi anga mum surtub
 Ulug` eshiki bor ustini urtub
 Ochibon ko`rdilar bir katta sanduq
 Oning ichiga soldi obu ozuq
 Kechasi kelturdi tengizga
 Vidolashib ota ona bu qiz ila (49-bet)
 Xudog`a topshurub tengizga soldi
 Ato onosi yig`lab anda qoldi
 Keturub soldilar tubsiz tengizga
 Tushubdur qoti mushkul kun bu qizga
 Der edi ey sabobaxsh charog`im
 Gulim bog`im bolam raf`i dumog`im (50-bet)
 Kelib o`lturdilar hech ko`rmogondek (52-bet)
 Muningdek ishni hargiz qilmogondek
 Valekin ichidin yonib tutashib
 Firoq o`ti olarg`a haddin oshib
 Vale sanduq oqib suvda shabu ro`z
 Ichinda qiz jigarday qon dilso`z
 Gahi ostin gahi ustun boradur
 Onga ham kechayu kunduz qarodur
 Ko`rinmas oyu kun yulduz ko`zina
 Ketar o`zdin kelur gohi o`zina
 Necha kunlar oqib Bag`doda yetdi
 Banogoh bir baliqchi oni tutdi
 Ki baliq ovlab yururdi nogoh ul

Tengiz o`rtasida sandiqni ko`rdi
Kema bilan olib chiqdi qirog`a
Suyunib oldiyu ketdi qarog`a
Bu sandiq ichida bir o`g`li bo`ldi (53-bet)
Jamolidin bu sandiq nura to`ldi
Izim izni bilan ul qiz ko`fikni
Yutub erdi ko`tardi ushbu yukni
Bolasi ham oning o`ldi og`izdin
Bu sandiq ichra to`lg`odi qizdin
Borib uyiga ochdi ko`rdi bir hur
Yoninda mohivash o`g`lon bir hur
Chiqordi so`radi ahvolin oning
Tarahhum birla onlab holin oning
Bu ham qildi muayyan sarguzashtin
Xabar berdi onga bul yozu qishtin
O`shuldam xotinining rangi so`ldi
Tutub to`lg`og`i oning o`g`li bo`ldi (54-bet)
Amir qo`ydi oning otin otosi
Nasim qo`ydi muning otin anosi
Ko`kaldoshdi qo`shulub ikkalasi
Kecha kunduz qilib parvo anosi
Emaklab o`lturub yurub yugurib
Hamisha ikkalasi birga yurub
Onasini qiz o`kundi baliqchi
Yo`q erdi misli ul ham xushqiliqchi
Xudoyim moliga berdi barakat
Biturdi rizqini qilmay harakat
Bu o`g`lonlar yetushdi yetti yoshg`a
Sevar erdi baliqchi boshg`a-boshg`a
Ne topg`onin dukubon to`y qildi
Bu ikkisin kesib obro`y qildi
Yurarlar o`ynabon bu ikki o`g`lon
Nasim aytdi Amira ey inim jon
Bu Bag`dod shahrina sen xon bo`lursan
Siyosatlig` ulug` elga buyursan (55-bet)
Mani sangsor etib ham dora osib
So`yorsan so`ngra terim yerga bosib
Terimgatiqdurub somoni bug`doy

Osib darvozada o`n kuncha turg`ay
Amir aytur ayo jonim og`omsiz
Yamon yuru qilibon yema g`am siz
Agar man shah bo`sam birga surali
Hama Bag`dodni man birga ko`rali
Bu na so`z dur deding jonim turg`onim
Sanga bo`lsun fido bu molu jonim
Nasim oyurina yana devona bo`lg`um
Xaloyiq ichra man afsona bo`lg`um
Bo`lib xon amring ila o`lturursan
So`yib terima somon tiqdirursan
Osib darvozada uch kun terimni (56-bet)
Senga oydim bo`lujoq bo`larimni
Amir ont ichib oydi ey Nasimim
Erursan sen mening jonim habibim
Izimni amri birla xon bo`lsam
Bu Bag`dod shahrining sultoni bo`lsam
Sening birla ikov birga ko`roli
Uluslar borini birga so`roli
Qilib ko`b ont shartu ahdi paymon
Nasim aytur onga ul so`zni haryon
Baliqchi berdi mullog`a bularni
O`qutur bo`ldi mullosi olarni
Amira o`rgotib berdi saboqni
Ki avvalida aytib zikri haqni
Yozib taxtag`a abyatdin necha xat
Ki andin so`ng Nasiba keldi navbat
O`qub avvalda ul nomi xudoni (57-bet)
Ilmga aytibon zikri sanoni
Tiliga joriy qildi ul alifni
O`qutmoq uchun ul damda Nasabni
Nasab alif dedi onga barobar
Desa mullosi "be"ni dedi yaksar
Necha takror aytib qildi ado
Nasim na der "be"ni qildi ziyoda
Gijalab desa demas ul Nasimiy
Alifdin o`zga be tamisni jimiy
Nasim hargiz demas urdi yuziga

To`lub xunobadek yoshi ko`ziga
Dedi mullog`a o`ltursang o`zimni
Demasman hech ki ul ayg`on so`zingni
Kerakmas ul manga ta`limi xoning
Manga o`qut agar bilsang Qur`oning
O`qu bo`ldiki mullo anda Qur`on (58-bet)
Ochib Qur`on o`quy debon bu o`g`lon
Dedi ul dama ma`nisin o`qutg`il
Ki ondin so`ngra ul xatlarni tutg`il
Kelibon qahri mulloning u so`zga
Necha marotaba shofot urdi yuziga
Nasab oydi kishi ma`nini bilsun
Va gar ma`nisi yo`q xatni na qilsun
Dedi bir necha tafsir anda ul on
Ko`rib oni bu mullo bo`ldi hayron
Ki ondin so`ng ango mullo o`qutmay
O`z oldiga qo`ybordi bekitmay
Kelib ketib yurur ham hurmat etib
O`qumas anda lekin taxta tutub
Oning mullosi ko`rub bir kecha tush
U tush birla oning ko`ngli bo`lub xush
Tushinda maktab ichinda bir daraxti
Ko`korib nurbar ko`plarga yoxti (59-bet)
Erur bo`yi oning misli chinori
To`la oltun kumushdin shoxalori
Oning yaprog`lari la`li zabarjad
Shakardin mevalari anda behad
Uyondi bu na tush chun bo`ldi hayron
Bu tush shukronasi chun qildi ehson
Banogoh keldi maktabga bir abdol
Munga dediki ravshan aylayin hol
Tushini qildi bir-bir anga taqrir
Degay deb bu tushima yaxshi ta`bir
Dedi devona mullog`a bir o`g`lon
Bu maktabda valiydur bil oni son
Yig`ushtur borisin bir yerga oni
Bilay desang valiyni san bu zamoni
Berib har birisiga bir pichoqni

Yana har birina ber jujokni (60-bet)

Xudoyim ko`rmagan yerda bularni
So`yunqlar deb ham alarni
Qayu ko`dak u jo`jakni so`yodur
Qayu so`ymas bilgil avliyodur
Bu mullo jam`etib jumla ko`dakni
Berib har birisiga bir jujakni
Pichoq berib buyurdi har biriga
Sinayin valisin bitloy ki nogo
Xudoyim ko`rmagan yerda so`yinglar
Vagarna so`ymayin tirik qo`yinglar
Olib har qaysisi bir joya keti
Xudoy ko`rmas bu yer deb uya keti
Biri dahlizda birisi uyda
Biri tuqurtqada birisi jo`yda
Birisi solmada ko`prik taginda
Biri uy toshida biri ichinda
Borisi so`yibon olib keturdi
Bu mullo buyruqin barjo keturdi
Magarkim kelmadi yolg`uz Nasim ul
Balandu past yerlarni kezib ul
Dedi mullo bu o`g`lonlarg`a oni

Na bo`ldikim Nasim kelmadi qani (61-bet)

Olar aydiki devona bo`lubdur
Qo`linda bir jo`jik pichoq tutubdur
Nasimiy so`ng kelib ma`yus turdi
Na bo`ldi deb ango mullosi so`rdi
Dedi haq ko`rmagan yer topmadim man
Balandu pasta istap topmadim man
Na yerga bordim ersa tangri hozir
Ki topmay istadim ul yerni nozir
Gumon etdi bu mullo shul valiydur
Tamom o`g`lonlaring avvalidur
Yana bir necha kundan so`ng ul abdol
Yetib keldi bu maktabga o`shul hol
Tedi bildingmu mullo ul valiyni
Tavof ettingmu tutubon alini

Dedi mullo gumon ichra qilibman (62-bet)

Nasimiyni vali anglab turubman
Dedi devona mullog`a u yerda
Bilay desang nishonasin bu yerda
Buyur o`g`lonlar o` tun juflasunlar
O` tunlarini juflab uflasunlar
Qayuning o` tini o` tsiz yonadur
Yaqin bil ul o` gloni avliyodur
Buyurdi mullo o` glonlarg`a o` tin
Yig` ishturg` il keraktur bizga butun (63-bet)
Yoyildi har birisin bir tarafg`a
O` tun juflab ketardi maktab ichra
Dedi mullo oni fuf deb yoqinglar
Yonarkan kimni o` tini topinglar
Tutub pefukmani puf dedi chandon
O` tunni hech yoqa bilmas bir o` g` lon
Nasim neshlab yurubdur dedi mullo
Dedilar ul qo` shulmas bizga aslo
Yug` ib bir oz o` tun balchig`a bulg` ab
Urar suvg`a oni bir necha to` lg` ab (64-bet)
Bolalar oni turg` onda yomonlab
Nasim keldi o` tunni loya bulg` ab
Dedi mullo onga yoqg` ilki uflab
Nasim ham og` zig` a tutib kuf aylab
Chiqib bir parcha o` t lovlab tutashdi
Oni mullosi ko` rib aqli choshdi
Zamondin so` ng kelib hushina mullo
Yiqildi oyoqina tedi ey vo
Tedi oting Nasimiy bo` lsun ey jon
Seni yo` lingda ming jon bo` lsa qurbon
Yaqin bildim payambar naslidansan
Valiylar afzalisan aslidinsan
Mashoyix sarvari Halloji Mansur
Oningdek erdin bo` lg` on erur nur
Dedi ma` zur mullom bizga ruxsat
Bering ruxsat bizga oshkor o` ldi holat
Harom o` ldi biza ushbu makonlar (65-bet)
Siza yo` l qutlug` u bizga yoronlar
Debon huv deb yo` lg` a kirdi shul zamone

Bo`lib devonavash kezdi jahone
Qilurlar ba`zi roviydin rivoyat
Quloq solg`il eshitgil to bag`oyat
Kelib mullog`a xotuni bir o`glon
Bering tandura o`t yoqsun o`shul on
Dedi mullo Nasimig`a bor ey jon
Borib tandura o`t yoqg`il farovon
Kelib bu ham solib ikki oyog`in
Yoqa boshladi tandur ichra soqin
O`zi faryod etib o`qub g`azalni
O`tur erdi ko`rib ay bu holni
Tanura yoqmadi deb bu o`tunni
Oning chun ko`rmadi o`tun tutunni
So`ka boshladi necha lafzi g`ichlan
Urarg`a keldi oni bir yig`ochlan
Ko`zi tushdi tanura o`t lovullar
Oning ikki oyog`idin oluvlar (66-bet)
Qizarib misdayin onda tanuri
Urar shu`la kishi yuzina nuri
Bu holatni ko`rib yugurib xotun
Yetushdi mullo yonig`a jigar xun
Dedi mullog`a bu sirni sarosar
Dedi bul ham muni bilgan barobar
Seni bilsun bu holni anglasun deb
Bu o`g`londin chu g`ofil bo`lmasun deb
Banogoh bo`lmasun taqsiri nuqson
Valiyi haq erur beshak bu o`glon
Borib tushgil oyoqig`a zamoni
Kelib rahmi kechurgay shoyad oni
Yugurib keldi tushdi oyoqig`a
Hijolatdin ko`targan tayoqig`a
Nasim aydi ko`targil bosh otamsiz
Kechuring har na taqsirimni ham siz
Kechurdim gar mango yuz muncha so`ksang
Urib boshim yorib qonimni do`ksang (67-bet)
Kishining bir anosi ildizidur
Bihillashmoq onga dil qayg`usidir
Bering ruxsat duo aylab ochib qo`l

Muborak sizga uy qutli biza yo`l
Olib fotiha huv deb kirdi yo`lg`a
Yugurib gohda sog`u gohi so`lg`a
Bo`lib cho`llarda vahshiylarga hamroh
Qo`shulub qurt qushg`a yurdi birgo
Qayu kiyik qulon qurtlar yarosin
Boqar emlar edi aylab duosin
Tushar gohi oshog`a goh balanda
Yakandin egniga kiygoni janda
Gohi kelib o`zina gohi bexush
Gohi alfozi kufr aylab gohi xush
Necha yillar bo`lib cho`llar makoni
Chu Majnun vahshiylar birla ravoni
Debon ul shahsuvori qoba qavsayn²⁷ (68-bet)
O`qudi bu g`azalni gavhari ayn.
G`azalni benihoyat aytib onda
Uni sig`mas jahon ichra kazanda
Yozib bir nechasin tashladi g`ora
Ki qolsin do`stu yora yodgora
Izidin izlab-izlab bir nechani
Topib mastur sahfa aylab oni
Oni ham qildilar daftar kitobi
Ki shoyad bo`lg`u deb bizga savobi
Biz andin bu risola ichra bir oz
G`azallarni solib qilduq bu dam soz
Birisi bu erur ey tolibi roh
O`qug`il yaxshi ko`ngling birla tinglo
G`azalni benihoyat aytib onda
Uni sig`mas jahon ichra kazanda
Yozib bir nechasin tashladi g`ora
Ki qolsin do`stu yora yodgora
Izidin izlab-izlab bir nechani
Topib mastur sahfa aylab oni
Oni ham qildilar daftar kitobi
Ki shoyad bo`lg`u deb bizga savobi
Biz andin bu risola ichra bir oz
G`azallarni solib qilduq bu dam soz

²⁷“Layli va Majnun” dostonidan bir parcha keltirilgan.

Birisi bu erur ey tolibi roh
O`qug`il yaxshi ko`ngling birla tinglo (69-bet)

G`azali Nasimiy

Ikki jahon manga sig`ar man bu jahona sig`masam
Gavhari lomakon manam man bu makona sig`masam

Arsh ila farsh kof nun manda bo`lur jumla junun
Kel so`zingni uzotmakim sharhu bayona sig`masam

Kavnu makondur oyatim bu lomakonda turbatim
San bu nishonda bil mani balki nishona sig`masam

Ham sadafam ham injuyam hashru sirota ganjiyam
Muncha qamug`u raht ila man bu do`kona sig`masam

Ganji nihon manam ulush ayni nihon manam ulush (70)
Gavhari kon manam ulush bahrilakona sig`masam

Garchi muhit a`zamam garchi miskin odamam
Dard ila kavnu kon manam man bu bayona sig`masam

Jon ila ham jahon ila dayr ila ham zamona ila
Gavhari lomakon manam dahr zamona sig`masam

Zot ila ham sifat ila qurt ila ham barot ila
Gul shakarim nabot ila pista dahona sig`masam

Toza baton shajar manam hirqa jakon hajar manam
Kuyan o`ting zaborasi man bu zabona sig`masam

Zarra manam kumush manam chor ila panju shash manam
Vahdati kul bayon ila man bu bayona sig`masam

Garchi bu kun Nasimam hoshimam ho Quraysham ho
Mandin o`lurdir oyatim oyat mana sig`masam (71)

Alqissa Nasimiyning tuvg`on inisi boshim kal bo`lib necha kunlar boshina sho`ra bosib dardiga davo topmay oxir ul Amir o`tunchilikni ixtiyor qilib o`tin toshib sotar erdi. Necha vaqtdin so`ng Xudoyi taolo anga martaba podshohlikni berib davlat qushi boshiga qo`nib shoh bo`lg`oni bir necha nazm birla

Amir kalning so`zin endi eshitgil
O`qubon qissasin hadina yetgil
Amir kal erinib o`tin toshurdi
Na yerda bo`lsa boshini qoshurdi
Eshoga yuklab o`tun sotar erdi
Kuni avqoti ondin o`tar erdi
O`lub erdi otosi bor erdi onosi
Kunin ko`rar erdi bu ikkalasi
O`lub Bag`dod xoni taxti xoli
Bo`lib bekor bo`idi baytu moli
To`ning bor edi to`qson yamog`i
Yo`q oning dunyodin ko`ksinda dog`i
Olarining rasmi erdi bu zamonda
Uchurur erdilar davlat qush anda
Agar ul qush qo`nor kimga boyakbor
Qilur erdilar oni shohi muxtor (72-bet)
Shahriga chor chorlatdi chiqinglar
Bu qush kimga qo`nar barcha ko`ringlar
Ulusning barchasi bir yerga chiqdi
Yasanib ham tuzanib qushg`a boqdi
Kelib kal bosha qushi qo`ndi oni
Tegib boshig`a tirnog`ini qoni
Boshim-boshim debon yig`ladi ul dam
Kulushdilar qoshida turqon odam
Chofushib keldilar beklar mujammal
Kima qo`ndi deb ko`rdi bar kal
Ki eski bo`rki, to`ni egnida pora-pora
Boshining porasi qong`oqli yora
Oning sosig`idan soz etdi beklar (73-bet)
Bu qushning fe`li ozdi dedi beklar
Sabo bo`ldi yig`ildi jumla xalqi
Olib ul qush baland pasta tamomi

Yubordi keldi kal boshig`a qo`ndi
Boshim og`ridi dedi kal o`landi
Yana bo`lmadi qaytinglar jamoat
Oning chun ushbu kunda yo`qdi soat
Sabo ertong bilan jumla keloli
Na bo`lsa tangri hukmini ko`roli
Bu kun qaytib yana ertong yig`ilib
Yetushdilar jamoat jam bo`lib
Yana yubordilar davlat qushini
Tamomi tutdilar anga boshini
Uchubon davr etib ul kalga qo`ndi
Bu yo`l ham boshim dediyu ovundi (74-bet)
Bular ham dedilar taqdiri jabbor
Bo`lubdur biz qilali shohi muxtor
Etibon ittifoq ul el tamoma
Oni Bag`doda eltdilar chanona
Rivoyat qildi ondin ba`zi roviy
Yoyildi olama chun bo`ldi joviy
Xalab shohi qizi ichdi ko`fukni
Qabardi qorni ul ko`tardi yukni
Ani taftish etib so`rdi anosi
Banogoh bo`lmasun bu so`z xatosi
Kengoshib beklari andisha qildi
Bu beklar bir ish anga pesha qildi
„Aning ustunda bir ikki kishi qo`y
Bu ishdin gar topay der bo`lsang obro`y
Agar kufuk bo`lan qorni qaborib
Balosi bo`lsa ko`rung jumla borib
Ki tavg`on qornidin taqdir haqdin
Ango zeroqi kirmish ul tamoqdin
Balosi bo`lsa gar mu`tod birla
Giriftor ul yamonliq od birla
Bu so`z birla qo`yub necha mav kul
Yetushdi ul qiza ham vaqti homil
Urung sangsor yoxud aylang oni
Boqing ko`rung ki ul tavg`on zamoni
Tug`or vaqti oni to`lg`og`i tutdi
Nechuk bo`lg`oy debon xunoba yutdi

Yig`ildilar hama beklar zamoni
Nechuk tug`ar debon ko`rmakka oni
Xudo sun`i bilan ochib og`izdin
Bir o`g`ul bo`ldi oydek bu qizdin
Ani ko`rdi hama beklar zamoni
Bu qizg`a berdi tangri neki joni
Suyinchilab borib ul xon bekka
Tavallo sizlar oning emdi munga
Xudoni qudrati birlan bu qizdin
O`g`il bo`ldi qarab turub og`izdin
U xonning xotuni ham yuklik erdi
O`shul kun vaqti yetib o`g`li bo`ldi
Amir atodi o`g`lini o`zining
Nasimiy qo`ydi o`g`lini qizining
Bu ikki o`g`lini aylab ulug` to`y
Yig`ildilar jamoat ko`chayu ko`y
Hama xursand xurram shod bo`ldi
Xalab shahri yana obod bo`ldi
Boqib doya bular yetdi kamola
Yetishib to`rt beshu olti sola
Nasimiy(a) har zamon der erdi doyi
Yetushur sanga bu otongni joyi
Xalabni shahriga erka bo`lursan
Otangni o`rnig`a sen xon bo`lursan
Tiqib somon terimga meni so`yib
Olib dfarvozani ustiga qo`yib
Siyosatlar xaloyiqqa etarsan
Maning boshimg`a oxir san yetarsan
Qarindoshmiz ikimiz birga tavg`on
Amir aytur ne so`z dersiz ayo xon
Nasim aytur meni qo`ydek so`yorsan
Terim darvozada osib qo`yorsan
Amir ont ichar erdi onda chandin
Qilib kunda ikovlon ahdu paymon
Nasimiy bo`ldi andin so`ngra abdol
Arodi kechdi necha mohu ham sol
O`tib bir necha kundin so`ngra ul xon
Amirni qildi shoh o`rnig`a sulton

Amir mindi adolat taxtig`a niz
Qayu munhi degandin qildi bar riz.
Etibon ittifoq ul el tamoma
Oni Bag`doda eltdilar ravona
Rivoyat qildi ondin ba`zi roviy
Yoyildi olama chun bo`ldi joviy
Xalab shohi qizi ichdi ko`fukni
Qabardi qorni ul ko`tardi yukni
Ani taftish etib so`rdi anosi
Banogoh bo`lmasun bu so`z xatosi
Kengoshib beklari andisha qildi
Bu beklar bir ish anga pasha qildi
„Aning ustunda bir ikki kishi qo`y
Bu ishdin gar topay der bo`lsang obro`y
Agar kufuk bo`lan qorni qaborib
Balosi bo`lsa ko`rung jumla borib
Ki tuvg`on qornidin taqdir haqdin
Ango zeroqi kirmish ul tamoqdin
Balosi bo`lsa gar mu`tod birla
Giriftor ul yamonliq od birla
Bu so`z birla qo`yub necha mav kul
Yetushdi ul qiza ham vaqti homil
Urung sangsor yoxud aylang oni
Boqing ko`rung ki ul tuvg`on zamoni
Tug`or vaqti oni to`lg`og`i tutdi
Nechuk bo`lg`oy debon xunoba yutdi
Yig`ildilar hama beklar zamoni
Nechuk tug`ar debon ko`rmakka oni
Xudo sun`i bilan ochib og`izdin
Bir o`g`ul bo`ldi oydek bu qizdin
Ani ko`rdi hama beklar zamoni
Bu qizg`a berdi tangri neki joni
Suyinchilab borib ul xon bekka
Tavallo sizlar oning emdi munga
Xudoni qudrati birlan bu qizdin
O`g`il bo`ldi qarab turub og`izdin
U xonning xotuni ham yuklik erdi
O`shul kun vaqti yetib o`g`li bo`ldi

Amir atodi o`g`lini o`zining
Nasimiy qo`ydi o`g`lini qizining
Bu ikki o`g`lini aylab ulug` to`y
Yig`ildilar jamoat ko`chayu ko`y
Hama xursand xurram shod bo`ldi
Xalab shahri yana obod bo`ldi
Boqib doya bular yetdi kamola
Yetishib to`rt beshu olti sola
Nasimiy(a) har zamon der erdi doyi
Yetushur sanga bu otongni joyi
Xalabni shahriga erka bo`lursan
Otangni o`rnig`a sen xon bo`lursan
Tiqib somon terimga meni so`yib
Olib dfarvozani ustiga qo`yib
Siyosatlar xaloyiqqa etarsan
Maning boshimg`a oxir san yetarsan
Qarindoshmiz ikimiz birga tuvg`on
Amir aytur ne so`z dersiz ayo xon
Nasim aytur meni qo`ydek so`yorsan
Terim darvozada osib qo`yorsan
Amir ont ichar erdi onda chandin
Qilib kunda ikovlon ahdu paymon
Nasimiy bo`ldi andin so`ngra abdol
Arodin kechdi necha mohu ham sol
O`tib bir necha kundan so`ngra ul xon
Amirni qildi shoh o`rnig`a sulton
Amir mindi adolat taxtig`a niz
Qayu munhi degandin qildi bar riz.
Yana aytay bu olamdin hikoyat
Egomdin bo`lsa tavfiq hidoyat
Nasimiy tog` tuzlarda yururdi
G`azal, hikmat o`qub sayron qilurdi
Kezardi goh shahri goh cho`lda
Ishi kechayu kunduz erdi yo`lda
Onga keldi qo`shuldi ikki abdol
Bu uch devona bir bo`ldi mohu sol
Banogoh shahrga keldi bu uch yor
Bularg`a pire yo`liqdi boyakbor

(75-bet)

Nasimiy maktaba borg'on zamonda
Kelib maktabga bir devona anda
Dedi mulloya munda bir valiy bor
Valiylardin valekin avli o'n bor
Bularning piri shul devona erdi
Shaharga keldi ul pirini ko'rdi
Uchusi ham ziyorat qildi pirin

So'rashdi bu uchusi naqli shirin
Turub bir necha dam yoninda oning
Ochilmasun dedi sirri nihoning
Ochilmay sir jigar sizlarga ruxsat
Berurman aylabon sizlarga shafqat
Tedi qo'ynig'a suqdi ilkin ul on
Chiqordi birisina berdi bir non
Oning yuzina bir shaffoti urdi
Bu ham ta'zim etib qaradi turdi

(76-bet)

Taqi soldi qo'lin qo'yinig'a niz
Bir olma oldi berdi birina tez
Yana bir qizil olma qo'ynidin ul
Chiqardi so'ydi bichoq birla bir yo'l
Saboqidin tutub necha o'kurdi
Oni chorladi Nasimiyg'a berdi
Tavoze birla oldi qildi ta'zim
Bularg'a ruxsat qildiyu takrim
Qo'lin ochib duo qildi olarg'a
Na sir borini demayin alarg'a
Olib fotiha bular yurdi ketdi
Iqomat aylagan manzilga yetdi
O'lturub dam olib so'zlashdi bular
Bu so'zlar ma'nisin qo'zg'ashdi bular
Nasim aydi bu sirning ma'nisi bor
Nega anglamadingiz ey iki yor
Ki yetti kun o'tib bo'lg'on zamoni
Belidin yerga ko'mib non oloni
Urarlar to o'luncha tosh otibon
Bu shahr o'rtasida sangsor etibon
Yana olma olg'anni dora osg'ay
Soling'ay bo'ynig'a ib oni qisg'ay

(77-bet)

Qizil olmani so`yib manga berdi
Bilingkim ul alomat nedin erdi
Mani qo`ydek yera bosib yiqarlar
So`yibon terima somon tiqarlar
Bu so`zni eshitib yig`lashdilar zor
Bo`yunsundi xudo amrina nochor
Ki o`tdi yetti kuni ey neku kor
Birini osdilar birini sangsor
Nasimiy o`qub anda bu g`azalni
Halab shahrida qildi ko`b jadalni

X X X X

Ey manodiy ey modini ey nadosin toho
Ey ki yetmish yedi harfing astu asi kofiho

Sochlaring mohabaati ano hadini assabil
Suran asmo oxudum surati vaj kuv xudo

Sobit o`ldi jumla ashyoda ko`zung usrukligin
Chun inoyat ayladi xadavin deymish chun rabano

Barqi manshuringki yorab chun jamolingdur saning
Vo samu oh alfira rahimin oliy arsh ustido

Hur ayning suratidur chuki fi jannoti adn
Bo`ldi yoki " bir kon" husniga oinnai getinamo (79-bet)

Nafhai aystu erur shirin labing ruh olamin
Jovidon ihyo qilurda jon bag`ishlar borho

Arsh qildi qomating yorab sirotal mustaqim
Avalu oxir jamolingdur muhitu rahnamo

Surating tohoyu yosin zulfi anbar soyangiz
Forataqqal mofi asmo aydi holing qil koifo

Yavmidin o`ldiki oshiq to bu dunyo keldilar
Chunu bi chuni jamolingdin Nasimiy o`ldi choh

Aydi bu so`zni Nasimiy shoni payg`ambar uchun
Jon bohaq missal zokari bozgar kibriyo

Anda xalq aydilar: "Ne muncha besabrliq qilursiz" deb, "nechun ko`b-ko`b avliyo o`tdi, besabrliq qilmadi" derlar. Onda Nasimiy ularg`a aydi:"Avvalda biza farmon shuldir ". Taqdirda yozilg`oni deb besh kalima abyot o`qudi:

Halokimdin Muhammad vahiy izidin bu xabar berdi
Bu taqdiri ilohidur qachon ondin digar berdi

O`tormen dunyodin emdi menak suyi baqo bul kun
Alomat shomi g`urbatdin sahar vaqti xabar berdi

Mani bu ro`zni o`n to`rtida farmon qilmishlar
Xalilig`a xudo qurbon qil o`g`ling deb xabar berdi

Nechuk yuz qaytaroyin man ayo do`stlar bu savdodin
Azal kilki qalam tortib qazo birla qadar berdi (80-bet)

Agar yuz justujo` qilsa qazog`a hiyla bo`lmasdur
O`tar subhi bahoring deb xazon shohi sahar berdi

Kushandam garchi ma`lumdir ravo ko`rmam zarar anga
Azal taqdiri bul ersa qachon ul kim digar berdi

Qazo jomi masovidur bilinglar shoh misinga
Birovga garchi g`am berdi birovga toj zar berdi

Yana Said Nasimiy o`z holini bayon qilib bu g`azalni o`qudi:

G`azali Nasimiy

Kimsa yo`qtur bu jahonda man azalda bor erdim
Gavharing doirasinda man anga darkor edim

Gavharin kon ayladi tutdi jahonni sarbasar

Arshu kursi lavhu qalamning arosinda bor edim

Ul maning sirim bilurdi man ham oning sirini
Ul mani andog` yaratdi man anga darkor edim

Kiydim odam to`nini kimsa bilmas sirrini
Man bu baytulloni ham solg`onida bor edim (81-bet)

Bir xato qildi debon po`stimni so`yg`ay qozilar
Mansuru Hallojdek so`zimda ango bor edim

O`n sakiz ming olamni gardish aylab kezmisham
Daryoning ostinda og`a Yunus qoshinda bor edim

Man Nasimiy so`ylaram chun haqni barhaq bilmisham
Oning uchun ul yaratdi man anga darkor edim

G`azali Nasimiy

Qozi mullo mufti so`rsang mani qayda edim
Tushdim ul tengizga daryoyi umonda edim

Ul tengiza tushon kishi g`urbat erur oning ishi
Ichkoridin ichkorida sir ila pinhonda edim

Muso ibn Imron bilan chiqduq ikov Turni tog`iga
Makkada masjid qilonda Xalilla anda bor edim

Ismoila choldi pichoq pichoq onga kor etmadi (82-bet)
Ibrohim so`ymoqchi bo`ldi o`g`lini yoninda edim

Yusuf ul quduqda yotdi necha kun hamroh edim
Otasi ko`b yig`ladi man anda kan`onda edim

Ali bilan choldim qilich Xusayn bila bo`ldim shahid
O`n sakiz yil qof dog`inda Hamza bila jangda edim

Miskin Nasimiyning joni oshiqlaring tilindadir
Arshu kursi lavhu qalam do`st bila sayronda edim

X X X X X

Oshiq kelgil beri jon birla janon mandadur
Zohido san qayda san nur birla imon mandadur

Mandadur ul yeru ko`kning hikmati ham qudrati
O`tu yelu tufroqu suv ham jumla yakson mandadur

Haq ta`olo osmondin indurubtur to`rt kitob
Man alarni manzur etman chunki Qur`on mandadur

Dunyoda kim pahlavonlar Rustamu Zol o`tdilar
Saddi Iskandar ila taxti Sulaymon mandadur

Yusufg`a bermish edim yuz ming baloyu dard g`am
Kel beri doru qilayin dardga darmon mandadur

Ya`qub anda yig`ladi hijron ila Yusuf chun
Ganji xilvat xonalar Misri sulton mandadur

Shohi mardon murtazoning ahli avlodi manam
Zulfiqori qanbaru duldul hamon mandadur

Man Nasimiy so`zlarim ul shohimardon aslidin
Gar qabul etsa xudoyim iydi(oyati) quron mandadur(83-bet)

G`araz anda o`qub muncha g`azalni
Sitashtu qil xudo boyat ajalni
Yig`ildi onda ko`b mulloyu qozi
Nasimiyki qilib ko`b ehtirozi
Oning chun mastu majnun erdi onda
Tishoq mullo tedi ushbu zamonda
Tishoqdin fahm etib mullo zikrni
Haqorat qildi deb yig`di navkarni
Yig`ildi besh yuz mulloyu mufti
Bularning hammasi shaytonni jufti
Hama mulloyu mufti bilmadilar

Tishoqni ko`b haqorat onda ongladilar
Toshi oqu ichi qora demakdur
Yana shubha taomidin yemakdur (84-bet)

Ammo Nasimiy ko`rdi besh yuz mullo oxun qozi mufti yig`ildilar. Nasimiy mahdufa loya`qul bo`lib mahrzuf erdi. Aydi: "Assalomu alaykum ey ichi qora tishlari oq, juma kuni kalda kal mullo musulmonda kal". Bu so`zlarni mullolar eshitdilar. Avaldin ham darg`araz erdilar, tutdilar, ta`zir etdilar. Yana qo`ymadi, takror etdi. Mullolar bu ehtimola ketib edi. Bul aytur: „Juma kuni kun degil, mullo musulmon degil“ der. Juma kunlarining afzali bo`lsa, mullo musulmonlar ning afzali bo`lsa bu so`z bizga haqorat turur dedilar. Ammo Nasimiyning so`zi bu erdi:juma kuni kunlarning ichida kal erdi,mullo musulmonlarning kali erur degani erdi. Mullolar bu ehtimola bormadilar. Zeroki, avvaldin darg`araz erdilar. Tishoq deganda zikri ehtimola keldilar. (85-bet)

Qilib bizlarga bu turliq haqorat
Ki bu devona deb qildi ishorat
Urubon avvalo bisyor ta`zir
Solib g`ul bo`ynig`a oyoqa zanjir
Bu shoh qoshinda ham qildi ioda
Bo`lub mullolaring qahri ziyoda
Ihonatlar biza ko`b qildi tayin
Bo`lub kofir kitobi mujtahiddin
Biza qildi haqorat dayna qildi
Xudo ila qildi rasulg`a qildi
Agar tavba qilib yonsa gunahdin
Uqubat aylamak lozimdi shahdin (86-bet)
Munga yong`il desa aylar mukarrir
Bu so`zda kim bo`lub albata kofir
Necha ta`zir ila o`lturmak oni
Xudoning amri payg`ambar nishoni
Agar o`lturmasa shoh osiy bo`lg`ay
Shayotin sevunib raqqosa bo`lg`ay
O`qub qur`on hadisi benihoyat
Kishi ko`tara bilmas ko`b rivoyat
Eshitib shoh oni aydi bosinglar

Oni darvozag`a eltib osinglar
Tishoq der so`zini qo`ymas Nasimiy
Bular ta`ziridin yo`q zarra bimi
Yig`ildi keldi mullolar tamomi
Tamoshoda tamomi xosi omi
Tutub bog`lab tayoqlab dora osti (87-bet)

Nasimiy demishin bisyor bosti
Nasimiy yeti kecha kun osilib
So`zidin yonmadi bo`g`zi qisilib
Munga kor etmadi dori xaloyiq
Ochi chun saqladi olamga xoliq
Tilindin ayg`uchi xoliq ekandur
Ki har necha desa xalq degandur
Davom dorda osilg`on aytur erdi
Yoninda muhtasib mufti ko`p erdi
Kelibon jumla xong`a qildilar arz
Muning qatli erur shohim biza farz
Tilindin ayg`uchi xoliq ekandur
Ki har necha desa xalq degandur
Chu dora osmoq ila o`lmadi bu
Magar bu aylayubtur sehru jodu
Tilin kesib ko`zin o`ymoq kerakdur (88-bet)

Yoturib yer yuza so`ymoq kerakdur
Tutib so`ying dedi yerga yiqinglar
Terisini so`yib somon tiqinglar
Yiqitib har biri urdi pichoqni
Tilindin qo`ymadi oni demakni
Keturdilar necha o`tkir pichoqni
Bu qo`ymastur tilindin zikru haqni
Pichoq kor etmadi necha tayoqlar
Anga ursa pichoq o`tmas tayoqlar
Chekibon chora muncha necha jallod
Urub behad tayoqu g`ayr mu`tod
Ki oxir dedi ey jallodi zolim (89-bet)
Maning hech qolmadi bir zarra holim
Tabonimdan yorib so`ying terimni
Abas ta`zim etmang har rahbarimni
Tabonim birla bosg`onman najosat

Pichoq kesmaga ul bo`lmish kasofat
Tabonidan tutib so`ydi terisin
Tamom a`zosidin qo`ymay borisin
Solib somon ichiga tiqdi bosti
Keturib oni darvozag`a osti
Amiru ham vaziru zayli ul shoh
Shikora chiqmog`a keldi banogoh
Oni ko`rgach o`qudi bu g`azalni (90-bet)
Bayon aylab onga qilg`on jadalni

Ahli iymon ishlarin chun hama inkor etdilar
Chun Nasimiyni Halab shahrinda bardor etdilar

Qozilar fatvo berib haqni botil etdilar
Kufr etib imona kelmayddur debon xor etdilar

Haq manga so`zla dedi amr etdi man ham so`zladim
So`zladim izhor etib olamda bisyor etdilar

Har na desam haq o`zi so`zlar tilimdin doimo
Bilmadilar asli so`zni fahmi bekor etdilar

So`ydilar chiqordilar shuldami Nasimiy terisin
Yig`lashib ko`kda malak jumlasini zor etdilar

Ey Nasimiy vosil o`lding xalqi rahmoniyg`a sen
Jannatal ma`voda ko`r uyingni gulzor etdilar

Oni onglamadi shoh o`tdi ketdi (91-bet)
Shikor etar yerina boricha yetdi
Shikor aylab ekucha bo`lg`ucha ul
Yana qaytorg`a yuzlandi tutib yo`l
Kelib darvozag`a beklar bila shoh
Nasimiyga ko`zi tushdi banogoh
Nasimiy onglabon kelgonin oning
Quloqig`a yetushsin deb shohning
Baland ovoz ila faryod qildi
Qani sharting qani ahding vafosi

Uluslarning erursan podshosi
Kichiklikda ne vadalar qilibding
Bu ishlarning bo`lurin san bilibding
Dedi onda o`qudi bu g`azalni
Xabardor aylabon boan ajalni (92-bet)

Sina chokimdin kelan bu dodlar bedodlar
Tig`a tushmish ko`faki fulodlar jallodlar

Har na dedim haq dedi og`zim bilan tilim bilan
Yo manga ayturdi ul shatha arzdodlar

Mullo mufti dedilarki kofir o`lding ham la`in
Mujibi qatl deb meni o`lturdiul haddodlar

Tobonimdin yordilar tobimg`a to`g`ri bordilar
Onda qilib tanda jonim nolau faryodlar

Qoziyu mulloyu mufti barchasi johildular
Qo`y kibi terimni so`ydi bu saku sullohlar

Chun bichoq siynama yetdi yuragim dod ayladi
Onda hech kim dodimizg`a yetmadi shaddodlar

Ey Nasimiy sabr qil xudog`a yuz ming shukr qil (93)
Hamma bo`ldi do`zaxiy sharmanda bebunyodlar

Yana avvalg`i ayg`ondin iroda
Qilib o`qudi anglabon ziyoda
Yani birg`a o`qug`ay yaxshi tinglo
O`qub ikki g`azal tedi ayo shoh
Fahmlab podhsoh ham ko`rdi oni
Jilovin tortibon turdi zamoni
Yana bir necha turdi oni tinglab
O`qudi bir g`azal shoh turdi onglab (94-bet)
Axirinda o`qug`on bu g`azaldur
Sabab mullolar qismat azaldur

G`azali Nasimiy

Haqg`a vosildur Nasimiy kel ko`r emdi Sayido
Sanki Bag`doding amiri kel ko`r emdi Sayido

Sirri holimni sanga man aytqon erdim avvalo
Qulingga sodiq degilsen kel ko`r emdi Sayido

Mullo mufti qozilar bilmas haqiqat sirrini
Bilmayin o`lturdilar sen kel ko`r emdi sayyido

Obidu zohid na bilsun sirri orif oshiqi
Terimini so`ydi alar sen kel ko`r emdi sayyido

Orifu oshiq tilidin haq deyur bir necha so`z
Har na dedim haq demishdur kel ko`r emdi sayyido

Dedi haq Mansur tilidin kim analhaq mandin ham
Xosimu qotil o`zidur kel ko`r emdi sayyido

Omu xosing tilidin aytur qilur a`zosidin
Haq turur bilgil haqiqat kel ko`r emdi sayyido

Har na dedim har na qildim bildilar mandin vale
Johilu nodon erurlar kel ko`r emdi sayyido (95-bet)

Bu tahoratsiz faqihlar kim sening hukming bilan
So`ydilar nohaq terimni kel ko`r emdi Sayido

Hadimiz hasrat elidur doyimiz Mansur erur
Zulmi nohaq qildi mango kel jo`r emdi sayyido

Asli jaddim shohi mardon Alidur peshvo
Ul ulug` mahshar kuninda kel ko`r emdi Sayido

Ey Nasimiy g`am yemagil chunki o`lding sen shahid
Haq bilur aynulyaqindur kel ko`r emdi Sayido

Ki ondin so`ng Nasimiy bo`ldi absam

Demadi so`z so`ngra besh yo kam
Qo`ya berdi inonin shohi akram
Tutub motam ichini to`ldurub g`am
Borib tushti o`zining manziliga
Buyurdi beklari motam qulig`a
Borib izzat bilan darvozadin siz
Osilg`on terini olib kelingiz
Borib olib keturdi oni eshon (96-bet)
Oni ko`rgach o`zidin ketdi bu xon
Yoqosin chok etib faryod qildi
Ko`ngilda g`am uyin obod qildi
Bu beklar jumlası shohg`a qo`shulub
Qilur faryod shoh ila birga bo`lib
Dedi shoh jismim uyini yoqorman
Nechuk mahsharda yuziga boqarman
Oyoqini quchib surtib yuzini
Yosh ila to`ldurub ikki ko`zini
Yoqosi chok joma pora qildi
Dedi oldingda yuzim qora bo`ldi
Sening obovu ajdoding qoshında
Na derman tongla mahshar bo`lmishında
Ali avlodi sayidzodadursan
Jami`i xalqdin ozodadursan (97-bet)
Saning oldingda man sharmanda bo`ldim
O`zimning ishima darmonda bo`ldim
Yuzung ko`rgoli manda qolmadi yuz
Tilim gungu lol og`zim so`zlamas so`z
Xususı bobong oldida ne derman
O`luncha to oning chun g`ussa yerman
Dedi bu she`r o`qubon yig`ladi zor
Bu shohning nolishig`a barcha yig`lor

Vo xato qildim man emdi naylayin vo Sayido
Tongla mahsharning kunında naylayin vo Sayido

Sirri holingni manga san aytib erding avvalo
Ahd qildim bitmadimman naylayin vo Sayido

Ne faqihlar ne vazirlar arz qildilar manga
Ko`r nodon so`zlaridur man naylayin vo Sayido (98)

O`yla muftilar mango qildi shariat sharhini
Bilmas erkonlar haqiqat naylayin vo sayyido

O`zlari kofir bo`lib ayrildilar imondin
Mani ham sharmanda qildi naylayin vo sayyido

Manga gar qilmas shafolat ro`zi mahsharning kuni
Haq Muhammad hazratinda naylayin vo Sayido

Chun Amir aydi bir ish qildim xato qildim xato
Chun azalda qismatingdur naylayin vo Sayido

Tamom etib g`azal bu shahanshoh
Nasimiy o`lgonindin bo`lib ogoh
Yig`ib jismin oning po`stig`a soldi
Ko`tardi shoh o`zi qo`lig`a oldi
O`qub ark ichinda ango janoza
Hama jam o`ldilar onda namoza
Eltib xonlar mazori o`rtasida
Oni qo`ydi chu shohlar orasida
Berib ko`b osh qildi xatmi qur`on (99-bet)
Yig`ishturub hama elni farovon
Debon ko`b dog` ila Sayid risolat
O`qudi nola aylab necha abyot.
Tutub motam anga xonu amirlar
Hama beku inoqu ko`b vazirlar
Ki andin so`ng manodi qildi ul shoh
Na yerda bo`lsa kelsun munda mullo
Onga in`om ko`b ehson etarman
Ziyofatlar qilib mehmon etarman
Na yerda bo`lsa mulloning borisi
Yetushsin munda qolmasun birisi
Yig`ildi keldi mullolar tamomi
Ki qolmay shahrda mullo imomi

Ulug` kichik na kim mullo bor erdi
Bu xon arkiga bir-bir barcha keldi
Oning uchun bu xonda odat erdi
Ishi shoma sahar saxovat erdi (103-bet)

Na yerda bo`lsa ul ishi bu erdi
Oni izzat qilib ko`b siylar erdi
Qilib onlarg`a ko`b in`om ehson
Ziyofatlar qilib onlarg`a chandon
Oningdek shoh aylabdur ziyofat
Debon keldi qilib qat`i masofat
Olisdin ham yovuqdin jumla bori
Dedi in`om uchun shohg`a boroli
Yetushdi shoh qoshig`a jumla qolmay
Yugurdi nechasi darsini olmay
Na oxunu na maktabdor qoldi
Kelib mulloyu mufti jam` bo`ldi
Suyunib shod xurram hama keldi (104-bet)

Ki qolmay barcha shoh oldig`a kirdi
Bor erdi arkinda bir suv xarosi
Na balki ul xaros, un osiyosi
Boshin bog`la deb buyurdi onda
Borib bog`ladilar ushbu zamonda
Yig`ib kelturdi shah jallod borin
Dedi mullolari yotqur qatorin
Tamomin boshini cholg`it bu jo`ya
Yoturib borisin bir yo`li qo`ya
Nechoqli osiyo un aylar ondin
Xamir aylab pishurib necha nondin
Ekayin nonidin to to`yg`onimcha
Qilayin mullolarg`a qilg`onimcha
Cholib jallodlar mullo tamomin
Ulug` kichikni qo`ymay xosu omni
Oquzdi jo`ya din ko`rdi ulusha
Bular qoni bila aylandi osiyo
Yedi barso bug`doyni qilib un (105-bet)

Qatig` oqmadi past o`ldi o`shul un
Bu o`lgan mullo o`n mingdin ziyoda
Kimi markabsuvor gohi piyoda

Olis yerdin kelur bir mulloyi cho`loq
 Yetushmadim debon in`oma tezroq
 Banogoh bir kishi onga yo`liuqdi
 Dedi onga shahning in`omi yo`qdi
 Qolibman kech yetushmay mullolarg`a
 Malik in`om bergandur ularg`a
 Ayoqim lang uyimdur ham olisroq
 Ne bo`lar meni yetkursang yovuqroq
 Dedi ul odami mullog`akim siz
 Agar borsang so`yar qo`ydek seni tez (106-bet)
 Oxun qozi tamom mulloyu mufti
 Ariqga sig`madilar muncha ko`pdi
 Tamomin qonidin nova oquzdi
 Cholib qonlarini joy chuquzdi
 Olar qoni bilan oylandi osiyo
 Eshiting so`z budur ey soda mullo
 Bu ham joni bilan qochdi iziga
 Inonib ul kishi ayg`on so`ziga
 Necha kun kezlandi uyda ko`runmay
 Tahorat sindururg`a chiqa bilmay (107-bet)
 Yotib yer ostinda necha zamoni
 Ela tushdi muning o`lgan gumoni (108-bet)
 Ko`runmay elga necha muddat o`tdi
 Oning boru yo`g`ini el unutdi
 Ki qo`rqa-qo`rqa chiqdi tashqarig`a
 Kelur deb xon kishisi man sarig`a
 Bo`lub oxir so`nginda oshkora
 Mudarris qildilar ushbu diyora
 Shu mullodin yoyildi anda mullo
 Va gar na yo`q edi mullosi also
 Inoyat qildi tangrim bo`ldi anjom
 Risolai Nasimiy bo`ldi itmom
 Egomdin bo`ldi tavfiq hidoyat
 Yetushdi bu risola chun bag`oyat
 Nasimiy ruhidin chun yetdi imdod
 Maqosad manzilini qildi obod
 Asiriy xoksori bebizoat (109-bet)
 Yurutib xomani qildim kitobat

Biavn alqodiri sattu vaahob
Tamoma yetdi bu nusxa bahar bob
Xato bo`lsa xatimda beshu yo kam
Malomat aylamagil o`ltur absam
G`alat bo`ldi debon etma iqoim
Karam birla yopunglar ayb poyim
Robi`ussoni oyi qo`y yilinda
Tamom o`ldi Asiriyning qo`linda
Edi tarix yuz sakson to`quzda
Qo`yub ming ustiga yo`q shak bu so`zda
Asiriy ilgida bo`ldi kitobat
Bo`lub Karrux arosinda bu tammat
G`araz mendinki qolgay yodgore
O`qug`ay oni necha do`stu yore (110-bet)
Tamomi ulumri mana xavfu rajoda
Yoronlardin umidim ko`b duoda
Duoyi mustajoblardin umidim
Qabul etkay debon zularsh mutdim
Karam daryosidin yore masohib
Oquzub xastalar holig`a boqib
Ki shoyad ketkay anda yuz qarosi
Chu bitkay harm tig`ining yarosi
Hama xalq dunyodin ketmak kerakdur
Nishone yodgor etmak kerakdur
Aningchun el og`zig`a tusharlar
Faromush bog`ini ondin yashorlar
Musohiblar faromush etmasun deb
Maning nomu nishonim ketmasun deb
Qilibon bir necha so`zlarni manzum
Umid aylab Asiriy zahli mafhum
Duo birla qilinglar dafrtarim sayr
Bi`avn alloh bo`ldi tammat al xayr

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaev V. O'zbek adabiyoti tarixi. 2-kitob. – T.: “O'qituvchi”, 1980. – 346 b.
2. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. – T.: “Movarounnahr”, 2001. – 700 bet.
3. Abdug'afurov A. Erk va ezgulik kuychilari. Ilmiy tanqidiy maqolalar to'plami. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979. – 160 b.
4. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. – T.: “O'qituvchi”, 1967.– 298 b.
5. Adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlar. (Majidov R. “Xalq kitoblari” termini haqida) . – T.: “O'qituvchi”, 1978. – 269 b.
6. Adabiy turlar va janrlar. 3 tomlik, 2-t. –T.: “Fan”, 1992. – 248 b.
7. Azerbaijan edebijjaty tarixi. – Baky: OZSSR Ilmlar akademiyasi nashri, 1960. - 590 b.
8. Alisher Navoiy asarlari lug'ati. – T.: G'. G'ulom nom. adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. – 462 b.
9. Alisher Navoiy ijodini o'rganish masalalari. – Sam.: SamDU, 1981. –108 b.
10. Aslanov V.I. Pevets cheloveka. (K 600-letiyu so dnya rojd. azer-skogo poeta i filosofa Nasimi). – M.: “Znanie”, 1974. – 28 s.
11. Badiiy ijod haqida. – T.: “YOzuvchi”, 1960. – 236 b.
12. Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. III t. – M.: “Nauka”, 1965. – 524 s.
13. Valixo'jaev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. (X–XIX asrlar) – T.: “O'zbekiston”, 1993. – 192 b.
14. Valixo'jaev B. Mumtoz siymolar. I j. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002. – 304 b.
15. Valixo'jaev B. Mumtoz siymolar. P j. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002. – 175 b.
16. Valixo'jaev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. –T.:“Fan”, 1974. –149 b.
17. Jalolov G'. O'zbek folklorida janrlararo munosabat. –T.: “Fan”, 1979. –192 b.
18. Jumaniyozov R. Xalq ijodi – haq ijod. – T.: “O'zbekiston”, 1993. – 79 b.
19. Zokirov M. Erk va ma'rifat kuychilari. – T.: G'.G'ulom nom. adabiyot va san'at nashriyoti, 1984. –140 b.

20. Ilin G. Starinnye indeyskie skazaniya o geroyax drevnosti. – M.: “Znanie”, 1975. – 126 s.
21. Imomov K. O‘zbek xalq prozasi. – T.: “Fan”, 1981. - 101 b.
22. Imomov K. Ertak. O‘zbek folklori ocherklari. 3 tomlik, 2-tom. – T.: “Fan”, 1989. – 316 b.
23. Islom. Spravochnik. – T.: O‘zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi, 1989. – 366 b.
24. Kattabekov A. Tarixiy haqiqat va badiiy mahorat. – T.: “Fan”, 1982. – 127 b.
25. Karimov G‘. O‘zbek adabiyoti tarixi. – T.: “O‘qituvchi”, 1975. – 326 b.
26. Karaev YA. Etap azerbaydjanskogo realizma. – Baku: “YAzыchi”, 1983. – 148 s.
27. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. 1–kitob. –T.: “YOzuvchi”, 1996. - 272 b.
28. Komilov N. Tasavvuf. Tavhid asrori. 2–kitob. – T.: G‘.G‘ulom nom. adabiyot va san‘at nashriyoti, 1999. - 208 b.
29. Kulizade Z.A. Nasimi – filosof i poet Vostoka. – Gyandjlik. Baku: “Znanie”, 1973. – 50 str.
30. Literaturnyy azerbaydjan. (Ibragimov M. Velikiy azerbaydjanskiy poet Nasimi). – Baku: “Znanie”, 1973, – 168 s.
31. Mallaev N. Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti. – T.: G‘.G‘ulom nom. adabiyot va san‘at nashriyoti, 1974. – 383 b.
32. Mallaev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – T.: “O‘qituvchi”, 1965. – 745 b.
33. Mirzaev T. Xalq baxshilarining repertuari. – T.: “YOzuvchi”, 1979. 14-b.
34. Muhiddinov M. Barhayot an‘analar. – T.: “Fan”, 1987. – 146 b.
35. Muhiddinov M. Ikki olam yog‘dusi. – T.: G‘.G‘ulom nom. adabiyot va san‘at nashriyoti, 1991. – 168 b.
36. Navoiy asarlari lug‘ati. (Tuzuvchilar P.SHamsiev, S.Ibrohimov). – T.: G‘.G‘ulom nom. adabiyot va san‘at nashriyoti, 1973. – 784 b.
37. Olim S. Ishq, oshiq va ma‘shuq. – T.: “Fan”, 1992. – 80 b.
38. Orasli H. Imodiddin Nasimiy. – T.: “Fan”, 1973. – 76 b.
39. Orasli H. Fidokor shoir. – Baku: “YAzыchi”, 1942. – 68 b.
40. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi. Milliy uyg‘onish davri. – Sam.: SamDU, 2003. – 238 b.

41. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. (XVII–XVIII asrlar). – Sam.: SamDU, 2004. – 122 b.
42. Oqqo'rg'oniy Ikromiddin Ostonaqul o'g'li. Komil insonlar vasfi. (Muhammad Siddiq Rushdiy. Avliyolar sultoni turonlik valiyalar). – T.: “Kamalak”, 1995. – 378 b.
43. Поэты Азербайджана. (Статья: Рафили М. Поэзия Азербайджана) –М.Л.: 1962. – 422 s.
44. Ravshanov F. Xolis va uning adabiy merosi. – T.: “Fan”, 1996. – 118 b.
45. Sbornik statey o Nasimi. (Seidov M. Rol Nasimi v istorii azerbaydjano-armyanskix literaturnyx vzaimosvyazey). – Baku: “Znanie”, 1971. – 81 str.
46. Sbornik statey o Nasimi. (Ibragimov M. Nasimi i ego vremya. Gafurov B. Svet dalyokoy zvezdy.) – Baku: “Znanie”, 1973. – 286 str.
47. Seidov M. Iz istorii azerbaydjano-armyanskix literaturnyx svyazey. – Erevan, 1960. – 344 s.
48. Skazki severnoy Afriki. (Mikushevich V. Ispytanie taynoy. (predislovie)). – M.: Xud. literatura, 1988. – 346 s.
49. Snesev G.P. Relikty domusulmanskix verovaniy i obryadov u uzbekov Xorezma. – M.: “Nauka”, 1969. – 223 s.
50. Tohirov Q. Xalq qissasi “YUsuf va Zulayho”ning matni va tadqiqi. – Sam.: SamDU, 2001. – 142 b.
51. Tohirov Q. Oktyabrdan avvalgi o'zbek-turkman adabiy aloqalari problemasiga doir. – T.: “Fan”, 1988. – 115 b.
52. Turar Usmon. Tasavvuf tarixi. – T.: “Istiqlol”, 1999. –180 b.
53. Turdiev SH. O'zbek adabiyotida kichik epik janrning shakllanishi. – T.: “Fan”, 1978. – 75 b.

MUNDARIJA

So‘zboshi	5
Shoir Asiriy va uning taxallusdoshlari	6
Asiriy va uning “Said Nasimiy” qissasi	13
Said Nasimiyning tarixiy shaxs sifatidagi badiiy talqini	33
Said Nasimiyning manqabaviy hayoti badiiy talqini	44
“Said Nasimiy”da boshqa janrlarga xos mushtarak jihatlarning aks etishi	53
“ Said Nasimiy” qissasining uslubi va badiiy mahurat	61
Xulosa	67
Asiriy. “Said Nasimiy” qissa (matn)	69
Adabiyotlar ro‘yxati	121

**SOBIRJON TOHIROV
SAODAT YULDOSHEVA**

**ASIRIY VA UNING
“SAID NASIMIY” QISSASASI**

Tadqiqot va matn

Terishga berildi _____ .2020 y
Bosishga ruxsat etildi. _____ .2020 y.
Ofset bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 1/16
“Times” garniturasini. Bosma taboq 5,5 Buyurtma № __/20

Terishga berildi: _____ yil. Bosishga ruxsat etildi: _____ .2020 yil
Bichimi 60x84^{1/16}, “Times New Roman” garniturada raqamli bosma usulida
bosildi. Adadi 100. Buyurtma № 7/19

Noshirlik litsenzyasi: № 18-4178

SamDu huzuridagi xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish hududiy markazi bosmaxonasida chop etildi.